

HET
XXSTE
TRANSPORT
NAAR AUSCHWITZ

Marc Michiels & Mark Van den Wijngaert

Standaard Uitgeverij

Inhoud

De auteurs schenken hun aandeel in de opbrengst van dit boek
aan de Stichting Robert Maistriau

© 2012 Uitgeverij Manteau / WPG Uitgevers België nv, Mechelsesteenweg 203,
B-2018 Antwerpen en Marc Michiels en Mark Van den Wijngaert
www.manteau.be
info@manteau.be

Vertegenwoordiging in Nederland
WPG Uitgevers België
Herengracht 370/372
NL-1016 CH Amsterdam

Omslagontwerp: Kris Demey
Omslagillustratie: © Francine Mayran 'Destination Pitchipoi II' 100 x 240 cm. Olieverf
op doek (www.fmayran.com), raadzaal gemeente Boortmeerbeek (Pitchipoi is de
denkbeeldige bestemming waarnaar Franse joden dachten getransporteerd te worden.)
Vormgeving binnenwerk: Aksent

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm
of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op
welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ondanks alle zorg die aan de samenstelling van de uitgave werd besteed, kan de redactie
of de auteur noch de uitgever aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele schade die zou
kunnen voortvloeien uit enige fout die in deze publicatie zou kunnen voorkomen.

ISBN 978 90 223 2717 3
D/2012/0034/006
NUR 680

WOORD VOORAF 9

INLEIDING 11

DE JOODSE GEMEENSCHAP IN BELGIË VOOR EN
BIJ HET BEGIN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG 15

Joden vluchten uit Nazi-Duitsland, Oostenrijk en Polen 15

België als opvangland in de jaren dertig 19

België bezet 25

De Duitse overheid 25

Duitse politiediensten 27

De Belgische overheid 28

Joden in het kamp van Breendonk 29

VOORBEREIDING VAN DE DEPORTATIE 35

De Duitse verordeningen 35

Het aandeel van de secretarissen-generaal 38

Het identificeren en het afzonderen van de joden 40

De registratie 40

De isolering 42

De beperking van de bewegingsvrijheid 44

De economische uitbuiting 47

De verplichte tewerkstelling 50

Oprichting van de jodenraad 52

DE DEPORTATIES VAN JODEN UIT DE DOSSINKAZERNE 57

De judeocide in het westen neemt een aanvang 57

Het SS-Sammellager Mecheln 58

De Dossinkazerne als doorgangskamp 58

De registratie 61

Overleven in de Dossinkazerne	62
Vorming van de transporten	64
De eerste deportaties in 1942	64
Razzia's in Antwerpen en Brussel	65
Onderduiken	70
Overzicht van de deportaties per jaartal	73
Transportlijsten	74
Het verzet tegen de jodenvervolgning	78
De Main d'oeuvre immigrée (MOI)	78
Het Österreichische Freiheitsfront	80
Het Joods Verdedigingscomité	81
De Möbelaktion	86

HET XXSTE TRANSPORT OP WEG NAAR AUSCHWITZ (APRIL 1943) 91

Samenstelling van het Transport (16 januari - 17 april 1943)	91
De registratie	91
De moeizame samenstelling van Transport XX	94
De joden leefden ondergedoken	96
Aanpassingen van het transport	96
De aanval op het Gestapohoofdkwartier	97
Het protest van secretaris-generaal Schuind	98
Enkele categorieën van gedeporteerden	99
Families	103
Kinderen, bejaarden en zieken	105
Joden uit gemengde huwelijken	107
Joden uit Belgische gevangenen en uit de Citadel van Luik	109
Joden uit bekende families	113
Het verzet	113
De speciale lijst	114
Het vertrek naderde	117
Vertrek uit de Dossinkazerne	118
Ontsnappingsen uit Transport XX (19 april 1943 - 4 mei 1943)	122
Ontsnapping met hulp van buitenaf. De bevrijdingsactie op Transport XX in Boortmeerbeek	123
Planning van de bevrijdingsactie	123

De hoofdrolspelers van de bevrijdingsactie	126
Youra Georges Livschitz (1917-1944)	126
Jean Franklemon (1917-1977)	129
Robert Maistriau (1921-2008)	130
De trein wordt tegengehouden	133
De ontsnapping	135
Het resultaat van de bevrijdingsactie	139
Ontsnappen via een luchtrooster	143
Ontsnappen door de schuifdeur te openen van binnenuit	147
Ontsnapping uit de Sonderwagon	150
Doden op het traject	151
Ontsnapping uit het ziekenhuis in Tienen (4 mei 1943)	155
De balans	157
Maatregelen van de SS om ontsnappingen tegen te gaan	159
Instructies van de Reichssicherheitsdienst	159
Maatregelen van de SS in België	160

LEVEN OF STERVEN IN DE KAMPEN (APRIL 1943 - MEI 1945) 161

Het jodenperron	161
De groep van rechts - naar de gaskamer	166
De groep van links - dwangarbeid	168
Geselecteerde mannen	169
Geselecteerde vrouwen	171
Briefaktion	175
Medische experimenten	177
De slachtoffers van het Ahnenerbe-project in Natzweiler-Struthof (Elzas, augustus 1943)	178
Het project	178
De slachtoffers	179
De zeven vrouwen van Transport XX	182
Epiloog	185
Gynaecoloog dokter Clauberg - 'een volslagen gewetenloos individu'	186
Dokter Hans-Wilhelm Münch - 'een menselijk wezen in SS-uniform'	190
Evacuatie - dodenmarsen (1945)	192
De kampen overleven	192
De dodenmarsen	193

De laatste maanden voor de bevrijding	195
Epiloog	198
NA DE OORLOG (MEI 1945)	199
De onzekerheid over de vermisten	200
Het voortbestaan van de overlevenden	204
Enkele levensgeschiedenissen van slachtoffers	206
Eva Fastag	206
Hans Jakob Herz	207
De familie Bleiberg	208
Mirace (Mircia) Resler	209
Henri Kandel	210
Dokter Louis Micheels en Ina Van Esso	210
Regine Krochmal	211
Simon Gronowski	213
Willy Berler	215
Het milde oordeel over de leden van de jodenraad	216
Het aandeel van de Belgische bevolking in de redding van joden	217
De betrokkenheid van de Belgische instanties	221
De bestraffing van de Duitse daders	222
Alexander von Falkenhausen (1878-1966)	223
Eggert Reeder (1894-1959)	223
Ernst Ehlers (1909-1980)	224
Philipp Schmitt (1902-1950)	225
Max Herman Boden (1891-?)	225
Karl Meinshausen (1909-?)	226
Kurt Asche (1909-1998?)	226
Bruno Beger (1911-2009)	227
Eduard Wirths (1909-1945)	227
Friedrich Entress (1914-1947)	228
Carl Clauberg (1898-1957)	228
Hans Münch (1911-2001)	229
De twee hoofdrolspelers van de bevrijdingsactie die de oorlog overleefden	231
Jean Franklemon	231
Robert Maistriau	231

OM NIET TE VERGETEN	235
Herinneren en vergeten	235
Herinneringseducatie	237
Kunst als herinnering	238
Herinneringsoorden	241
Herdenkingen van Transport XX	242
Het eerste monument (1993)	242
Het heldenmonument (2005)	244
Fotodoeken 'Geef ze een gezicht'	245
De jaarlijkse herdenking	247
Website	250
Cijfers van Transport XX (januari 2012)	251

BIBLIOGRAFIE 253

FOTOVERANTWOORDING 261

LIJST VAN GEDEPORTEERDEN VAN WIE DE LEVENSGESCHIEDENIS AAN BOD KOMT IN DIT BOEK 263

VENNOOTSCHAP EN STICHTING ROBERT MAISTRIAU/ONTWIKKELINGSPROJECT BOIS FLEURI 271

WOORD VOORAF

Opgedragen aan:

Regine Krochmal
Robert Maistriau (+)
Simon Gronowski
Willy Berler (+)
Zuster Marie Beirens

Drie jongemannen, net de atheneumjaren achter zich. Eén revolver. Eén lamp. Maar met lef. Ze vallen een lange en zwaarbewaakte goedementrein aan. En stoppen hem nog ook. Neen, dit is geen scenario voor een western. Dit is hier, bij ons, gebeurd. Drie Brusselse jeugd vrienden schreven een uniek wapenfeit in de tragische geschiedenis van de volkenmoord op joden in Europa.

Over de aanval op Transport XX van Mechelen naar Auschwitz kan niet genoeg worden gezegd of geschreven. Deze historische episode tart de verbeelding. Als dit in Amerika was gebeurd, dan had Hollywood er al lang een film over gemaakt. Bij ons is de overval pas de laatste jaren uit de vergeethoek gehaald.

Als de namen Livschitz, Maistriau en Franklemon vandaag bij wat meer mensen een belletje doen rinkelen, is dat in grote mate te danken aan Marc Michiels, de coauteur van dit boek. Jaren geleden al nam hij de fakkel over van onze betreurde vriend en oud-partizaan Robert Kortten en werd hij de grote bezieler van de jaarlijkse herdenking, de wandelingen, de educatieve projecten, de website rond Transport XX. Dat alles met maar één doel: de herinnering aan deze heldendaad onder het stof vandaan houden. Professor emeritus Mark Van den Wijngaert tekende voor het wetenschappelijke kader.

En nu is er dit boek, de kroon op het werk. De talloze uren in stoffige archieven, op verre reizen of onderweg naar ooggetuigen resulteerden in iets blijvends, iets tastbaars.

Het boek is een verdienstelijke poging om een bevattelijk overzicht te geven van alles wat her en der bekend is over Transport XX. Het is een

veelzijdig werk: niet alleen de historische feiten komen aan bod, maar ook het bredere kader, het verhaal van de gedeporteerden, de levensloop van de overvallers, het standpunt van de machinist, de statistiek, de portretten en een reflectie over de jaarlijkse herdenking in Boortmeerbeek. Maar wat dit boek echt uitzonderlijk en buitengewoon beklijvend maakt, is de stem van de gedeporteerden die op haast elke bladzijde weerklinkt. Deze ‘petites histoires’ maken de geschiedenis menselijk. Naar analogie van het project *Geef ze een gezicht*, waarbij het ons gelukt is om van driekwart van alle gedeporteerde joden en zigeuners een portret te vinden, is dit boek erin geslaagd om de gevangenen van Transport XX hun verhaal te geven.

Om die reden hoort dit boek thuis op de boekenplank van het grote publiek. Niet alleen de Boortmeerbekenaar, die wil weten wat er zich heeft afgespeeld bij de spoorlijn in zijn dorp, zal het met belangstelling lezen. Ook voor de burger die belangstelt in de geschiedenis van de racistische vervolgingen door de bezetter en de Nieuwe Orde die België tijdens de Tweede Wereldoorlog teisterden is het een bijzonder nuttige en boeiende opstap.

Ward Adriaens

directeur Kazerne Dossin Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten

INLEIDING

Op 19 april 1943 vertrekt vanuit de Dossinkazerne in Mechelen het XXste Transport met 1.631 joodse mannen, vrouwen en kinderen. Gewapend met een revolver en een stormlamp verplichten drie jonge vrienden van het Atheneum van Ukkel, Georges Livschitz, Robert Maistriaux en Jean Franklemon, de trein te stoppen op het traject Mechelen-Leuven tussen Boortmeerbeek en Haacht. Dit is een uniek feit in de geschiedenis van de judeocide dat nagenoeg in elk boek over de judeocide in België vermeld wordt.

Maar het XXste Transport is niet alleen in dat opzicht uitzonderlijk. Binnen de groep gedeporteerden zijn er ook partizanen en leden van het verzet die in de Dossinkazerne hun ontsnapping hebben voorbereid en die op het traject in België uit de trein ontsnappen. Voor de grensovergang ontvluchten 236 gedeporteerden het transport; 25 van hen sterven bij hun vluchtpoging door de kogels van de Schupo-bewakingsploeg of door een ongelukkige val. Na twee lange dagen en nachten komt het XXste Transport met 1.395 gedeporteerden in Auschwitz aan. Er zijn 237 kinderen die de reis meemaken. Slechts drie van hen overleven Auschwitz, alle anderen worden bij aankomst samen met hun moeders en grootouders in de gaskamers gedood. Van alle gedeporteerden overleven uiteindelijk 150 mensen of 10,8% van het hele transport de kampen. Vergeleken met het voorgaande (1,3%) en het volgende (2,7%) transport is het XXste Transport ook wat het aantal overlevenden betreft een uitzondering.

Een aantal gedeporteerden slaagt erin onder te duiken, bij anderen eindigt het verhaal ergens onderweg, in Auschwitz of in andere kampen. Voor de meeste ondergedoken joden begint na de bevrijding van de kampen in 1945 een eindeloze zoektocht naar verdwenen familieleden.

De zoektocht eindigt in een rouwmoment tijdens een herdenking, zonder afscheid en zonder hun dierbare familielid te kunnen begraven. Hun verleden is nooit afgesloten, zij zijn voor het leven getraumatiseerd. Dat verleden wordt jaarlijks in Boortmeerbeek herdacht aan de monumenten die opgericht werden ter nagedachtenis van het XXste Transport.

Dit boek schetst de levensgeschiedenissen van velen van deze gedeporteerden maar ook van de drie moedige verzetsmannen en van de ‘stille rebellen’, zoals Marion Schreiber, een Duitse schrijfster, de Belgische burgers noemt die hulp hebben geboden aan joden. Het waren gewone mensen die vaak moeilijke keuzes hebben gemaakt in buitengewone oorlogsomstandigheden. Die bewogen levensgeschiedenissen worden geplaatst tegen de historische achtergrond van de jodenvervolging in België. Het boek probeert immers ook de evolutie van de jodenvervolging en de daaropvolgende judeocide in beeld te brengen via verhalen en gebeurtenissen van daders, slachtoffers en omstanders, zoals Raul Hilberg, een bekende Amerikaanse historicus van joods-Oostenrijkse komaf, ze noemde.

Het boek is zo opgevat dat het algemene overzicht van de jodenvervolging in België geïllustreerd wordt met korte fragmenten van persoonlijke levensgeschiedenissen. Niet alleen individuen maar ook echtparen, hele families met kinderen en grootouders inbegrepen, werden gedeporteerd met zogenaamde arbeidstransporten, zoals de nazi's de deportatie van de joden valselijk bestempelden. Vrouwen worden eerst vermeld met de naam van de echtgenoot, gevolgd door hun meisjesnaam. Achteraan in het boek zijn alle gedeporteerden van wie de levensgeschiedenis aan bod komt in dit boek terug te vinden in een register.

De levensgeschiedenissen van de gedeporteerden en verzetsleden zijn gebaseerd op getuigenverklaringen uit de dossiers van de FOD Sociale Zaken – Dienst Oorlogsslachtoffers en op mededelingen van overlevenden en familieleden; de relieken die worden vermeld, bevinden zich in

het archief van het museum en memoriaal Kazerne Dossin (voormalig Museum van Deportatie en Verzet). We danken de overlevenden en de familieleden voor hun medewerking. De kinderen van gewapende joodse partizanen hebben via de verzamelde interviews in *Gewapende joodse partizanen van België* de geschiedenis doorgegeven van hun ouders. Een bijzonder woord van dank aan drie dames die ons heel wat interessante archiefgegevens over Transport XX bezorgd hebben, namelijk Laurence Schram en Dorien Styven, archivariissen bij Kazerne Dossin in Mechelen, en Ellen Van Cauwenberghe van de Dienst oorlogsslachtoffers in Brussel.

Aan Gie Van den Berghe werd het correcte woordgebruik ontleend om niet te vervallen in mythologisering of politieke recuperaties. Zo spreken we over jodenuitroeijing, nazigenocide of judeocide en niet over Holocaust. In het verlengde van zijn werk *De uitbuiting van de holocaust* wil dit boek de voorbereiding van de judeocide in België en de geschiedenis van Transport XX uitsluitend benaderen als een geschiedkundig feit.

Bij de veelvuldige en lange gesprekken met overlevenden hebben vooral Regine Krochmal en Simon Gronowski door hun openheid van geest, hun gebrek aan enige rancune en hun vriendelijkheid aangetoond dat zij hun traumatische herinneringen een zinvolle maatschappelijke betekenis hebben kunnen geven.

Ward Adriaens, de directeur van Kazerne Dossin, is een belangrijke bezieler geweest om dit boek te realiseren. Dank aan zijn team, dat elektronisch archiefmateriaal van het Algemeen Rijksarchief te Brussel in hoge resolutie ter beschikking stelde. Heel bijzondere dank gaat uit naar Marjan Verplancke, de pedagogisch verantwoordelijke van Kazerne Dossin, die heel gedreven het manuscript nauwkeurig heeft nagelezen en nuttige aanvullingen heeft gesuggereerd.

DE JOODSE GEMEENSCHAP IN BELGIË VOOR EN BIJ HET BEGIN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

JODEN VLUCHTEN UIT NAZI-DUISSLAND, OOSTENRIJK EN POLEN

Gedurende twaalf jaar (1933-1945) zijn de joden door de nazi's vervolgd, uitgebuit, gedeporteerd en uitgeroeid. De blauwdruk van de judeocide had Hitler neergeschreven in *Mein Kampf*. In heel bezet Europa verliepen de vervolging en de uitroeiing van de joden op eenzelfde planmatige manier.

Na Hitlers machtsovername in 1933 nam het geweld tegen de joden in Duitsland zienderogen toe. Met de Neurenberg-wetten van september 1935 werd 'het joodse ras' uitgesloten van het Duitse staatsburgerschap en in feite vogelvrij verklaard. Op die verregaande discriminatie reageerde de internationale gemeenschap nauwelijks. Tegen de Olympische Zomerspelen in 1936 in Berlijn werd een campagne opgezet om ze te boycotten, maar die mislukte. Alle westerse landen stuurden atleten naar Berlijn en speelden in de kaart van de nazi's, die met die Spelen internationale uitstraling en erkenning beoogden.

Hitler wilde de Duitse maatschappij 'ontjoden' en zag in eerste instantie bij voorkeur alle joden uit Duitsland vertrekken. In 1938 zijn 150.000 joden gezwicht voor de naziterreur en Duitsland ontvlucht. Een van die 150.000 Duitse joden was Igo Israël Gross.

Igo Israël Gross was de pesterijen van de nazi's beu. Edith Hönig, een nichtje van Igo Gross, herinnert zich nog dat ze als kind van twaalf jaar met haar vader en een andere oom met de auto

naar de grens van Duitsland zijn gereden om oom Igo te gaan ophalen. ‘Het was in de buurt van Venlo. Daar was een café, gedeeltelijk op Nederlands en gedeeltelijk op Duits grondgebied. Oom Igo kwam langs de ene kant naar binnen en aan de andere kant stonden wij te wachten. Een of twee weken tevoren waren de echtgenotes op dezelfde manier overgekomen. We brachten ze naar Amsterdam, waar ze enige weken illegaal verbleven en ze reisden toen door naar België, waar de vluchtelingen schijnbaar betere toegang hadden.’

Niet toevallig bereikte de jodenvervolging precies in 1938 een eerste culminatiepunt. Naar aanleiding van een aanslag op een Duitse diplomaat in Parijs organiseerde propagandaminister Joseph Goebbels in de nacht van 9 op 10 november een pogrom tegen de joden in heel Duitsland. Tijdens die *Kristallnacht* vermoordden SA-mannen 92 joden; 600 joden liepen zware verwondingen op en duizenden werden naar concentratiekampen gedeporteerd. De SA stak 267 synagogen in brand, vernietigde 7.500 joodse bedrijven en winkels en spaarde ook joodse huizen, scholen, begraafplaatsen en ziekenhuizen niet. Het relaas van de familie Herschlikowitsch uit Karlsruhe illustreert schrijnend wat de joden in Duitsland werd aangedaan. De internationale gemeenschap wist nu ondubbelzinnig waartoe de nazi's in staat waren en toch konden die ongestoord verder hun antisemitisme botvieren. Het zou alvast enkele jaren later duizenden Belgen niet beletten met de nazi's te collaboreren.

Dokter Johannes Groß uit Berlijn vertelt het familieverhaal van zijn grootvader Godel Herschlikowitsch (foto): ‘Mijn grootvader Godel Herschlikowitsch en zijn broer Aron hadden een textielhandel in een groot gebouw in het midden van de stad Karlsruhe. In de weken voor en na de Kris-

tallnacht in 1938 werd de toestand dramatisch. Er waren minder klanten, rekeningen van geleverde goederen werden niet meer betaald en joden konden geen bankkredieten meer opnemen. De nazi's vernielden in de nacht van 10 november 1938 het bedrijf. Mijn grootvader en zijn broer Aron hebben zich kunnen verbergen in de kelder die ingericht was als een bunker. Buren hebben hen geholpen om uit de handen van de Gestapo te blijven. Zij zijn gedurende acht dagen en nachten ondergedoken gebleven. Zij zijn dus niet, zoals vele joden uit Karlsruhe, gedeporteerd naar het concentratiekamp van Dachau op 10 oktober 1938. Grootvader werd op 17 mei 1939 door de Duitse politie uitgewezen. In september 1939 bereikte hij België. Samen met zijn broer vestigde hij zich in Antwerpen.’

De georkestreerde anti-joodse hetze onder de Duitse bevolking maakte de levensomstandigheden van de joodse bevolking steeds ondraaglijker. Vele joden verloren hun middelen van bestaan. Winkels werden geboycot of gesloten. Dat was onder andere het geval met de bloeiende apotheek van de ouders van Erwin Koschminski en de fietsenwinkel van Hans Jakob Herz.

In februari 1939 werd door de nazi's de bloeiende apotheek van de familie Koschminski in de Friedrichstrasse in Berlijn-Charlottenburg gesloten. Vader Heinrich Koschminski en moeder Paula Rosendorff kwamen naar Brussel, waar ze gingen inwonen bij hun zoon Ziegmund. Hun aanvraag om te emigreren naar de Verenigde Staten werd goedgekeurd maar ten gevolge van de verslechterde internationale situatie konden ze niet vertrekken. De meeste landen sloten in die periode immers hun grenzen voor joodse inwijkelingen.

Hans Jakob Herz werd op 13 november 1905 in Aken geboren. Net als zijn familie leefde hij volgens de strikte joodse religieuze tradities. Hij bezocht de lagere school, volgde een commerciële opleiding als verkoper en opende in 1929 een fietsenwinkel in Aken. Na de boycot van joodse winkels in april 1933 werd zijn fietsenwinkel door de nazi's regelmatig bedreigd. De winkelruiten van zijn etalage werden verschillende keren vernield. Toen in 1936 de pesterijen van de nazi's tegen de joden in Duitsland ondraaglijk werden, vluchtte Hans Jakob naar België en vestigde zich in Antwerpen bij een vriend. Zijn ouders hadden een winkel in herenconfectie. Tijdens de Reichspogromnacht in november 1938 werd hun confectiezaak gesloten en onder 'Arische' voogdij geplaatst.

De jodenvervolgning bleef overigens niet beperkt tot Duitsland alleen. De *Anschluss* van Oostenrijk in maart 1938 bracht een verdere uitbreiding van het anti-joodse beleid mee. Weense joden bijvoorbeeld werden in kampen opgesloten en slechts als ze beloofden dat ze zouden emigreren, vrijgelaten. De Oostenrijkse Gestapo rapporteerde dat tijdens de *Judenaktion* in Wenen in 1938 in het totaal 6.547 joden werden gevangengenomen en dat velen naar Dachau werden overgebracht. Het rapport stelde dat 1.865 'stuks' tijdelijk werden vastgehouden en 982 van hen werden vrijgelaten onder voorwaarden. Dat was onder anderen het geval met Nadel Hersz die opgesloten zat in het concentratiekamp van Dachau en die in België terecht kwam als joodse inwijkeling omdat hij bereid was met zijn familie onmiddellijk het land te verlaten. Joden die het 'geluk' hadden vrijgelaten te worden en in Oostenrijk bleven, werd het leven zuur gemaakt. Zo moesten ze in Wenen na de beruchte *Kristallnacht* straten en voetpaden schoonmaken. Die voetpaden waren veelal vooraf met zuur besprenkeld. Deze en andere afschrikkingstactieken leidden in de zomer van 1938 tot een wilde emigratie uit Oostenrijk.

De nazi's wilden door die maatregelen Groot-Duitsland volledig *Judenrein* maken. Vele joden uit Duitsland, Oostenrijk en Sudetenland werden door de nazi's beroofd van al hun bezittingen en kwamen op die

manier zonder middelen van bestaan in landen zoals België terecht. De moeilijkheden die de joodse immigratie in al die landen teweegbracht, kwam de nazi's goed uit want zo ontstond er ook daar een anti-joodse sfeer.

BELGIË ALS OPVANGLAND IN DE JAREN DERTIG

Door de toevloed van joden uit Duitsland en Oostenrijk kwam de asielpcedure in België onder zware druk te staan. Uit vrees voor joodse communisten verstremde de Belgische regering de grenscontroles. Joden die niet de juiste papieren hadden, werden onherroepelijk terug naar Duitsland gevoerd. Een wijziging in deze houding kwam er pas na de *Kristallnacht* in november 1938. De grenscontroles bleven behouden, maar de illegale vluchtelingen die reeds in België verbleven, werden niet meer terug naar Duitsland gestuurd. Drieduizend illegale joden werden toen opgevangen in vluchtelingenkampen, zoals de weldadigheidskolonie van Merksplas. Ook in Marchin, Marneffe en Hal richtte de Belgische overheid vluchtelingenkampen op.

Het groeiende antisemitisme en nationalisme in Europa deed landen zoals Frankrijk, Nederland en Zwitserland beslissen hun grenzen voor joodse vluchtelingen te sluiten en hen met treintransporten terug naar Nazi-Duitsland te deporteren. België heeft dat nooit zo massaal gedaan. Joden die hun land ontvluchtten voor het Duitse antisemitisme kregen hier weliswaar niet formeel de vluchtelingenstatus, maar werden geacht in transit te zijn. De Belgische administratie hanteerde een soort gedoogbeleid om joodse vluchtelingen in staat te stellen hun definitieve emigratie te organiseren. Maar naarmate steeds meer landen, ook buiten Europa, hun grenzen gesloten hielden voor joodse burgers kreeg het tijdelijke verblijf van joodse vluchtelingen in België een meer permanent karakter. België werd met zijn liberale gedoogbeleid voor heel wat joodse vluchtelingen een heel aantrekkelijk opvangland. Het kwam erop aan veilig de grenszone – een gebied tot vijftien kilometer binnen het Belgische grondgebied – te kunnen oversteken. Joodse

vluchtelingen die al in België verbleven, hielpen vaak familieleden veilig de Belgische grens over te komen. Dat was onder andere het geval met de Berlijnse decorateur Alfred Kains. In Luik, Brussel en in Antwerpen konden joden zich melden bij joodse hulpcomités. Zodra een vluchteling onder hun hoede kwam, werd hij financieel gesteund en was hij beschermd tegen uitwijzing.

Alfred Kains (links met zijn broer Harry en diens vrouw Gerda Linde (Antwerpen, 1939).

Alfred Kains was na de Kristallnacht einde december 1938 naar België gevlucht. Hij woonde in bij zijn broer, Harry, en diens vrouw Gerda Linde. Die waren heel recent ook gevlucht en hadden zich in Antwerpen gevestigd. Alfred was van plan om te emigreren naar Australië. Het visum dat daarvoor nodig was, heeft hij echter niet gekregen. Hij werd gearresteerd op 21 januari 1943 en naar de Dossinkazerne in Mechelen overgebracht, waar hij drie maanden verbleef. In het XXste Transport bevond

hij zich in dezelfde wagon als Dydja Berneman. Hij slaagde er niet in om uit de trein te ontsnappen. Jong en fit kwam hij door de eerste selectie in Auschwitz. Hij kreeg het nummer 117.535 op zijn arm getatoeëerd. Hij werkte in Buna Monowitz en op andere plaatsen totdat de nazi's hem in januari 1945 evacueerden uit Auschwitz. Hij was een van de duizenden gedeporteerden die deelnamen aan de beruchte dodenmarsen. Hij slaagde erin te ontsnappen en bleef in een klein dorp tot de geallieerden kwamen. Uiteindelijk bereikte hij Antwerpen in de zomer van 1945.

In landen als Rusland en Polen waren joden al jarenlang systematisch gediscrimineerd. Zo werden ze verplicht zich in bepaalde gebieden te vestigen. Slechts een beperkt aantal joden werd toegelaten aan de universiteiten. Tegen de joden werden pogroms georganiseerd om hen te verdrijven. Heel wat Poolse joden probeerden om die reden hun land te verlaten. Leon Gronowski is daarvan een voorbeeld.

Leon Gronowski, soldaat in het pas opgerichte Poolse leger (Wloklawek, januari 1920).

Leon Gronowski (1898), de vader van Simon Gronowski, werd in 1916 als jonge Poolse soldaat verplicht om in het Russische leger van het tsaristische regime te gaan vechten tegen Duitsland. Hij werd krijgsgevangen genomen door de Duitsers en na de oorlog keerde hij terug naar Polen, dat ondertussen onafhankelijk was geworden. Daar kreeg hij opnieuw af te rekenen met antisemitische pesterijen en geweld. Toen hij door de Poolse regering opnieuw opgeroepen werd om te gaan vechten tegen het Russische leger, vluchtte hij naar

Duitsland en probeerde van daaruit België te bereiken. Midden in de nacht slaagde hij erin de grenscontrole te omzeilen

en in Herbestal nam hij de trein naar Schaarbeek. In augustus 1923 kwam zijn vrouw ook naar België. Ze kregen een dochter, Ita. In 1931 werd Simon geboren.

De joden hadden in Polen een eigen cultuur ontwikkeld, zelfs in die mate dat heel wat van hen de Poolse taal niet beheersten. Hun beroepsactiviteit situeerde zich vooral in de kleine en middelgrote handels- of industriële ondernemingen in de kleding-, diamant-, pels- en lederindustrie. Toen ze eenmaal in België waren aanbeland, concentreerden de Poolse joden zich daarom in de grote steden, Antwerpen en Brussel. Joden die uit Polen waren gevlucht, maakten de meerderheid uit van de joodse gemeenschap in België. Akiwa Korn was een van die velen.

Akiwa Korn in het uniform van het Russische leger (Odessa, 1916).

Akiwa Korn was in Warschau geboren op 15 november 1896 als zoon van Moszka Korn en Chawa Goldman. Hij deed zijn legerdienst bij het Russische leger in 1916 te Odessa.

Hij huwde met Chaja Zysla Szklarz. Van beroep was hij pelsbewerker-snijder-kleermaker. Hij emigreerde naar België en verbleef er in Schaarbeek en in Sint-Gillis, waar hij ingeschreven stond in het jodenregister. Het echtpaar had één zoon, Henri Korn, geboren in Brussel op 15 oktober 1931. De moeder overleed in 1941.

Vader en zoon waren toen van plan uit te wijken naar Bolivia. In 1942 dook de elfjarige Henri Korn onder bij de landbouwersfamilie Kessen in Anderlecht (Sint-Guido). Akiwa Korn werd aangehouden in Brussel op 8 februari 1943 en naar de Dossinkazerne overgebracht. Hij werd op 19 april op transport gesteld. In Auschwitz-Monowitz kreeg hij het nummer 117.580 toegekend. Daarna werd hij overgebracht naar Sosnowitz (14 augustus

1944), Bergen Belsen en kamp Hohne. Op 1 mei 1945 stierf hij in het kamphospitaal van Zembau (Neder-Silesië). Zijn zoon Henri Korn overleefde de judeocide en woont in Brussel.

In het voorjaar van 1940 bestond de joodse bevolking in België uit ongeveer 70.000 personen. De overgrote meerderheid van hen was onder druk van anti-joodse maatregelen illegaal uit Duitsland, Oostenrijk en Polen naar ons land gevlucht. Poolse joden maakten ruim 40% uit van de totale joodse gemeenschap in België aan het begin van de bezetting. Duitse en Oostenrijkse joden vertegenwoordigden 25% van het totaal. Eenzelfde percentage werd uitgemaakt door Russische, Nederlandse en Roemeense joden. De joden met de Belgische nationaliteit vormden bij de aanvang van de oorlog slechts een kleine minderheidsgroep van 7% maar ze stonden maatschappelijk hoger in aanzien. De SS maakte bij de deportatie hiervan misbruik door bij de aanvang Belgische joden vrij te stellen van deportatie. Joodse families werden daardoor soms van elkaar gescheiden ten gevolge van de verschillende nationaliteiten waaruit sommige gezinnen waren samengesteld.

Bij de inval van de Duitse troepen in mei 1940 sloegen 1,5 miljoen Belgen (op een totaal van 8,5 miljoen) op de vlucht in de richting van Frankrijk en Groot-Brittannië. Ze waren bevreesd dat de Duitsers even gewelddadig te werk zouden gaan als in 1914. Onder de vluchtelingen bevond zich ook een groot aantal joden die nog veel meer redenen hadden om beducht te zijn voor de Duitsers. De Belgische overheid was echter bevreesd voor een vijfde colonne en liet vele Duitse joden als verdachten arresteren. Ze werden afgevoerd naar interneringskampen in Zuidwest-Frankrijk. Dat was onder andere het geval voor het echtpaar Goldsteinas.

Mendelis Goldsteinas en zijn echtgenote Hinda Vestinezki werden samen met hun dochtertje Abéla wegens hun Duitse nationaliteit uit het land gezet. Zij waren geïnterneerd in het kamp

van Gurs. Op 4 september 1940 werden ze vrijgelaten en via Marseille terug naar België overgebracht.

Heel wat joden die uit België waren gevlucht, bleven in Frankrijk. Aanvankelijk was dat vrijwillig, na 28 oktober 1942 waren ze daartoe verplicht omdat de Duitse bezetter vanaf die datum de Belgische grenzen had gesloten. Andere joden slaagden erin te emigreren naar onder andere Zwitserland, de Verenigde Staten en Cuba. Zo ook de familie Rabinovitch-Majbruch.

Grootmoeder Beila Rabinovitch-Garber was in Antwerpen ondergedoken bij Sara (Laura) Rabinovitch en haar echtgenoot Izak Majbruch. Zij overleefden de judeocide niet. Haar dochter Frieda Rabinovitch en haar man konden ontsnappen naar Portugal. De man van Frieda had de Nederlandse nationaliteit en dat hielp hen om te ontsnappen. Dina Rabinovitch vluchtte met haar man en haar zoon Azriel. Via Frankrijk belandden ze in het verzamelkamp Tiscornia, het Cubaanse Ellis Island, aan de oostkant van de Baai van Havana.

De familie Rabinovitch-Genachowski. V.l.n.r. Izak Majbruch, Laura Sara Majbruch-Rabinovitch, Beila Rabinovitch-Garber (grootmoeder), Chaim Ben Zion Rabinovitch (grootvader), Azriel Genachowski (kleinzoon), Shlomo Joseph Genachowski (grootvader), Tema Genachowski (grootmoeder), Dina Genachowski-Rabinovitch, Simon Ganchowski (Mariaburg, rond 1939).

BELGIË BEZET

De Duitse overheid

Op 31 mei 1940, enkele dagen na de capitulatie van het Belgische leger, legde het hoofdkwartier van de Duitse landmacht het bevel over België en Noord-Frankrijk in handen van een generaal van de infanterie, Alexander von Falkenhausen. Hij was in eerste instantie verantwoordelijk voor het handhaven van de orde in het bezette gebied. Alleen als er Ruhe und Ordnung heersten, kon het economische en het menselijke potentieel van België immers op grote schaal in de Duitse oorlogvoering worden ingeschakeld. Onder andere wegens zijn twijfel over de rol die eventueel voor koning Leopold III in het bezette land was weggelegd, ging Hitler in België onmiddellijk na het beëindigen van de vijandelijkheden niet over tot de vestiging van een burgerlijk bestuur, dat on-

der leiding van nazikopstukken en de SS de inlijving van België in het Duitse Rijk zou hebben moeten voorbereiden. Het militaire bestuur, de *Militärverwaltung*, bleef gehandhaafd tot 18 juli 1944. Pas toen installeerde Berlijn in ons land een burgerlijk bestuur, de *Zivilverwaltung*, waarvan de leiding werd toevertrouwd aan Josef Grohé, die voordien NSDAP-Gauleiter was van Keulen-Aken. Echte nazi's zwaaiden van dan af de scepter in België. Richard Jungclaus, die sinds 1942 Himmler vertegenwoordigde in België, werd tot *Höherer SS- und Polizeiführer* benoemd. Voor de Belgische bevolking bleven de gevolgen van die machtswissel beperkt, aangezien enkele weken later het grondgebied werd bevrijd.

Aan het hoofd van de *Militärverwaltung* stond een militaire gouverneur, een *Militärbefehlshaber*, die over alle administratieve en militaire macht beschikte. Generaal Alexander von Falkenhausen was de eindverantwoordelijke, maar het eigenlijke bestuur werd aan anderen toevertrouwd. De *Kommandostab* onder leiding van majoor Bodo von Harbou regelde alle militaire aangelegenheden, de *Verwaltungstab* onder leiding van generaal Eggert Reeder was voor alle burgerlijke zaken bevoegd. Laatstgenoemde was verantwoordelijk voor alle politieke, staatkundige, sociale, economische en culturele aspecten van het bezette land. De gewestelijke diensten van de bezetter waren volledig afgestemd op de administratieve indeling van België, zodat elke Duitse dienst een Belgische tegenspeler van gelijk niveau had. Voor Reeder waren dat de secretarissen-generaal, voor de *Oberfeld-* en de *Feldkommandanten* waren dat de provinciegouverneurs, voor de *Kreiskommandanten* de arrondissementscommissarissen en voor de *Ortskommandanten* de burgemeesters. Deze structuur stelde de bezetter in staat om met een beperkt aantal manschappen het Belgische bestuur afdoend te controleren. Het Duitse militaire bestuur gaf overigens niet alleen richtlijnen aan de Belgische overheid; het kon ook via eigen verordeningen het beleid naar zijn hand zetten.

Duitse politiediensten

Voor de ordehandhaving beschikte von Falkenhausen over twee militaire politie-eenheden, de *Feldgendarmarie* en de *Geheime Feldpolizei*. Al in juni 1940 vroeg hij versterking aan Berlijn. De SS zag toen haar kans schoon om haar eigen politiediensten in bezet België te introduceren. Dat begon in juli 1940 met de oprichting van een *Sipo-SD Dienststelle* in Brussel. Theoretisch was die afdeling ondergeschikt aan het militaire bestuur, maar in de praktijk kreeg ze haar richtlijnen rechtstreeks van het *Reichssicherheitshauptamt*, het Duitse ministerie van Politie dat onder de leiding stond van Himmler. Dat ministerie omvatte onder andere de *Sicherheitspolizei* (Sipo), waarvan de beruchte *Geheime Staatspolizei* (Gestapo) deel uitmaakte, en de *Sicherheitsdienst* (SD), die aanvankelijk voor de SS werkte. Het doel van het ministerie van Politie was alle vijanden van het Reich te bekampen, zowel binnen als buiten de grenzen van Duitsland. Daarmee bedoelden de nazi's onder anderen communisten, vrijmetselaars, antifascisten, joden en zigeuners. Het oppakken van joden was de specifieke bevoegdheid van de Gestapo. De *Sipo-SD Dienststelle* in Brussel breidde snel uit tot een driehonderdtal manschappen en voerde een toenemend aantal repressieve acties uit die vrijwel geheel aan de controle van von Falkenhausen ontsnapten. Van bij de aanvang kregen de militaire politiediensten in het bezette België dus concurrentie van de staatspolitie. Hoe meer het verzet tegen de bezetter zich ontplooides, des te meer en des te agressiever de SS zich mengde in de ordehandhaving. De spilfiguur van dat *hineinregieren* was Richard Jungclaus, de vertegenwoordiger van Himmler in België.

Het Belgische hoofdkwartier van de SS-politiedienst was gevestigd aan de Louizalaan in Brussel. In de kelders van dat gebouw vonden de verhoren en de folteringens plaats. Slachtoffers van de beulen waren ook joden die onder druk werden gezet om de schuilplaatsen van familieleden en vrienden aan te duiden. Op de bovenste twee verdiepingen huisde de Gestapo. Op de derde verdieping zetelde *Obersturmführer* Kurt Asche, de referent voor joodse zaken. Asche was de rechtstreekse ondergeschikte van Adolf Eichmann, de SS'er die belast was met de *Endlösung*,

de vernietiging van de joden. *Sturmbannführer* Thomas, de voorganger van Asche, was gedood bij de beschieting van het gebouw aan de Louizalaan door een Belgische piloot. Het XXste Transport was het eerste waarvoor Asche de volledige verantwoordelijkheid droeg.

De Belgische overheid

De eerste gesprekpartners voor de bezetter waren de secretarissen-generaal, de hoogste ambtenaren van de Belgische ministeries. Die hadden van de regering-Pierlot, vóór die het grondgebied verliet, de opdracht gekregen voor de continuïteit van het bestuur in België in te staan. Door de verantwoordelijkheid bij Belgische ambtenaren te leggen, wilde de regering erger – een machtsovername door regelrechte collaborateurs – voorkomen. Dat was de politiek van het minste kwaad. Om de Belgische bevolking zo veel mogelijk tegen rechtstreekse ingrepen van de bezetter of zijn handlangers te beschermen, probeerden de secretarissen-generaal het bestuur over het bezette land enigszins in handen te houden. Daartoe sloten zij op 12 juli 1940 een protocol af met de *Militärverwaltung*. Daarin verbonden zij zich ertoe de Duitse verordeningen die krachtens het internationaal erkende bezettingsrecht werden uitgevaardigd, als Belgische wetten uit te voeren. Van haar kant verzekerde de Duitse overheid dat de Belgische hoogste ambtenaren over een ruime autonomie zouden beschikken en dat de bezetter hun nationale gevoelens zou eerbiedigen.

In de praktijk ging het er echter heel anders aan toe. De secretarissen-generaal konden geen wettelijke voorschriften uitvaardigen zonder dat de bezetter daaraan vooraf zijn goedkeuring had verleend. Bovendien waren op alle sleutelposten Duitsers geplaatst om het reilen en zeilen van de Belgische overheidsdiensten te controleren. Spoedig ondervonden de secretarissen-generaal dus dat hun bewegingsruimte bijzonder klein was en dat ze bij het voeren van hun politiek van het minste kwaad steeds grotere toegevingen aan de Duitsers moesten doen. Ondanks Duitse druk weigerden ze in principe maatregelen uit

te vaardigen die strijdig waren met de Belgische grondwet of met de Conventie van Den Haag. Ze namen geen collectief ontslag omdat ze ervan overtuigd bleven dat ze de schade voor de Belgische bevolking enigszins konden beperken door onder andere Duitse maatregelen aan te vechten, te vertragen of te doen aanpassen. Door hun toedoen bleef het Belgische bestuursapparaat gedurende de hele bezetting aan de slag, en dat vergemakkelijkte de taak van het Duitse militaire bestuur.

In het najaar van 1940 wilde de *Militärverwaltung* de secretarissen-generaal een aantal anti-joodse maatregelen doen uitvaardigen. Zij weigerden dat te doen omdat die maatregelen in strijd waren met de wettelijke gelijkheid, de vrijheid van persoon, van erediens en van mening, die door de Belgische grondwet waren gegarandeerd. Hierop besliste de bezetter zelf die maatregelen in Duitse verordeningen te gieten. De uitvoering daarvan werd mee aan de secretarissen-generaal toevertrouwd. Zij meenden dat ze onder Duitse dwang handelden en dus geen eigen verantwoordelijkheid droegen. Die ambigue houding van de hoogste ambtenaren leidde ertoe dat de Belgische administratie betrokken werd bij de uitvoering van de Duitse verordeningen die de deportatie en de vernietiging van joden voorbereidden.

JODEN IN HET KAMP VAN BREENDONK

Een eerste Duitse maatregel in die zin was de verplichte registratie van de joden in oktober 1940. Een jaar later werd het verblijfsrecht van de joodse bevolking beperkt tot vier steden: Brussel, Antwerpen, Luik en Charleroi. Door ze te isoleren van de Belgische bevolking werd het net rond de joden langzamerhand gesloten. Vóór de deportaties in de zomer van 1942 begonnen, werden al joden door de nazi's gevangengenomen. Een deel van hen kwam in het beruchte kamp van Breendonk terecht.

De Sipo-SD richtte een eigen gevangenis in in het Fort van Breendonk. Dat werd een *Auffanglager*, een opvangkamp voor de slachtoffers van de

Sipo-SD. Breendonk groeide uit tot een doorgangskamp van waaruit de gevangenen naar concentratiekampen in Duitsland, Oostenrijk of Polen werden gedeporteerd. Eind augustus namen de nazi's het Fort in bezit.

De Duitse SS'ers van het Kamp van Breendonk. V.l.n.r. Ernst Lais, Walter Müller, Philipp Schmitt (kampcommandant), Franz Wilms, Arthur Prauss (Breendonk, 1942).

Sturmbannführer Philipp Schmitt was de eerste kampcommandant. Hij liet het dagelijkse toezicht op de gevangenen over aan Untersturmführer Arthur Prauss, die er als geen ander meedogenloos en met een sadistisch genoegen voor zorgde dat in het kamp van Breendonk de hel werd ontketend.

Volgens SS-normen was Breendonk geen concentratiekamp, maar de onmenselijke levensomstandigheden waren vergelijkbaar met wat de SS in andere kampen aanrichtte. Toen de gevangenen eenmaal in Breendonk waren, werden ze door de SS'ers alleen nog met hun nummer toegeschreeuwd. Ze moesten zware en nutteloze dwangarbeid verrichten en werden systematisch uitgehongerd. Vele gevangenen bezweken onder de combinatie van die twee factoren. Anderen werden door de SS'ers koelbloedig vermoord.

Twee categorieën gevangenen maakten in de eerste maanden zowat de helft van de gevangenispopulatie uit. Enerzijds Belgen gearresteerd wegens hun politieke opvattingen of acties die tegen de verbodsbepalingen van de bezetter indruisten. Anderzijds joden, doorgaans van vreemde origine, opgepakt wegens een mengeling van politieke of raciale motieven. Een van de eerste joodse gevangenen was Bention Galanter.

Bention Galanter was afkomstig van Bessarabië, het huidige Moldavië. In zijn geboortestad Kisjinev gingen joden gebukt onder moorddadige pogroms. In de jaren twintig week Galanter uit naar België. Hij vestigde zich als verzekeringsagent in het Brusselse. Hoewel hij de Belgische nationaliteit niet had, gaf hij in mei 1940 gehoor aan de oproep van de Belgische regering om zich aan te melden bij een rekruteringscentrum van het Belgische leger in Frankrijk. Dat lukte niet, want het Belgische leger capituleerde op 28 mei. Galanter liet zich toen opnemen in de rangen van het Franse vreemdelingenlegioen. Toen ook Frankrijk de strijd staakte, keerde Galanter terug naar België. Op 13 september werd hij er door de bezetter gearresteerd wegens zijn actieve deelname aan de strijd tegen Duitsland.

Galanter behoorde tot een minderheid van joodse gevangenen. Zijn eerste joodse lotgenoten, Kahn en Grundmann, werden om louter raciale redenen opgepakt. In september 1940 was de politiek van de systematische uitroeiing van de Europese joden nog niet begonnen, maar de Duitse bezetter had hoe dan ook zijn politiek van rassenhaat en jodenvervolgving naar België meegebracht. Kahn was een Duitse Jood die na de Kristallnacht vanuit Keulen naar Schaarbeek was gevlucht. De Pool Grundmann woonde al veel langer in België. Beiden werden in 1942 op transport gezet. Ze kwamen nooit terug. Galanter, Kahn en Grundmann waren de eersten in een lange rij van joodse gevangenen in Breendonk; na hen volgden nog een vierhonderdtal rasgenoten. Be-

gin oktober beval de Sipo-SD de overbrenging van zes Oost-Europese joden, gevangenen van gemeen recht (*Polizeihäftlinge*), van Merksplas naar Breendonk. Israël Steinberg behoorde tot dat groepje. Zij waren overigens niet de enige criminelen in Breendonk; ook gearresteerde Belgische smokkelaars werden als straf naar het kamp gezonden. De overgrote meerderheid van de gedetineerden in Breendonk waren echter politieke gevangenen.

Israël Steinberg was een Poolse jood die zijn land had verlaten en vóór de oorlog in verschillende landen herhaaldelijk veroordeeld was voor zakkenrollerij. In oktober 1940 zat hij om die reden opgesloten in Merksplas. Hij werd overgeplaatst naar Breendonk en kreeg daar als jood bevoorrecht werk als varkens-

hoeder. Niet alleen was zijn werk licht; hij vulde er zijn karige rantsoen aan met varkensvoer. Alle gevangenen vermagerden enorm in Breendonk, maar gevangene nr. 26 kwam in de harde winter van 1943 drie kilo bij. Steinberg werd in maart 1943 overgebracht naar de Dossinkazerne. Vlak bij de Duitse grens slaagde hij erin om uit de trein van Transport XX te ontsnappen. Hij keerde terug naar Brussel, waar hij zich liet doorgaan voor Alberto Ferrari. Onder die nieuwe naam hernam Steinberg zijn vroegere bezigheden maar hij werd door de Belgische politie gearresteerd voor diefstal en schriftvervalsing en geïnterneerd in Rekkem. Zijn opsluiting in een Belgische gevangenis behoedde hem voor een tweede en wellicht fatale deportatie.

In december 1940 besloten de SS'ers om joden en 'ariërs' van elkaar te scheiden. De joodse gevangenen kregen Walter Obler, een joodse medegevangene, als kameroverste. Deze extreem linkse Oostenrijker was na de Anschluss naar België gevlucht. In Breendonk zette hij zijn antifas-

cistische gevoelens opzij voor een geprivilegieerde positie van kameroverste en werkopzichter. Obler ontpopte zich tot een regelrechte beul; in het naoorlogse proces van Mechelen werd hij ter dood veroordeeld voor mededaderschap aan de moord op tien joodse medegevangenen. Hij stierf voor het vuurpeloton op 12 april 1947.

Op 17 februari 1941 viel de eerste dode in het kamp. Julius Nathan, een joodse immigrant, bezweek onder het harde werktempo en de steeds strengere discipline. In die periode was het nog steeds de antisemitische politiek van de bezetter die voor de grootste toevoer van gevangenen zorgde. Zij droegen namen als Mojszek Frajmund, Abraham Frankfurt en Isidor Schonman. Onder hen bevonden zich ook politieke gevangenen, zoals de journalisten Ludwig Juliusberger, Ernst Landau en Ludwig Weill. Op dat moment werden joden nog opgepakt na het overtreden van de verordeningen en verzetsactiviteiten en nog niet om puur raciale redenen. In de zomer van 1941 werd Breendonk het kamp van de sluipende dood. Eén joodse gevangene, Mozes Luft, werd bij een vermeende ontsnapping neergeschoten. Twee Poolse joden, Jakob Kiper en Richard Zyberstejn, pleegden zelfmoord.

Na de aanval van Nazi-Duitsland op de Sovjet-Unie in juni 1941 nam het verzet in België enorm toe. De SS ontketende een ware jacht op communisten, zodat in 1942 steeds meer verzetsmannen in Breendonk werden opgesloten. In datzelfde jaar verdwenen ook de meeste joden uit het *Auffanglager*. Op 27 juli werd in Mechelen de Dossinkazerne in dienst genomen als *Judensammellager*, een verzamelkamp voor te deporteren joden. De eerste kampcommandant was Philipp Schmitt, de *Sturmabführer* die ook het bevel voerde in Breendonk.

Breendonk was ook de gevangenis waar de jonge mannen die het XXste Transport tegenhielden, terechtkwamen. Livschitz kon na zijn eerste arrestatie ontsnappen uit de kelders van de SS aan de Louizalaan. Het was hem gelukt het wapen van de kelderwacht te bemachtigen en de man te verwonden. Een tweede arrestatie werd hem fataal. Hij kwam in Breendonk terecht. Op 17 februari 1944 werd hij als gijzelaar op de

schietbaan van Schaarbeek gefusilleerd. Tien dagen eerder was zijn broer op dezelfde schietbaan terechtgesteld. Terugkerend van een missie in Gent, werd Robert Maistriau op 21 maart 1944 in het Zuidstation aangehouden en gevangengezet in Breendonk. Op 8 mei 1944 werd hij van Breendonk naar Buchenwald overgebracht. Jean Franklemon werd op 4 augustus 1943 aangehouden en op 15 maart 1944 door een militair gerechtshof tot 6 jaar dwangarbeid veroordeeld. Van 4 augustus 1943 tot 11 maart 1944 bleef hij opgesloten in Breendonk. Daarna werd hij overgebracht naar de gevangenis van Sint-Gillis.

Ook Regine Krochmal, die uit Transport XX kon ontsnappen in Boortmeerbeek, werd voor een tweede maal gevangengenomen op 25 mei 1944 en naar het Fort van Breendonk overgebracht. Drie dagen later belandde ze opnieuw in de Dossinkazerne. Daar kwam ze terecht in een van de cellen die bestemd waren voor politieke gevangenen. Ze werd er door medegevangenen bevrijd op 3 september 1944.

VOORBEREIDING VAN DE DEPORTATIE

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de drie grootste misdaden vanuit het standpunt van de nazi's: een communistische overtuiging hebben, jood zijn van geboorte of als Duitser geëmigreerd zijn.

DE DUITSE VERORDENINGEN

De jodenvervolging in België ging na vijf maanden bezetting concreet van start in het najaar van 1940. Van toen af werden door het Duitse militaire bestuur in Brussel op een sluikse wijze de eerste anti-joodse maatregelen afgekondigd. Niemand dacht bij de aanvang aan deportatie of uitroeiing. De *Militärverwaltung* wellicht niet, maar zeker niet de Belgische secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken die aan de gemeenten de opdracht gaf een jodenregister aan te leggen, zoals door de bezetter was verordend.

Gedurende een kleine twee jaar, van oktober 1940 tot september 1942, werden achttien anti-joodse verordeningen uitgevaardigd; drie in 1940, vijf in 1941 en tien in 1942.

1940

23 oktober 1940

Verordening ter verhindering van dierenkwelling bij het slachten van vee of het verbod van slachting van warmbloedige dieren. Het was duidelijk dat de bezetter de joden wilde treffen want het slachten via bloedlating was een typisch joods gebruik.

28 oktober 1940

Deze verordening legde in de eerste plaats vast wie als jood moest worden beschouwd. Bovendien werden de joden ouder dan vijftien jaar verplicht om zich in te schrijven in de gemeentelijke jodenregisters. De joden kregen ook een terugkeerverbod opgelegd en zij mochten niet langer eigenaar zijn van panden en ondernemingen. Ook hun drank- en spijshuizen werden gebrandmerkt als exclusief joods en ze waren verplicht een affiche met de drietalige vermelding *Joodse onderneming - Entreprise juive - Jüdisches Unternehmen* aan te brengen. Joden werden ook verplicht het grondbezit van hun ondernemingen en hun vermogens aan te geven.

28 oktober 1940

Verordening betreffende het verwijderen van joden uit ambten en betrekkingen.

1941

31 mei 1941

Aanvullende economische maatregelen tegen joden waren onder andere dat ze aangifte dienden te doen van hun bezittingen en hun geld ter beschikking van de bezetter moesten stellen, dat ondernemingen op bevel van de bezetter konden worden gesloten en dat ze niet langer in het bezit mochten zijn van een radiotoestel.

31 mei 1941

Wijzigingen en expliciteringen van de verordening van 31 mei 1941 werden in een nieuwe administratieve vorm gegoten.

29 augustus 1941

Verordening houdende beperking van de bewegingsvrijheid. De bezetter legde de joodse bevolking een avondklok op en joden mochten zich alleen nog in Brussel, Antwerpen, Luik of Charleroi vestigen.

25 november 1941

Verordening betreffende de oprichting van een Vereniging der Joden

in België. Geregistreeerde joden moesten zich bij deze vereniging aansluiten.

1 december 1941

Verordening betreffende het joodse schoolwezen. Joodse leerlingen werden uitgesloten uit publieke, katholieke en privéscholen met een niet-joods karakter. De Vereniging der Joden werd belast met het organiseren van een apart joods onderwijsnet.

1942

17 januari 1942

Voortaan waren de Belgische grenzen gesloten voor joden en mochten ze niet meer naar het buitenland reizen.

11 maart 1942

Verordening betreffende het tewerkstellen van joden in België.

22 april 1942

Verordening waarbij het vermogen van joden die hun Duitse nationaliteit verloren hadden, ten gunste van het Duitse Rijk vervallen werd verklaard.

8 mei 1942

Joodse werknemers mochten slechts groepsgewijs tewerkgesteld worden en moesten steeds gescheiden worden gehouden van niet-joodse werknemers.

27 mei 1942

Joden vanaf zes jaar werden verplicht de gele davidster te dragen wanneer zij zich in het openbaar vertoonden.

27 mei 1942

Uitvoeringsverordening van de vorige verordening.

1 juni 1942

Door deze verordening mochten joden niet langer een medisch beroep uitoefenen.

1 juni 1942

De avondklok werd voor joden ingevoerd. Zij werden verplicht tussen 8 uur 's avonds en 7 uur 's ochtends binnen te blijven.

1 augustus 1942

Deze nieuwe verordening legde het beheer en de liquidatie van de geconfiscieerde vermogens van joden door de *Brüsseler Treuhandgesellschaft* vast.

21 september 1942

Deze verordening regelde het verbod van rechtshandelingen over roerende vermogenswaarden van joden en hield de definitieve uitschakeling in van joodse bedrijven.

HET AANDEEL VAN DE SECRETARISSEN-GENERAAL

Op 10 oktober 1940 kreeg Jean Vossen, de secretaris-generaal voor Binnenlandse Zaken, van *Militärverwaltung*vizechef Harry von Craushaar te horen dat het de bedoeling van de Duitse overheid was de joden uit de nationale economie uit te sluiten en hij kreeg het bevel joodse ambtenaren uit de openbare besturen te verwijderen. Joodse onderhorigen dienden zich tevens kenbaar te maken en hun goederen aan te geven. Joden die niet uit de onbezette landen waren teruggekeerd, zouden uit België worden verbannen. Als de secretarissen-generaal dergelijke maatregelen niet zouden willen uitvoeren, zou de *Militärverwaltung* zelf de nodige verordeningen uitvoeren en het ministerie van Binnenlandse Zaken met de toepassing ervan belasten.

Als secretaris-generaal Vossen dat zou weigeren, zou de Duitse overheid zelf de nodige maatregelen treffen. Het Comité van de Secretaris-

sen-generaal liet aan von Craushaar weten dat het zich niet kon lenen tot het uitvoeren van Duitse bevelen aangezien artikel 6 van de grondwet alle Belgen gelijkstelde voor het uitoefenen van openbare ambten en aangezien de artikelen 7 en 14 de vrijheid van meningsuiting en van godsdienst waarborgden, en aangezien artikel 43 van de Conventie van Den Haag de bezettende overheid ertoe verplichtte de in het bezette land geldende wetten te eerbiedigen. De *Militärverwaltung* besloot daarop zelf de verordeningen tegen de joden uit te vaardigen en het departement van Binnenlandse Zaken met de uitvoering ervan te belasten. De secretarissen-generaal schikten zich naar dit bevel maar drie hoge magistraten benadrukten bij von Falkenhausen dat de onverzoenlijkheid van de Duitse maatregelen met de Belgische grondwet en de Conventie van Den Haag tot een conflict tussen de bezetter en het Belgische gerecht zou leiden. De *Militärbefehlshaber* weigerde de maatregelen in te trekken en wilde die magistraten zelfs niet ontvangen.

De Raad van Wetgeving – de voorloper van de Raad van State – gaf een tweevoudig advies aan de secretarissen-generaal: de Duitse verordeningen zijn strijdig met de grondwet, maar de administratieve overheid kan zich niet verzetten tegen de uitvoering ervan en moet de maatregel ondergaan, er niet aan deelnemen en zich beperken tot de uitvoering van beschikkingen die erin vervat zijn zonder de doeltreffendheid ervan te garanderen. De achterliggende redenering was dat wie onder dwang een bezettingsmaatregel uitvoerde, de maatregel in feite slechts onderging en er niet aan deelnam. Op die dubbelzinnige manier opende de Raad van Wetgeving de weg naar een zeer ruime, zij het lijdzame medewerking van de secretarissen-generaal met de bezetter.

Zo gaf het departement van Binnenlandse Zaken aan de gemeentebesturen de opdracht een jodenregister aan te leggen, maar weigerde het Comité van de Secretarissen-generaal unaniem burgemeesters en arrondissementscommissarissen te verplichten de namen door te geven van de joden die zich niet hadden aangemeld.

HET IDENTIFICEREN EN HET AFZONDEREN VAN DE JODEN

De verschillende verordeningen kunnen grotendeels teruggebracht worden tot de herkenbare voorbereidende fases van een genocide, zoals de Amerikaanse professor Gregory Stanton, de stichter en voorzitter van *Genocide Watch*, ze omschreven heeft, namelijk registratie, isolering, uitsluiting uit bepaalde beroepen, beperken van bewegingsvrijheid, economische uitbuiting en verplichte tewerkstelling.

De registratie

In de eerste fase werd in oktober 1940 gestart met het losweken van joden uit de Belgische sociale context. Alle joden moesten daartoe eerst geregistreerd en gelokaliseerd worden. De Duitse bezetter had echter een groot administratief probleem, namelijk dat de Belgische wetgeving niet registreerde wie er joods was. De eerste verordening gaf daarom op basis van de biologische afstamming een definitie van wie als jood moest worden beschouwd: 'Iedere persoon die minstens drie joodse grootouders heeft is joods'. In twijfelachtige gevallen werd al wie tot de joodse godsdienstige gemeenschap behoorde of had behoord, als jood beschouwd. De personen die aan deze definitie beantwoordden, moesten zich laten inschrijven in een jodenregister bij hun gemeente. Op de identiteitskaarten stempelde de gemeentelijke administratie: 'Ingeschreven in het jodenregister', met daarachter het nummer van inschrijving. In het totaal lieten 42.642 joden ouder dan vijftien jaar zich in hun gemeente inschrijven; kinderen werden op de steekkaart van hun ouders genoteerd. De joden konden in 1940 niet vermoeden dat de Duitsers in 1942 het jodenregister zouden gebruiken om joden op te sporen en te deporteren. Met een letter 'J' op de identiteitskaart was bij een controle een aanhouding niet te vermijden.

De maatregelen tegen de joden in de eerste helft van de bezetting verliepen vrijwel geruisloos. De meeste Belgen hadden er geen weet van.

Dat veranderde met de verordening van 27 mei 1942, waarmee de *Militärverwaltung* de joden verplichtte de gele davidster op hun kleding te dragen. De joden waren daarmee gestigmatiseerd, de discriminatie werd daarmee zichtbaar in het straatbeeld van de grote steden. De onverschilligheid van de publieke opinie ten aanzien van de joden maakte plaats voor verontwaardiging en solidariteit. In de belangrijkste clandestiene kranten kwamen felle reacties los. Zo riep *La Libre Belgique* in augustus 1942 de Belgen op zich te verzetten tegen de barbaarse anti-joodse maatregelen van de bezetter. De verontwaardiging die bij de publieke opinie door de invoering van de davidster was opgewekt, werd langzaam maar zeker in daadwerkelijke solidariteit omgezet. Bij de joden zelf lokte de davidster verbitterde reacties uit. Het dragen van de gele ster werd strikt gecontroleerd en overtredingen werden streng bestraft.

Begin juni 1942 werd de familie Gronowski, net als alle andere joden, verplicht de gele ster met de zwarte 'J' te dragen. Ita Gronowski, die in augustus 1941 stiekem de rode stempel van haar Belgische identiteitskaart had afgekrabd, schreef als zeventienjarige aan een vriendin: 'Ik kan je verzekeren dat het niet echt aangenaam is met die davidsterren. De mensen bekijken je als een vreemde diersoort, ze staren je aan, meten je met hun blik... In mezelf moet ik lachen, maar heel diep vanbinnen, Eliane, zit ik vol bitterheid.'

De Poolse jood Max Bleiberg woonde samen met zijn vrouw Rosa Rachel Bleiberg-Giniewski bij zijn aankomst in België eerst in Brussel, daarna in Zottegem. Hun zoon Charles vertelt: 'Mijn vader werd verkoper in de lingeriezaak van zijn schoonvader. Door de afkondiging van de rassenwetten in België hebben mijn ouders zich verplicht moeten inschrijven in het jodenregister van Zottegem, samen met hun drie kinderen Anne, Walter en ikzelf. Joden werden in die tijd verplicht tot het dragen van de gele jodenster. Mijn vader werd op 31 augustus 1942 aan-

gehouden omdat hij die gele davidster niet droeg. Hij werd daarvoor veroordeeld tot vier maanden gevangenisstraf. Tot 31 december 1942 werd hij hiervoor gevangengehouden in Gent, Sint-Gillis, Merksplas en Calais.’

De isolering

De bezetter wilde met de verordening van 28 oktober 1940 alle joden treffen die in openbare diensten of instellingen waren tewerkgesteld. Ook verenigingen, stichtingen, bedrijven waarbij de staat, de provincie, de gemeente of een ander publiekrechtelijk lichaam betrokken was, vielen onder die verordening. Joodse advocaten en onderwijzend personeel werden ook door deze maatregel uitgesloten. Het beroepsverbod gold ook voor bestuurders, zaakwaarnemers en redacteurs van de schrijvende pers en van radio-omroepondernemingen. De deadline voor de uitvoering van deze maatregel was 31 december 1940. Ook al werden slechts een zestigtal ambtenaren, een twintigtal advocaten en veertig professoren erdoor getroffen, toch maakte deze verordening veel emoties los in leidende Belgische kringen.

In december 1941 hadden joodse leerlingen en studenten niet langer toegang tot openbare scholen. In de toepassing werd een onderscheid gemaakt tussen leerplichtige en niet-leerplichtige leerlingen. Alle niet-leerplichtige leerlingen en studenten moesten uiterlijk tegen 31 december 1941 hun scholen verlaten. Op hun beurt dienden bij de aanvang van het schooljaar 1942-1943 alle leerplichtige joodse leerlingen uit het reguliere onderwijs in Antwerpen, Brussel, Charleroi en Luik geweerd te worden. De Vereniging der Joden in België kreeg de opdracht het joods onderwijs apart te organiseren. Dat bleek een onmogelijke opdracht te zijn, ook al omdat vanaf de zomer 1942 joden massaal werden opgepakt en gedeporteerd. Ook het onderwijzend personeel en de leerlingen bleven daarvan niet gespaard.

Ingenieur Nochim-Chaim Ajzensztejn was door het Luikse comité van de jodenvereniging voorgedragen als kandidaat-onderwijzer voor de op te richten joodse basisschool in Luik. Op 10 augustus 1942 deed hij mee aan het officieel examen voor het behalen van het diploma van onderwijzer. Door organisatorische moeilijkheden kon er op 1 september 1942 niet gestart worden met een basisschool. De jodenvereniging probeerde onderwijzend personeel vrij te stellen van verplichte tewerkstelling. Het militair bestuur ging daar niet op in. Ajzensztejn dook onder maar werd aangehouden door de Gestapo. Op 17 april 1943 werd hij in de Dossinkazerne ingeschreven en twee dagen later naar Auschwitz overgebracht. Nochim Ajzensztejn overleefde Auschwitz maar overleed op 8 april 1945 aan een longontsteking in het commando van Gusen-Mauthausen.

Erwin Koschminski was directeur van een joodse school in Luik. Op 16 september 1942 informeerde hij de centrale onderwijscommissie van de jodenraad dat de algemene situatie in Luik erg verwarrend was zodat het onmogelijk was over het nodige personeel te beschikken. Hij verwees hierbij naar het van start gaan van de deportaties via de Dossinkazerne. Kinderen en leerkrachten werden niet ontzien en werden opgepakt. Schooldirecteur Erwin Koschminski en zijn echtgenote, de Litouwse Frida Koschminski-Gensaite, voelden zich niet meer veilig en doken midden september 1942 onder. Ze leefden onder de valse namen Ernest-Louis Kestens en Fernande Geets. Ze werden aangehouden en opgesloten in de Dossinkazerne op 30 maart 1943. Ze overleden allebei in Auschwitz.

Op 1 juni 1942 kregen joden het verbod om geneeskundige beroepen uit te oefenen. Het beroep van geneesheer, tandarts, veearts, vroedvrouw, ziekenverpleger, diëtist of geneeskundig technisch assistent was voor hen verboden.

Youra Livschitz, de leider van de overval op Transport XX, studeerde geneeskunde aan de *Université Libre de Bruxelles*. Door de uitsluitingsmaatregelen gericht tegen de joden in het onderwijs, kon hij zijn studies niet afmaken. In 1942 verdedigde hij zijn doctoraat voor de centrale examencommissie. Hij mocht het beroep van dokter niet uitoefenen en ging aan het werk in het laboratorium van de firma Pharmacobel in Brussel.

Regine Krochmal getuigde: ‘Op een dag riep dokter Pastiels, de directeur van de verpleegstersopleiding me bij zich en zei: “Luis-ter, de Duitse wetten verbieden de voortzetting van je studies. Joden mogen niet langer studeren. Je zult het hospitaal moeten verlaten, maar ik verwacht je wel op de dag van je examens.” Dat laatste ging in tegen de wetten van de bezetter en was dus niet zonder risico. De directeur bracht zichzelf in gevaar door mij te helpen. Dankzij hem kon ik echter mijn examens afleggen en ik slaagde met glans. Eens afgestudeerd, weigerde ik de opgelegde jodenster te dragen, en schreef ik me ook niet in bij de gemeente als joodse. Door deze reglementen van de Duitse bezetter te negeren, liep ik extra risico.’

De beperking van de bewegingsvrijheid

Het Duitse militair bestuur nam enkele maatregelen om toezicht te houden op de joodse gemeenschap en om de zogenaamde veiligheid in het land te garanderen. In augustus 1941 werd voor joden de avondklok ingesteld. Voor Belgen was er voordien al een verbod om zich na 22 uur nog op straat te begeven tenzij men in het bezit was van een speciale

nachtпас. Joden waren verplicht zich tussen 8 uur 's avonds en 7 uur 's ochtends op hun wettelijk adres te bevinden. Dat vergemakkelijkte later uiteraard hun arrestatie door de SS. Ook werd hun verblijfsrecht beperkt tot vier steden: Brussel, Antwerpen, Luik en Charleroi. De joden waren niet evenredig verdeeld over deze vier locaties. In Brussel verbleef ruim 50% van de joden, in Antwerpen 40%; de overige joden waren verdeeld over Luik, Charleroi en enkele andere steden.

Midden december 1940 nam de *Feldkommandantur* van Antwerpen de beslissing om het merendeel van de in november geregistreerde vreemdelingen uit het arrondissement Antwerpen uit te wijzen. Het overgrote deel van hen was van joodse origine. Over het waarom van deze beslissing tasten we in het duister. Op 18 december 1940 bezorgde de Antwerpse politie een eerste maal uitwijzingsbevelen. Daarin werd vermeld dat de betrokkenen zich verplicht aan het Antwerpse Zuid-Station dienden aan te melden. De uitgewezenen moesten behalve de vereiste papieren ook mondvoorraad voor drie dagen meebrengen. Het reisgoed diende beperkt te blijven tot ten hoogste vijftwintig kilogram per volwassene. Het was toegelaten kinderen tot vijftien jaar die deel uitmaakten van het gezin, naar de nieuwe verblijfplaats mee te nemen. Joodse families werden met negen treintransporten verspreid over vijfenveertig Limburgse dorpjes. Zij werden gehuisvest in leegstaande woningen, barakken of in scholen die ingericht werden om hen op te vangen. Ze konden zich vrij bewegen binnen de grenzen van de gemeente. Onder geen enkel beding mochten ze de gemeente verlaten. Regelmatig moesten ze zich in het gemeentehuis aanmelden. Dat was onder meer het geval met de Poolse families Gross en Hersz.

sten en mochten zonder toestemming het dorp niet verlaten.

De familie Hersz met Nadel Hersz (foto) en Estara Nadel-Neumann, en hun twee zonen, Manfred en Max, werden op 2 januari 1941 ingeschreven in het Limburgse Diepenbeek. Zij moesten er blijven tot mei 1941. Ze waren wel verplicht zich dagelijks aan te melden bij de plaatselijke administratieve dien-

kommandantur van Antwerpen de beslissing het merendeel van de in november geregistreerde vreemdelingen uit het arrondissement Antwerpen uit te wijzen. Igo Gross werd uitgewezen en moest zich huisvesten in Zelem in de streek van Diest.

Igo Gross had echt geen geluk bij zijn emigratie naar België. Toen het Duitse leger België op 10 mei 1940 binnenviel werd hij door de Belgische overheid als verdachte Rijksduitsers opgepakt en overgebracht naar het interneringskamp Saint-Cyprien in Zuid-Frankrijk. Hij keerde in november 1940 terug naar Antwerpen. Rond die tijd nam de Feld-

In de lente van 1941 werd plots een omgekeerde beweging ingezet. De joodse vrouwen en kinderen moesten in groepjes van dertig tot veertig vanuit Limburg terugkeren naar Antwerpen. In juli 1941 werden ook de joodse mannen die ouder waren dan vijftenzestig jaar weer op treinen gezet richting Antwerpen. Er werd overwogen om de mannen die niet mochten terugkeren te werk te stellen in de Limburgse mijnen, maar uiteindelijk besliste de Duitse militaire overheid om hen te interneren in het werkkamp Op de Hoven te Overpelt. Daarna werden ook de mannen stelselmatig vrijgelaten. De laatste joden verlieten op 17 januari 1942 het kamp.

Op diezelfde datum werden de Belgische grenzen officieel voor joden gesloten. Voor joden was er geen uitweg meer tenzij ze een andere identiteit kochten of onderdoken.

De economische uitbuiting

Volgens het eindrapport van de economische afdeling *Gruppe XII Feind- und Judenvermögen* die instond voor het beheer van gesekwestreerde vijandelijke en joodse goederen in België, waren er op 10 mei 1940 in België achtduizend ondernemingen die onder joodse invloed stonden. Samen vertegenwoordigden die een nominaal kapitaal van 1 miljard Belgische frank. De 'ontjoding' van de Belgische economie duurde van november 1940 tot het einde van de bezetting. Ze maakte deel uit van de systematische en gelegaliseerde plundering die de nazi's op de joden pleegden.

De eerste anti-joodse maatregel van de *Militärverwaltung* op economisch gebied dateerde van 28 oktober 1940. Die verordening bepaalde dat joodse ondernemingen die drank of voedsel verkochten en joodse instellingen die logement aanboden, een kenmerkend teken moesten dragen. De verordening van 31 mei 1941 breidde die verplichting uit tot alle joodse instellingen en ondernemingen. Briefhoofden, stempels, uithangborden en dergelijke moesten vermelden: *Jüdisches Unternehmen - Joodsche Onderneming - Entreprise Juive*.

De weinige joodse ondernemingen die door de bezetter als economisch interessant werden beschouwd, kwamen in 'arische' handen. Vooral de diamantsector had erg te lijden onder deze economische plundering. De andere, meestal kleine, joodse familiebedrijven moesten hun voorraden verkopen en hun activiteiten stopzetten. De specifieke economische ontjodingsmaatregelen troffen vooral de rijkere joodse middenklasse die het op industrieel en commercieel gebied gemaakt had, zoals de families Aronsfrau en Gronowski van wie de kleine familiebedrijven Arcom en AuSally in beslag werden genomen door de bezetter.

Leon Aronsfrau, die zaakvoerder was van het textielbedrijf Arcom, moest in 1942 alle activiteiten stopzetten. Zijn woning en zijn textielbedrijf werden in beslag genomen. Ook meubels, goud en zilverwerk werden geroofd. Zijn onderneming werd uitgeschreven uit het handelsregister en het bedrijfskapitaal en de opbrengst van de voorraad textiel werden geblokkeerd op een rekening. In 1943 werd ook een andere Arcom-vestiging in beslag genomen. De familie Aronsfrau had daardoor geen enkele bron van inkomsten meer.

MINISTÈRE DE LA SANTÉ PUBLIQUE ET DE LA FAMILLE
 Administration des Victimes de la Guerre
 Direction : Recherches, Documentation et Décès
 Réf.: 126/YA/AS/CL

Bruxelles 7, le 13.5.1960
 31, Square de l'Aviation

A T T E S T A T I O N

Nous certifions sur base de la documentation en possession du service, que l'appartement de :

la famille ARONSFRAU

sis, à Bruxelles, 47, rue Jourdan
 a été vidé de son mobilier par l'autorité occupante,
 "DIENSTSTELLE WESTEN" dans le cadre de la "MOBELAKTION"
 sous le n° W.B. ^{non} le (^{non} ~~mentionné~~)
 mentionné

Cette attestation est délivrée pour servir à l'introduction d'une demande de réparation auprès des Tribunaux allemands.

LE MINISTRE,
 Par délégué,
 L'INSPECTEUR GÉNÉRAL,
 F. ROSMANS

REMARQUE.
 Il ressort de correspondances, ordonnances et décrets à la Mobilisation qu'à partir de l'année 1942 les biens et mobiliers appartenant aux Juifs domiciliés en Belgique furent recensés, confisqués et transférés dans le Reich, par le Service "Ousst" Secteur Belgique et Nord de la France.

De winkel in lederwaren van de Gronowski's in Etterbeek.

Leon Gronowski had een lederzaak en zijn echtgenote had op het gelijkvloers een lederwinkel in Etterbeek. De naam 'Au Sally' is een acroniem: S van Simone; A van moeder Ania; L van vader Leon en Y (I) van dochter Y(I)ta (Etterbeek, 1942). Hun dochter Ita schreef in haar dagboek: 'Eind 1941 kwam een Duitse controleur in het magazijn van mijn vader de boeken nakijken. De onkosten van deze controle, 3.100 BEF, in die tijd een hoog bedrag, kwamen ten laste van mijn vader. Op 12 november 1941 werd een nieuwe controle aangekondigd op basis van de verordening van 8 mei 1941. Mijn vader moest de inventaris, facturen, polissen van de verzekering aan de revisor bezorgen. Op 24 april 1942 werd het magazijn onder sequester geplaatst. Een Kommissarischer Verwalter, Karl Schneider, werd als bedrijfsleider aangeduid. Op 13 augustus 1942 werd het magazijn volledig leeggehaald. Onze schrijfmachine werd ook meegenomen. En even later werden onze meubelen opgehaald. De huurgelden pikten de Duitsers in maar heel correct betaalden ze de aflossingen van de lening aan de bank. We hadden op dat ogenblik geen middelen meer van bestaan.'

Het sluitstuk van de economische plundering was de verordening van 22 april 1942 die de inbeslagname regelde van goederen van joden die hun Duitse nationaliteit hadden verloren. In de praktijk trof die maatregel alle joden omdat ze als stateloos stonden geregistreerd. Er werd een maatschappij opgericht, de *Brüsseler Treuhandgesellschaft*, die de liquidatie beheerde van de in beslag genomen joodse goederen. In de Dossinkazerne was er een vertegenwoordiger van deze maatschappij aanwezig, die de joden een verklaring liet ondertekenen waarmee ze zich akkoord verklaarden hun goederen over te laten aan het Duitse Rijk.

Door de hele economische roofoperatie viel ongeveer één derde van de joodse bevolking zonder werk en zonder inkomen. Die collectieve verarming maakte hen uiteraard heel kwetsbaar.

Uit een bericht van het Duitse militaire bestuur van 15 juni 1942 blijkt welke strategie er achter deze economische plundering schuilging: 'De joden hebben nog slechts beperkte bestaansmiddelen. De volgende stap die moet uitgevoerd worden, zal hun evacuatie uit België zijn. Tot op heden waakt de militaire administratie erover dat joden die geschikt zijn om te werken, nuttig ingezet worden voor activiteiten die belangrijk zijn voor de oorlog.'

In 1944, kort vóór de bevrijding van België, was de liquidatie van de joodse ondernemingen nagenoeg voltooid. Van de ongeveer achtduizend aangegeven joodse ondernemingen, waren er aan het einde van de oorlog 6.433 geliquideerd. Het aantal joodse bedrijven dat overgenomen werd door niet-joden bedroeg 268. Ten slotte waren er nog 637 ondernemingen waarover nog niets definitief beslist was.

De verplichte tewerkstelling

Uit het bericht van het militair bestuur van 15 juni 1942 blijkt ook dat de werkloze joden die beroofd waren van hun bezittingen en arbeidsgeschikt waren, 'voorlopig', dat wilde zeggen in afwachting van hun

evacuatie, zouden worden ingezet als goedkope werkkrachten. Op basis van de verordeningen van 11 maart 1942 en 8 mei 1942 werden joden inderdaad verplicht tewerkgesteld. Deze verordening volgde op de invoering van de verordening van 6 maart 1942 die voor alle Belgen de verplichte tewerkstelling in België en Noord-Frankrijk invoerde. Joodse mannen werden ingezet aan de bouw van de Atlantikwall. Dat was een lange lijn van verdedigingswerken, vooral bunkers, die zich uitstreckte langs de kusten van de Atlantische Oceaan en de Noordzee. De werken gebeurden in opdracht van de *Organisation Todt* (OT). Deze organisatie was een Duits overheidsorgaan dat de uitvoering van gigantische bouwprojecten, zoals de *Atlantikwall*, in onderaanneming overliet aan plaatselijke kleine en grote bouwbedrijven.

De Poolse jood Blitz Chaskiel werkte voor de *Organisation Todt* in Noord-Frankrijk. Hij stond op de loonlijst van de firma Stutzenberger van 12 juli 1942 tot 17 oktober 1942 en op die van de onderneming Nikolaus Garcon et fils (Fort Mahon) van 18 oktober 1942 tot 31 oktober 1942. Hij werd op 31 oktober 1942 rechtstreeks vanuit Frankrijk gedeporteerd met Transport XVII. Hij ontsnapte en dook onder in een café in de Groenstraat in Brussel. Bij een inval door de Duitse politie werd hij gearresteerd en gevangengezet in de Dossinkazerne. Omdat hij ontsnapt was uit een vroeger transport werd hij ingeschreven op de speciale lijst van Transport XX op 12 februari 1943.

Tussen 13 mei en 12 september 1942 verlieten acht treintransporten met 2.252 joden België richting Noord-Frankrijk. Alleen het treintransport van 18 juli 1942 ging naar Revin voor het kamp *Les Mazures* in de Franse Ardennen. Het vertrok vanuit Antwerpen met 288 Antwerpse joden. Ze werden door de SS-bewakers en OT-personeel onder-

gebracht in een oude ijzergieterij. Het werk bestond erin de bossen in de omgeving te rooien. Het hout werd gebruikt om houtskool te produceren voor bedrijven in Duitsland. De Organisation Todt vertrouwde de productie van houtskool toe aan twee Franse bedrijven, met name de firma Victor Vaisset (Revin) en Generalunternehmung Viot & C°, en één Duitse onderneming: F.P. Scholzen, Neroth (Gerolstein).

Onder de 288 joden van Les Mazures bevonden zich de diamantbewerkers Chaïm Laub en Israël Mandel en de marskramer Simon Rosenvaser. Zijzelf kwamen op het XVde Transport terecht. Hun families werden later met Transport XX naar Auschwitz afgevoerd. Hun verhaal komt later aan bod bij de samenstelling van Transport XX.

Oprichting van de jodenraad

Net zoals in Nederland en andere bezette gebieden, richtte de bezetter in 1941 een jodenraad op. Ondanks het voorbehoud van de secretarissen-generaal inzake anti-joodse verordeningen werden de statuten van de 'Vereniging der Joden in België' op 21 maart 1942 in het Belgisch Staatsblad gepubliceerd. Ze werden voorafgegaan door een mededeling van Gerard Romsée, de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid, waardoor deze jodenvereniging officieel het karakter kreeg van een door de Belgische overheid erkend organisme. Daardoor kregen de joden bij de aanvang de indruk dat de vereniging hen zou beschermen tegen de uitsluiting en de willekeurige repressie van de bezetter. De leiding van de Vereniging der Joden in België, zoals de jodenraad officieel heette, werd toevertrouwd aan enkele israëlitische notabelen. Op 22 december 1941 werden de directieleden van de vereniging door de bezetter aangesteld. Voorzitter werd de opperrabbijn Salomon Ullmann. De overige leden waren Nico David Workum, Maurice Benedictus, Joseph Teichmann (Antwerpen), Salomon Van den berg (Brussel), Juda Mehlwurm (Charleroi) en Noé Nozyce (Luik). De laatste vier leden zouden de plaatselijke comités voorzitten. Bestaande joodse organisaties dienden te versmelten met de vereniging of zich te

ontbinden. Alle geregistreerde joden waren verplicht zich bij de jodenraad te laten inschrijven.

ASSOCIATION DES JUIFS EN BELGIQUE | JODEN VERENIGING IN BELGIË
 COMITÉ LOCAL DE Riège | LOKAALKOMITEIT VAN
 Riège | Riège

Fastidie te verte la Direction de l'Administration des Juifs de 1942, Versoingepaaiat page 719 | Registreert ingevolge de Voorbereiding van de Deportatie van de Belgische Staat van 1942, Versoingepaaiat page 719

Numero de quittance provisoire : 345 Date : 5 Mars 42 Grandeur de la demeure (sans cuisine) : 1 place
 Inschrijvingsnummer : 345 Datum : 5 Mars 42 Groote der woning (zonder keuken) : 1 plaats

Nom et prénoms : Berlin Wilhelm habitant (localité) : Riège rue : de la Constitution : 35
 Naam en voornamen : Berlin Wilhelm wonende (plaats) : Riège straat : de la Constitution : 35

a) Preque demeure : b) Locataire chez : Nom : Wariqne habitant : Riège rue : de la Constitution : 35
 Eigen woning : c) Sous loc, chez : Nom : Wariqne wonende : Riège straat : de la Constitution : 35
 Onderdak bij : Naam : Wariqne wonende : Riège straat : de la Constitution : 35

Numéro provisoire Inschrijf- nummer	NOM - NAAM	Prénoms	Naissance Geborte	Profession Beruf	Religion Gedachte	4) Nationalité Staatsburgerschap 5) État civil huwelijksstand	6) État civil huwelijksstand	7) État civil huwelijksstand
345	Berlin	Wilhelm	18/11/1888	Editeur	Israël	A	A	A
						B	B	B
						A	A	A
						B	B	B
						A	A	A
						B	B	B
						A	A	A
						B	B	B
						A	A	A
						B	B	B
						A	A	A
						B	B	B
						A	A	A
						B	B	B

*) Bijzet linstille - Het onnodige schrappen.
 REMARQUES : Lines de remarques doivent être consignés toutes les personnes habitant régulièrement et temporairement dans la famille. Les personnes en itinérance ne sont pas prises en compte.
 AANMERKING : De deze veldjes zijn alle in de Joodse familie overdragen of ook aldaar wonend, met uitzondering van de groep. Bij personen die tijdelijk op bezoek zijn, moet dit in kolom 1 onder de wettelijke aangegeven. (B.v. : Moeder-bezoek).

Remarques - Aantekeningen :
 Pour le comité local : Voor het lokaalkomitee :
 Signature : Handteken :

Inschrijvingsformulier gebruikt door de jodenvereniging van België om haar leden te registreren (Luik, maart 1942).

Dat verschaftte de SS-politie de extra mogelijkheid de gemeentelijke jodenregisters te controleren en eventueel haar eigen steekkaarten aan te vullen. De bezetter kon via de jodenraad de praktische toepassingen van de joodse verordeningen kenbaar maken aan de joodse gemeenschap.

De jodenraad had als kernopdracht de uitwijking van joden te bevorderen. Precies in deze periode werd in Berlijn beslist de emigratie van joden formeel te verbieden. Wat was dan de reden om emigratie in te schrijven in deze verordening? Blijkbaar onderzochten de nazi's in de zomer van 1941 de mogelijkheid om alle Europese joden te deporteren naar nieuwe, op de Sovjet-Unie veroverde gebieden. Het bleef bij een voornemen. De uiteindelijke nederlaag van de Duitse troepen maakte

de uitvoering van het plan onmogelijk. Behalve voor het zagezegg be-geleiden van de emigratie was de jodenvereniging ook bevoegd voor het onderwijs en de sociale verzorg van de joodse gemeenschap.

Vooraf door deze caritatieve en sociale rol waren de joden aanvankelijk geneigd de instructies van de jodenraad op te volgen, tegen het advies van de joodse verzetsbewegingen in. Joden die te goeder trouw taken in de jodenraad opnamen, beseften veel te laat dat ze daarmee in de kaart speelden van de nazi's. Een voorteken daarvan vormden de op-eisingen van joden om in dienst van de Organisation Todt aan de Atlan-tikwall te werken in Noord-Frankrijk. Daarbij werd door de jodenraad aan de huisvaders de verzekering gegeven dat zij aangaande de levens-voorwaarden van hun achtergelaten gezin niets hoefden te vrezen. De Vereniging der Joden werkte later mee aan de uitvoering van de raciale deportaties vanuit de Dossinkazerne. De joodse sectie van de SS-politie bediende zich van de Belgische jodenvereniging om de praktische uit-voering van de deportatie vlot te laten verlopen. Deze instelling bleek een handig hulpmiddel aangezien alle joden er geregistreerd stonden. Noé Nozyce schreef namens het directiecomité van de vereniging op 30 oktober 1942 een brief naar het lokaal comité van Antwerpen met de aankondiging dat de joden in de werkkampen in Noord-Frankrijk zouden worden overgebracht naar Mechelen. Hij stelde voor de fami-lies te waarschuwen zodat ze zich ofwel bij hun familielid in Mechelen konden voegen of hen colli's konden bezorgen. Door die betrokken-heid van de Belgische jodenvereniging slaagde de bezetter erin een tijdlang de raciale deportaties te verbloemen als arbeidstransporten.

Er waren ook joden die door de jodenraad een tijdlang gevrijwaard werden van deportatie. Dat was onder andere het geval voor de drie-honderd werknemers van de onderneming Lustra waarvan de werk-plaatsen zich in Schaarbeek bevonden. Het bedrijf produceerde lede-ren gewatteerde vesten voor de Duitse soldaten aan het oostfront. Het bevoordelen van een bedrijf dat voor Nazi-Duitsland werkte, wakkerde natuurlijk het verzet tegen de jodenraad aan. Het joodse verzet wilde het bedrijf uitschakelen. Op 3 november 1942 overviel de joodse ver-

zetsstrijder Abraham Fischel samen met twee van zijn kompanen de werkplaats van het bedrijf. Vooraleer ze de ateliers in brand staken, gingen ze aan de haal met 70.000 BEF uit de brandkast van de firma.

De Poolse jood Abraham Fischel was een Antwerpse banket-bakker die naar Brussel vluchtte na een turbulente verdeling van 1 mei-folders. Hij sprak Duits en droeg altijd laarzen om de indruk te wekken dat hij samen met zijn kompanen tot de Duitse diensten behoorde. Hij slaagde erin om als enige verzets-strijder bij verschillende gevaarlijke acties ongezien weg te ko-men. Hij ontsnapte ook uit Transport XX. Op 5 april 1944 werd hij in Braine-Allaud aangehouden en opgesloten in het Fort van Breendonk. Later werd hij overgebracht naar Duitsland. Hij overleefde de oorlog.

Na drie jaar bezetting en achttien anti-joodse verordeningen had het merendeel van de joden geen vertrouwen meer in de officiële jodenver-eniging. Haar instructies werden genegeerd. In de zomer van 1942 was onderduiken het enige alternatief voor de joden om te overleven. Van dan af werd de jodenraad voor de bezetter overigens een overbodig or-gaan. Leden van de jodenraad, zoals Noé Nozyce, die aanvankelijk van uitzonderingsmaatregelen hadden genoten, konden nu ook opgepakt worden. Geen enkele jood was nog veilig.

Noé Nozyce was bestuurslid van de Vereniging der Joden en voorzitter van de Luikse afdeling. Hij stond aan het hoofd van verschillende commissies en afdelingen binnen de jodenraad. Begin 1943 dook hij onder, samen met zijn vrouw, zijn twee kin-deren en zijn schoonzuster. Ze verschuilden zich in een villa in Remouchamps. Op 13 april 1943 werd Nozyce in Sprimont aan-gehouden en opgesloten in de gevangenis van Saint-Léonard. Later werd hij overgebracht naar de Citadel van Luik. Ook zijn vrouw, zijn zoon en dochter werden twee dagen later aangehou-

den. In dezelfde periode werden nog zes leden van het plaatselijk comité van Luik opgepakt, onder wie Erwin Koschminski, de directeur van de joodse school. Het comité van Luik was toen volledig ontmanteld en werd niet meer vervangen.

De notabelen die deel uitmaakten van de jodenraad waren beter af dan de lagere sociale klasse. Dat verklaart onder andere de oprichting van een linkse joodse verzetsbeweging, het Comité ter verdediging van de joden, dat zich heel intensief bezighield met de hulp aan behoeftige joden. Deze tegenbeweging is een uniek feit in de geschiedenis van de judeocide in Europa. We komen er in een volgend hoofdstuk op terug.

DE DEPORTATIES VAN JODEN UIT DE DOSSINKAZERNE

DE JUDEOCIDE IN HET WESTEN NEEMT EEN AANVANG

De deportatie van de joden in België werd zorgvuldig voorbereid door de nazi's. De Sipo-SD in Brussel had einde 1941 een eigen steekkaartenstelsel opgebouwd. De basis daarvan waren kopieën van de jodenregisters die haar door de Belgische burgemeesters op verzoek van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken waren toegestuurd. Volgens die steekkaarten verbleven tussen 1940 en 1942 in België 55.650 geregistreerde joden. De Dossinkazerne heeft het over 56.186 geregistreerde joden. Het fichesysteem van de Vereniging der Joden in België met haar 43.000 leden was voor de nazi's een bijkomend controlemiddel om hun eigen kaartensysteem te verifiëren.

Op een vergadering in Berlijn op 11 juni 1942 waaraan ook Adolf Eichmann deelnam, werd beslist om over te gaan tot de 'evacuatie' van de joden uit Nederland, België en Frankrijk. Obersturmführer Kurt Asche, de Judenreferent bij de Sicherheitspolizei, kreeg als opdracht om binnen drie maanden 10.000 joden uit België te deporteren. Op 28 augustus 1942 werd dit quotum verdubbeld. Van een politiek van uitsluiting en isolering waarmee de nazi's begonnen waren in het najaar van 1940, schakelden ze in de zomer van 1942 over naar een politiek van deportatie en raciale uitroeiing.

HET SS-SAMMELLAGER MECHELN

De Dossinkazerne als doorgangskamp

Als verzamelplaats voor de joden van België werd gekozen voor de Dossinkazerne in Mechelen. Die stad was ideaal gelegen tussen Brussel en Antwerpen, waar de meeste joden woonden. Vlak bij de kazerne lag een dienstspoor dat toegang gaf tot het Belgische spoorweginet. Via de Dossinkazerne werden de joden uit België naar de kampen gedeporteerd.

Vanuit het Brusselse SS-hoofdkwartier werden medewerkers naar Mechelen gezonden. *Sturmbannführer* Philipp Schmitt, die al kampcommandant was van het *Auffanglager* van Breendonk, werd ook tot commandant van het *SS-Sammellager Mecheln* benoemd. Hij werd bijgestaan door adjunct-commandant *Hauptsturmführer* Rudolf Steckmann, *Hauptsturmführer* Max Boden, *Untersturmführer* Karl Mainzhausen en een aantal Duitse en Vlaamse SS'ers.

Kazerne Baron Dossin de St Georges. Vooraan zijn de spoorrails nog zichtbaar. Van hieruit vertrok het Transport XX naar Auschwitz (Mechelen, 1950).

Op 22 juli werden een tiental joodse vrouwen in de trein tussen Brussel en Antwerpen gearresteerd. Eva Fastag was een van hen. Zij werd samen met de anderen naar Breendonk gestuurd. De meesten van hen waren meertalige secretaresses. Op 27 juli, enkele uren voor de aankomst van de eerste joden in Mechelen, werden ze in de Dossinkazerne ingezet om de nieuwe gevangenen in te schrijven op transportlijsten. Ze vormden het administratieve kader van het verzamelkamp van Mechelen.

Dat kamp verschilde van de kampen die de nazi's in het oosten hadden opgericht. Hoewel er evenzeer wreedheden werden begaan, was het kamp in de Dossinkazerne geen concentratie- of uitroeiingskamp maar een doorgangskamp naar de kampen in het oosten. Gevangenen werden er niet rechtstreeks bedreigd met de dood maar ze werden er hoe dan ook onmenselijk behandeld.

De Roemeense jood Willy Berler getuigde: 'Het is in de Dossinkazerne dat ik werkelijk de schok aanvoel van mijn arrestatie. In de Citadel van Luik was ik niet goed behandeld maar nooit geslagen. Het verzamelkamp in Mechelen is een wereld van verschil. De bewakers zijn SS'ers gewapend met zweepen. De chef van het joods personeel houdt er de orde in met een "matraque" en is zelf jood. Het is Dagobert Mayer, een gewezen Oostenrijkse operazanger. Ik heb weinig tijd om mij veel vragen te stellen want mijn verblijf eindigt na 48 uur. Ik krijg de gelegenheid mijn uurwerk en mijn valies terug te sturen naar Luik. Dan volgen de gebeurtenissen elkaar zeer vlug op.'

Naast de toegangspoort van de Dossinkazerne bevonden zich een aantal kamers waar sommige verdachte geïnterneerden werden ondervraagd. De SS'ers schuwden daarbij geen folterpraktijken of andere mishandelingen.

Sam Perl was op 15 januari 1943 uit het XIXde Transport ontsnapt maar werd opnieuw gevat. Hij getuigde: 'Bij de registratie op het bureau kreeg ik, zoals iedereen, een groene kaart met mijn nummer. Een tiental dagen later werd ik naar het bureau van de beruchte Gestapomannen Kroll en Props geroepen. Nadat de beschonken Kroll zijn

collega Props verzocht had de deuren en vensters te sluiten en de blinden naar beneden te laten, beval hij mij alles uit mijn zakken te halen en neer te leggen, mij helemaal te ontkleden en op de burea zetel recht te staan. Hij vroeg mij waar ik de deviezen en diamanten verborgen hield. Toen hij zag dat van mij niets los te krijgen was, nam hij zijn brandende sigaar uit zijn mond en begon mij ermee op de gevoeligste plek te branden. Daar ik wist dat geklaag en wegeroep juist het tegenovergestelde bij deze beestachtige nazi's uitlokke, was mijn reflex: op de lippen bijten en niet schreeuwen. Nadat de sigaar uitgedoofd was, nam hij zijn zweep ter hand en liet hij met felle kracht herhaalde zweepslagen op mij neerkomen die de huid deden barsten en zeer pijnlijke, lange vleeswonden teweegbrachten. Niettegenstaande dat, gelukte het mij op geen enkel ogenblik te schreeuwen of te klagen. Daardoor geraakte Kroll buiten zichzelf. Hij beval mij weer recht te komen en op een andere stoel te gaan slaan staan. Hij ontstak deze keer een sigaret en begon hiermede voor de tweede maal op dezelfde plek te branden. Ik kronkelde van de pijn en beet nog meer op de lippen, zodat ook daar het bloed tevoorschijn kwam. Dit was schijnbaar zelfs voor Props te veel. Hij wendde zich met een bulderende stem tot mij en gaf mij een slag in het aangezicht waardoor ik op de grond tuimelde. Dankzij mijn jeugdige leeftijd en uithoudingsvermogen was ik na enkele dagen weer hersteld.'

Het enige doel van de Dossinkazerne was om joden te verzamelen met het oog op hun deportatie. Het kamp was voor hen de wachtkamer van de dood. Van de 25.833 gevangenen overleefden er slechts 1.248 de kampen; 60,8% van hen werden vergast kort na hun aankomst in Auschwitz. Vele anderen kwamen om van honger, ziekte of ontbering.

De registratie

Iedereen, volwassenen, kinderen en ouderen, moesten in rijen van drie voor een deur met het opschrift *Aufnahme* aanschuiven om geregistreerd te worden. Hun bagage bleef achter op de binnenplaats. Binnen stonden drie lange tafels naast elkaar waarachter SS'ers en jonge joodse vrouwen, onder wie Eva Fastag, met hun tikmachines alles noteerden. Achtereenvolgens werden hun persoonlijke gegevens genoteerd, werden ze ingeschreven en moesten ze hun identiteitskaart inleveren. Om moeilijkheden met buitenlandse ambassades te voorkomen, bestempelden de Duitsers alle buitenlandse joden als 'stateloos'. Belgische joden werden op een andere lijst ingeschreven.

Vervolgens kreeg iedereen een houten of kartonnen bordje met daarop een nummer, dat men om de hals diende te dragen. Ondertussen moest iedere gevangene zijn persoonlijke voorwerpen, zoals geld, juwelen en eetwaren, afgeven. Die werden in bruine enveloppen gestoken en genummerd. De gevangenen moesten het formulier ondertekenen waarop hun persoonlijke voorwerpen stonden opgesomd. Vervolgens moesten ze zich in een zijkamer volledig ontkleden; hun kleren werden doorzocht en ze ondergingen ook een lichaamsonderzoek.

Professor en filosoof Leopold Flam schrijft in de kroniek en getuigenis van de oorlogsjaren 1943-1945 daarover: 'Een SS'er, een Antwerpenaar, die V.C. heette, zocht in mijn natuurlijke openingen naar goud en diamanten. Hij deed hetzelfde bij vrouwen. Vreemd: de mensen ondergingen alles met kalmte en be-

rusting. Alleen de SS'ers schreeuwden en snauwden; zij sloegen ook zonder scrupules.'

Daarna volgde de bagagecontrole. Dat was het terrein van *Untersturmführer* Karl Meinzhausen, een geweldenaar. Als gevangenen treuzelden of hun koffers niet snel genoeg openden, sloeg hij erop los. Meestal deed hij dat ook als er niks aan de hand was.

De registratieprocedure nam gemiddeld zo'n drie uur in beslag. Aan het einde van de procedure kregen de gevangenen een deken, een bord en een lepel. Vandaar ging het naar de slaapkamers, die op de bovenste verdiepingen van de kazerne waren gelegen. De geïnterneerden sliepen in stapelbedden op een matras of een strozak.

Overleven in de Dossinkazerne

Om zes uur werden de gevangenen gewekt, ontbijt om zeven uur, daarna werd het werk verdeeld. Middageten om 12 uur en het avondmaal om 18 uur. Om 21 uur ging het licht uit en moest het absoluut stil zijn. De bedden dienden perfect opgemaakt te zijn, de dekens reglementair opgevouwen. Niemand mocht ontbreken op de appels die elk uur van de dag en ook tijdens de nacht konden plaatshebben.

Het voedsel was minder dan het minimum zodat iedereen honger leed. 's Morgens stond er surrogaatkoffie en brood op het menu. Het dagrantsoen brood bedroeg 250 gram; bij het ontbijt hoorde ook een theelepeltje confituur en een theelepeltje suiker. 's Middags kregen ze een blikken bord met dunne koolsoep. 's Avonds een beetje brood en twee soeplepels van dezelfde koolsoep.

Eén keer per week werden de pakjes verdeeld die familieleden en vrienden naar de gevangenen hadden opgestuurd. Die pakjes werden eerst geopend door joodse hulpkrachten onder het toezien van twee

SS'ers. Die graaiden onmiddellijk de kostbaarste spullen weg zodat er voor de gevangenen nauwelijks wat restte. Eva Fastag werkte in de Dossinkazerne als secretaresse bij de *Aufnahme* en was bij het openen van de pakjes aanwezig.

Eva Fastag getuigde: 'Die Schmitt als hij in 't kamp kwam, was z'n grootste plezier de mensen schrik aan te jagen. En niet enkel schrik aanjagen. Velen werden gewond door z'n hond. Die beet. ...Op een zekere dag moest ik bij de commandant komen. Voor hem lag een pakket met heel veel waardevolle zaken, zeker voor een gedetineerde zoals ik. Voedselpakketten waren erg welkom bij de gedetineerden. De commandant had het pakket al opengedaan en vroeg mij of hij enkele zaken eruit mocht nemen. Het was voor mij onbegrijpelijk dat hij zich zo liet kennen. En dan te weten dat we veel honger leden in de Dossinkazerne en dat de honden in het kamp gebakken vlees kregen.'

Een scène die diep in het geheugen gegrift staat van de meeste gedeporteerden van het XXste Transport, was de bestraffing van Jonas Polak. Die was erin geslaagd om langs het dak de kazerne te ontvluchten, maar werd kort daarna weer opgepakt. Alle gevangenen moesten midden in de kille nacht op het binnenplein bijeenkomen om zijn bestraffing bij te wonen. Ondercommandant Max Boden sloeg met een zweep tot bloedens toe op het ontblote bovenlichaam van de jongeman. Daarna wees Boden een gevangene aan om verder te gaan met het toedienen van zweepslagen. Toen die laatste veel te zacht sloeg naar de zin van Boden, ging de SS'er zelf door met de foltering. Polak werd vervolgens opgesloten in een kleine cel, die hij pas verliet toen hij naar Auschwitz werd gedeporteerd. Hij overleefde dat kamp.

De Amsterdamse textielbedrijfsleider Jonas Polak was samen met de doktersassistente Sofia Bremer-Bremer en het tweejari-

ge dochtertje Karin Bianca Irène Bremer ondergedoken in Edgem. Op 17 maart werden ze aangehouden en twee dagen later opgesloten in de Dossinkazerne.

VORMING VAN DE TRANSPORTEN

De eerste deportaties in 1942

In het voorjaar van 1942 waren heel wat joden op arbeidstransport naar Frankrijk gezet. Om bij de aanvang van de judeocide geen argwaan te wekken bij de joden, gebruikten de nazi's in juli 1942 ook de benaming 'arbeidstransporten' voor de transporten vanuit de Dossinkazerne naar het uitroeiingskamp Auschwitz. Aanvankelijk dachten de joden dat ze tewerkgesteld zouden worden in de fabrieken van de Duitse oorlogsindustrie, naar analogie van wat ze hadden meegemaakt bij hun transport naar Noord-Frankrijk waar ze gewerkt hadden aan de constructie van de Atlantikwall. Vele joodse mannen gingen ook in op de arbeidsoproep omdat ze anders represailles vreesden voor hun achtergebleven familie.

Op 27 juli 1942 kwamen de eerste joden toe in de Dossinkazerne en gedurende de eerste drie weken meldden zich nog eens 3.000 niet-Belgische joden vrijwillig aan. De eerste drie transporten van telkens duizend joden raakten moeiteloos samengesteld. Het eerste 'raciale transport' van 998 joden vertrok op 4 augustus 1942 vanuit Mechelen richting Auschwitz-Birkenau. Het grote verschil met de arbeidstransporten was uiteraard dat ook kinderen en ouderlingen werden meegevoerd. Dat wekte van in het begin erg veel argwaan op. Het was een van de voornaamste redenen voor de joden om daarna niet meer te reageren op de bevelschriften die onder druk van Kurt Asche door de Vereniging der Joden van België werden verspreid. Het gevolg was dat 8.000 joden de tewerkstellingsoproep negeerden en thuisbleven of onderdoken.

Joden hoopten aan de deportaties te ontsnappen door in de landbouw, de kolenmijnen, de staalindustrie of bij de *Organisation Todt* te werken. Het verleende hen in het beste geval enige tijd uitstel. De SS-politie zette ook hen op transport naar de kampen in het oosten, waar de nazi's de *Endlösung* van het jodenvraagstuk op een industriële schaal en dodelijk efficiënt wilden voltrekken.

Het aantal joden dat inging op die bevelschriften bleef onder de verwachtingen. Daarom kreeg de jodenraad de opdracht om de joodse bevolking tot meer gehoorzaamheid aan te sporen. De tekst die de jodenraad verspreidde was bedoeld om dwarsliggers met bedreigingen te doen bijdraaien: 'Overtredingen zullen zware straffen tot gevolg hebben, zowel voor familieleden als voor de hele joodse gemeenschap.'

De medewerking van de joodse notabelen aan het organiseren van de transporten werd hen later bijzonder zwaar aangerekend. Veel indruk maakten deze aansporingen echter niet. Vanaf september 1942 meldden zich amper een 4.000 van de 12.000 opgeroepen joden aan in de Dossinkazerne. Oproepingsbevelen hadden blijkbaar geen enkel effect meer. Vandaar dat de nazi's vanaf de herfst van 1942 geen arbeidsbevelen meer afleverden. Ten gevolge van die tegenvallende resultaten veranderde Kurt Asche van tactiek. Tot dan toe had hij gekozen voor de zachte verhullende aanpak om zo veel mogelijk mensen te verzamelen op vrijwillige basis. Vanaf eind juli 1942 opteerde hij voor grootscheepse razzia's.

Razzia's in Antwerpen en Brussel

In Antwerpen gingen de nazi's op woensdag 22 juli 1942 op klaarlichte dag voor het eerst over tot de massale aanhouding van joden in het centraal station. Joodse pendelaars die uit Brussel kwamen, werden bij hun aankomst aangehouden. Een van de slachtoffers van die razzia was de reeds genoemde Eva Fastag.

De Antwerpse familie Fastag, v.l.n.r. achteraan: Sara, Eva, David, en vooraan Gerson en Itzak (Antwerpen, 1936).

Op 15 september 1942 werden David, Gerson en Itzak met het Xde Transport naar Auschwitz gedeporteerd. Eva Fastag getuigde: 'Ik werkte als secretaresse in een scheepvaartagentschap. Daarna bij de verzekeringsmaatschappij *La minerve de Belgique*. Mijn werkgever hield mij in dienst, ook al droeg ik een gele jodenster. Die mocht ik wel niet dragen op het kantoor. Van de tien collega's was ik de enige van joodse origine en ook de enige die Duitstalig was. Ik werd aangehouden in het station van Antwerpen tijdens de eerste razzia op 22 juli 1942. Mijn zuster was vijf dagen voordien vertrokken naar Zwitserland.'

In Antwerpen vonden daarna nog vier nachtelijke razzia's plaats. Tijdens een van die razzia's werd de Roemeen Zoltan Grosz opgepakt. Ook

in Brussel en in de streek van Lens en Rijsel vonden nachtelijke razzia's plaats. De SS-politie viel de huizen van de joden binnen en de slachtoffers werden onmiddellijk op vrachtwagens of treinen geladen richting Mechelen.

Zoltan Grosz was diamantarbeider in Antwerpen. Achter zijn naam op de deportatielijst van de Dossinkazerne stond AB/KV (*Arbeitseinsatzbefehl/Keine Vorladung*) vermeld. Hij was dus niet 'vrijwillig' naar het verzamelkamp in Mechelen gekomen. Vermoedelijk werd hij opgepakt tijdens een van de razzia's in de tweede helft van augustus 1942, waaraan overigens de Antwerpse politie actief meewerkte. Hij werd gedeporteerd met het IXde Transport op 12 september 1942. Twee dagen later kwam hij aan in Auschwitz. In welke omstandigheden of wanneer hij is gestorven is niet bekend. Na de arrestatie van haar man besloot Myriam Reichman om samen met haar drie kinderen en haar nichtje Sylvieke onder te duiken.

Zoltan Grosz met zijn echtgenote Myriam Reichman. Zoltan werd op 12 september 1942 met het IXde Transport gedeporteerd. Geen van beiden overleefde Auschwitz (Antwerpen, ca. 1930).

Razzia op	Aantal per razzia	Opgesplitst / transport	Transport (vertrekdatum)
15/08/1942 (Antwerpen)		704	Transport IV (18/08/1942)
15/08/1942 (Antwerpen)		141	Transport V (25/08/1942)
15/08/1942 (Antwerpen)	845		
28/08/1942 (Antwerpen)		784	Transport VII (01/09/1942)
28/08/1942 (Antwerpen)		159	Transport VIII (10/09/1942)
28/08/1942 (Antwerpen)	943		
4/09/1942 (Brussel)		318	Transport VIII (10/09/1942)
4/09/1942 (Brussel)		282	Transport IX (12/09/1942)
4/09/1942 (Brussel)	600		
11-12/09/1942 (Antwerpen)		326	Transport IX (12/09/1942)
11-12/09/1942 (Antwerpen)		355	Transport X (15/09/1942)
11-12/09/1942 (Antwerpen)	681		
12/09/1942 (Noord-Frankrijk)	514	514	Transport X (15/09/1942)
21-22/09/1942 (Antwerpen)	761	761	Transport XI (26/09/1942)
Totaal	4-344	4-344	

Tabel 1: Overzicht stedelijke razzia's in 1942.

Bron: Laurence Schram, Kazerne Dossin vzw, c/o JMDV - MJDR.

De razzia's van 1942 dreven duizenden joden de illegaliteit in. Zij verlieten hun officiële adres en doken onder. Om dat te voorkomen werden 's nachts de joodse wijken afgesloten en werden met groot machtsvertoon joden opgespoord.

Hoe het eraan toeging lezen we in een verslag van Jan Boon, een vooraanstaand katholiek en Vlaams journalist, voormalig hoofdredacteur van *De Standaard*: 'Hele stadskwartieren worden

afgezet en doorzocht naar joden. Ze (Sipo-SD) gebruiken grote verhuiswagens. Het gebeurt meestal 's ochtends, maar somwijlen ook 's nachts. De hele buurt wordt dan krijtwit verlicht door helle phares. Er zijn er die vluchten over daken, in de goot, of langs de zoldervenster in een naburig huis kruipen waar de arme "smous" onder vodden of onder een bed wordt verstopt. Of de radeloze vrouwen komen in doodsangst hun kinderen afgeven, de geburen nemen ze dan aan, ze zien de vrouw niet meer weer, wie zijn die kindjes?' (Uit *Het dagboek van de gewone man, kleine en grote kwellingen van de bezette stad.*)

Behalve deze kleine en grote razzia's werden ook een heleboel individuele arrestaties verricht en werden vele ondergedoken joden verklikt.

In 1943 was de familie Weberman ondergedoken in Vorst. Omdat hun straat door de nazi's in het oog gehouden werd, had textielhandelaar Weberman zijn vrouw, die in verwachting was, naar haar zuster gestuurd die elders was ondergedoken. Symcha Weberman verschanste zich elke avond in de hoop te kunnen ontsnappen aan de Duitse politie. Op 10 maart 1943 wilde een van de ondergedoken personen in de avond een luchtje gaan scheppen en was de kamer dus niet meer gebarricadeerd. Toeval of niet, de Duitse politie kwam juist op dat ogenblik het huis binnenvallen en arresteerde Symcha Weberman en een van zijn vrienden, de verzekeringsagent Wigdor Perkal. Ze werden onmiddellijk naar de Dossinkazerne afgevoerd.

Regine Krochmal werd bij toeval aangehouden bij een inval van de Sipo-SD in een appartementgebouw aan het Brugmannplein in Brussel. De Argentijn Bob Zanger betrok er een flat op het gelijkvloers.

Regine Krochmal getuigt: ‘Op een avond waren Bob Zanger en Harry Zimmermann, m’n kameraden van de *Österreichische Freiheitsfront* en ikzelf ons verzetsblaadje aan het stencilen. De Gestapo viel het gebouw binnen en ze riepen: “Waar zijn die vuile joden?” Vliegenvlug werden de stencilmachine en de bladen zo goed en zo kwaad als het ging weggeborgen. Om te voorkomen dat de flat werd doorzocht, gaf ik onmiddellijk mijn joodse afkomst toe. Ik werd dadelijk aangehouden en naar de kelder van het gebouw gebracht. Ik had een vals paspoort dat ik gestolen had van een verpleegster in een ziekenhuis. De Gestapo belde het ziekenhuis op en mijn valse identiteit kwam aan het licht. Gros Jacques, de jodenjager, was ook aanwezig. De hele nacht bleef de Sipo-SD zoeken naar joden in het gebouw. Mijn twee medestanders konden ontkomen via de tuin. Samen met andere joden werd ik ’s morgens per vrachtwagen naar de Louizalaan gebracht. Het was 20 januari 1943.’

Onderduiken

Vele joden ontsnapten aan deportaties. Zij namen hun lot in eigen handen of rekenden op de hulp van familie, vrienden, kennissen maar ook van onbekenden. Vanzelfsprekend was dat helemaal niet, want wie erop betruft werd joden te verbergen, liep het risico hetzelfde lot als zij te ondergaan. Het kwam er niet alleen op aan een veilige schuilplaats te vinden, men moest ook kunnen overleven. Joden die het oproepingsbevel van de nazi’s naast zich neer hadden gelegd, konden zich niet zonder risico meer van het rantsoeneringsstelsel bedienen. De kans was te groot dat ze zouden worden gearresteerd. Alleen al zich op straat wagen, hield een risico in. Een valse identiteit verwerven was moeilijk en bood niet altijd de nodige garanties.

Een aantal Belgen hebben zich solidair getoond met de slachtoffers van het nazistische racisme en hebben individueel joden een veilig onderkomen bezorgd. De meeste joden zijn echter gered door organisaties

die over een netwerk van mogelijkheden beschikten om vluchtelingen adequaat op te vangen. In eerste instantie hebben bepaalde verzetsorganisaties hulp geboden, evenals religieuze en sociale kringen. Aan het einde van het eerste deportatiejaar 1942 liet de *Militärverwaltung* aan Berlijn weten dat ‘de joden in het land zich zodanig verbergen dat het zeer moeilijk zal zijn de planning van de deportatie aan te houden’.

Vele joden droegen de jodenster niet meer, anderen waren ondergedoken en sommigen waren in het bezit van valse Belgische identiteitsbewijzen. Ze hoopten op die manier veilig door de politiecontroles te kunnen komen, maar dat lukte niet altijd. Heel wat valse documenten waren van bedenkelijke kwaliteit zodat de betrokkenen bij een doorgedreven identiteitscontrole toch werden gearresteerd. Overigens hadden heel wat joden voor die valse documenten zwaar moeten betalen.

In het totaal waren dertigduizend joden ondergedoken. Dat was maar mogelijk met de hulp van heel velen. Verzetsstrijders maar ook particulieren hebben de redding van nagenoeg de helft van de in België verblijvende joden mogelijk gemaakt.

Om ondergedoken joden op te sporen en te arresteren werd een *Festnahmekommando* samengesteld waarvan de beruchte Poolse Jood Glogowski, bijgenaamd Gros Jacques, deel uitmaakte. Die was erin bedreven om joden op basis van hun uiterlijk te identificeren. Overal waar joden zich in het openbaar vertoonden, liepen ze gevaar. Zo arresteerden de trawanten van Gros Jacques ouders, leraren en kinderen aan joodse scholen en werden er talloze joden opgepakt aan arbeidsbureaus of aan gemeentehuizen als er rantsoenzegels werden uitgedeeld. Ook joden van Belgische nationaliteit, die nochtans voorlopig vrijgesteld waren, werden door hen aangehouden. Ook de familie Gronowski werd door een *Festnahmekommando* gearresteerd.

Simon Gronowski samen met zijn ouders. Vader Leon Gronowski en zijn zoon overleefden de judeocide (Brussel, 1942).

Simon Gronowski getuigt over de aanhouding van zijn moeder Chana Gronowski-Kaplan, van zijn zus Ita, die de Belgische nationaliteit had, en van hemzelf: ‘Het was 17 maart 1943. We zaten verborgen op een klein appartement op de eerste verdieping in Sint-Lambrechts-Woluwe. Mijn vader was gelukkig voor hem niet thuis. Hij was in het ziekenhuis. Mijn moeder, mijn zus en ikzelf zaten aan tafel. En plotseling ging de deurbel en ik was bang. We hadden nochtans plannen gemaakt om te ontsnappen via de tuinen achter het huis. Maar op dat ogenblik waren we verlamd van de schrik. En plotseling, ik weet niet hoe het kwam, stonden er twee Duitsers in burger in het appartement. Zij zeiden kortaf: “Gestapo! Ausweis!” Toen liet mijn moeder haar identiteitskaart zien. Die werd vergeleken met de informatie die de Duitser bij zich had. Zonder twijfel was het een verklikking. Wie ons verklikt heeft ben ik nooit te weten gekomen. De man zei: “Pak je koffers, jullie vertrekken.” Mijn moeder vroeg: “Waar gaan we heen?” “Je gaat naar de Dossinkazerne in Mechelen”, luidde het antwoord. Dus hebben we onze bagage

genomen. Mijn zus nam een of twee jurken uit de kast, en de Duitse politieman zei: “Nehmen Sie schöne Kleider, Fraulein.” En op dat ogenblik was er een zonnestraal. Mijn zus zei tegen me: “Je ziet, Simon, de zon schijnt, maar niet voor ons.”

OVERZICHT VAN DE DEPORTATIES PER JAARTAL

1942

Op 4 augustus 1942 vertrok het Iste Transport vanuit de Dossinkazerne naar Auschwitz. Met de volgende transporten meldden zich steeds minder joden vrijwillig aan. Bij het IIIde Transport, dat gepland was op 15 augustus 1942, hadden de nazi's een probleem: er waren op dat ogenblik geen gevangenen meer in de Dossinkazerne. Zoals reeds vermeld, schakelde de SS-politie dan over op nieuwe methodes om joden op te sporen.

In het totaal werden van juli tot december 1942 16.624 joden gedeporteerd en geen 20.000, zoals de SS gepland had. Daarom werden de transporten aangevuld met 2.252 verplicht tewerkgestelden uit Frankrijk. Zo werden in de nacht van 23 op 24 oktober vanuit het kamp Les Mazures 240 Antwerpse joden naar België teruggestuurd en nog dezelfde dag met Transport XV vanuit de Dossinkazerne naar Auschwitz gedeporteerd.

1943

Aanvankelijk waren alleen joden van vreemde nationaliteit op transport gesteld. Vanaf september 1943 arresteerden en deporteerden de nazi's, tegen alle vroegere beloftes in, ook joden met de Belgische nationaliteit.

Transporten, zoals het XXste, werden louter samengesteld met joden die thuis waren opgepakt, die verklikt waren of overgebracht uit gevangenen en interneringscentra. Dat verklaart onder andere het geringe aantal transporten in 1943 en 1944.

1944

Tientallen joden werden nog dagelijks opgepakt en naar de Dossinkazerne gebracht. Op 13 juli 1944 vertrok het laatste transport. Er was nog een volgend transport gepland met een duizendtal joden uit wees- en bejaardentehuizen. Maar het snelle oprukken van de geallieerde legers voorkwam dat dit transport kon doorgaan.

Periode	Aantal transporten	Aantal gedeporteerden	%	Overlevenden	%
04/08/1942 - 31/10/1942	T I - T XVII (17)	16.875	66,22%	394	2,33%
1943	T XVIII - T XXII (6)	6.251	24,53%	256	4,09%
15/01/1944 - 31/07/1944	(* T XXIII - T XXVI (4)	2.356	9,25%	566	24,02%
Totaal	27	25.482	100%	1.216	4,77%

Tabel 2: Overzicht van de transporten per oorlogsjaar.

(* De cijfers van het zigeunertransport van 15 januari 1944 zijn niet opgenomen.

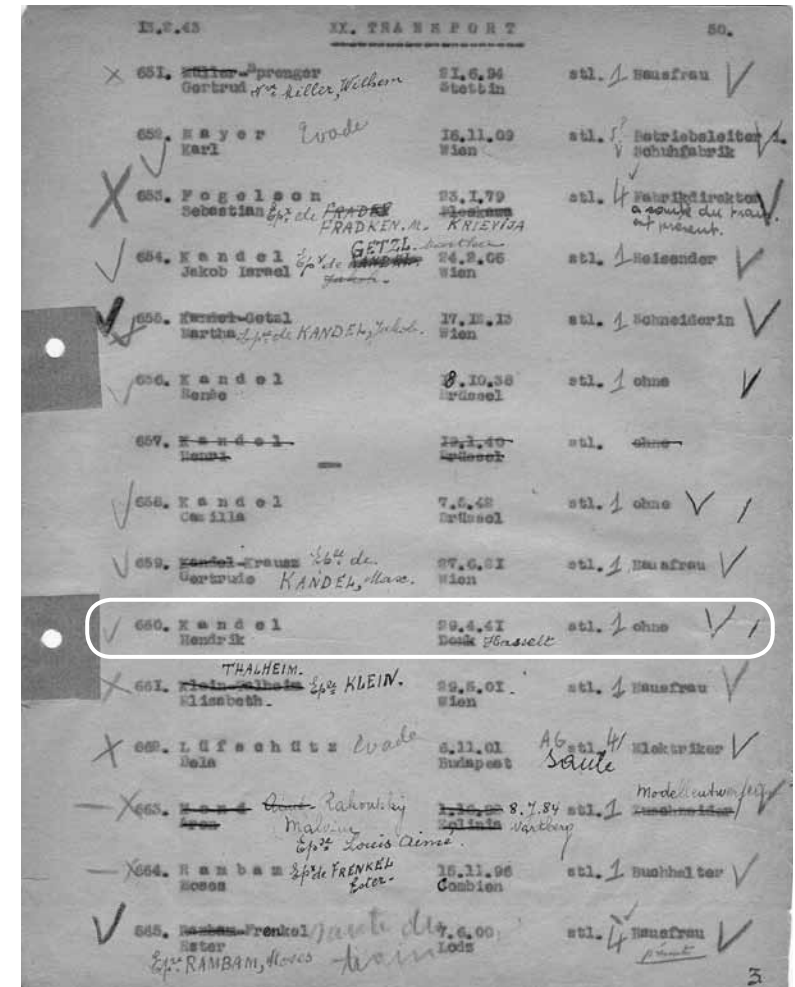
Bron: Laurence Schram, Dossinkazerne vzw.

TRANSPORTLIJSTEN

In de Dossinkazerne werden door joodse gevangenen, zoals Eva Fastag, gedetailleerde transportlijsten opgemaakt.

Eva Fastag getuigt: ‘Voor de mensen van het verzet was het erg belangrijk dat ze samen waren in dezelfde wagon. Want als er meer weerstanders in een wagon waren, konden ze elkander beter helpen om een gat te boren hetzij in de planken van de bodem, hetzij in de planken voor de vensters. Ze wisten van mekaar dat ze mij konden vertrouwen en ze kwamen dan naar mij om hun nummers te veranderen. Ik ben nooit gesnapt geworden. De SS'ers zagen wel dat ik lijsten opnieuw schreef. Ik was ordelijk, ik deed mijn werk goed. Ik ben me nooit bewust geweest hoe gevaarlijk het was.’

Het origineel werd verstuurd naar het Centraal Bureau van de Reichsicherheit, de dienst van Adolf Eichmann in Berlijn. Kopieën werden bewaard door de centrale directie van de kampen in Oraniënburg, het kamp van bestemming en in de Gestapo-archieven in het land waar

Pagina 50 van de originele transportlijst die na de oorlog intact werd teruggevonden. Bij het opstappen in de trein werden de namen achteraan aangevinkt. Henri Kandel werd ten gevolge van zijn besmettelijke ziekte als enige van de lijst geschrapt (Mechelen, 1943).

het transport werd gevormd. De SS-administratie van het kamp van Mechelen bewaarde ter plaatse ook een doorslag van de transportlijst. Aan de hand daarvan kon het exacte aantal gedeporteerden uit België becijferd worden. Meer dan de helft – voor Transport XX is dat zelfs 63% – van de getransporteerde joden werd bij aankomst op het kamp Perron van Auschwitz arbeidsongeschikt bevonden. In de regel ging het om ouderen, vrouwen en kinderen. Die mensen kregen geen interneringsnummer en verdwenen in Auschwitz in de gaskamers. Voor Transport XX ging het om 874 personen; de overige 521 gedeporteerden kregen een stamnummer in hun voorarm getatoeëerd.

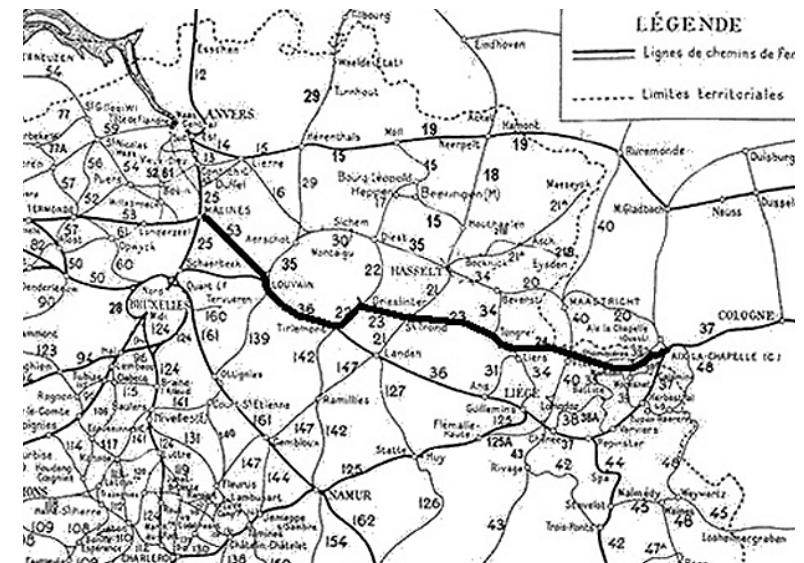
De Sipo-SD in België had een zwaar probleem bij haar transporten. Bij hun aankomst in Auschwitz bleken er heel wat gedeporteerden te ontbreken. Hun collega's in Auschwitz konden dat vaststellen bij controle van de begeleidende transportlijst. Bij de vier transporten vóór het XXste was het aantal vluchtters spectaculair gestegen, tot grote frustratie van de verantwoordelijke SS-officieren in België. Daarom kozen ze vanaf het XXste Transport voor het vervoer van de gevangenen in veewagons, terwijl voordien treinstellen voor personenvervoer derde klasse waren gebruikt.

Transport	Ontsnapt	Niet meer aangehouden	Neergeschoten	Opnieuw aangehouden
XVI	179	110	0	69
XVII	63	32	0	31
XVIII	52	30	0	22
XIX	15	10	0	5
XX	236	120	25	91
XXI	10	4	4	2
XXIIa	7	5	0	2
XXIIb	1	0	0	1

Tabel 3: Vergelijking Transport XX met de vorige en volgende transporten in verband met ontsnappingen.

Bron: Laurence Schram, Kazerne Dossin vzw, c/o JMDV-MJDR.

Het XXste Transport brak alle records inzake het aantal ontsnapt en vooral ook inzake het aantal ontsnapt die niet meer opnieuw konden worden opgepakt. De SS nam dan ook maatregelen voor de beveiliging van de volgende transporten. Zo vertrokken de treinen van dan af 's morgens zodat het traject op Belgisch grondgebied bij klaarlichte dag werd afgelegd. Ook werd de trein na Leuven omgeleid via Aarschot in plaats van onmiddellijk naar Luik te rijden. De bewaking met veertig mannen van de Schutzpolizei die telkens vanuit Duitsland naar de kazerne kwamen om het transport te begeleiden, werd voor het traject tot aan de Duitse grens met agenten van de Sipo-SD Brussel en Vlaamse SS'ers versterkt. Deze maatregelen beperkten ten zeerste de ontsnapingsmogelijkheden in zover dat verzetsmensen die wilden ontsnappen uit Transport XXI, van hun plan afzagen. Na de slag om Stalingrad waren de oorlogskansen ten nadele van Nazi-Duitsland aan het keren. Daarbij ontstond bij de leider van de verzetsgroep, Chaïm Abel, de indruk dat de oorlog niet lang meer zou duren. Dat was helaas een misrekening; de oorlog zou nog lang aanslepen en nog onnoemelijk veel slachtoffers maken.

Het treintraject van Transport XX op Belgisch grondgebied.

HET VERZET TEGEN DE JODENVERVOLGING

Geleidelijk organiseerden zich netwerken en organisaties die systematisch zo veel mogelijk joden uit de klauwen van de nazi's probeerden te redden.

Veruit het belangrijkste was het Joods Verdedigingscomiteit, beter bekend onder zijn Franse benaming *Comité de Défense des Juifs*. Die organisatie was in de zomer van 1942 opgericht als tegenwicht voor de jodenraad, die veel te ver was gegaan in de samenwerking met de bezetter. Joden van verschillende strekkingen organiseerden zich in een aantal clandestiene groeperingen die allemaal tot doel hadden zich te verzetten tegen de nazi's en vooral zo veel mogelijk joden en joodse kinderen aan de deportaties te onttrekken. Behalve het Joods Verdedigingscomiteit waren er de links-zionistische en communistische organisaties *Main d'Oeuvre Immigrée* (MOI) en het *Österreichische Freiheitsfront*. Van elk van deze organisaties kwamen er na hun aanhouding verzetsmensen op Transport XX terecht.

De *Main d'oeuvre immigrée* (MOI)

De MOI was een communistische organisatie van voor de oorlog die clandestiene vluchtelingen vooral afkomstig uit Oost-Europa verenigde. Een aantal Poolse joden die van de MOI deel uitmaakten, vochten als vrijwilligers in de rangen van de Internationale Brigades in de Spaanse burgeroorlog. Na de nederlaag van de Spaanse Republieken werden die vrijwilligers geïnterneerd in het Franse kamp van Saint-Cyprien. Ze kregen van de Belgische overheid de toestemming om terug te keren naar België. Velen van hen gingen tijdens de bezetting in het verzet.

Na de illegale syndicale strijd van de MOI in joodse bedrijven in de lente van 1942, kozen in de zomer van dat jaar heel wat joodse jongeren voor de gewapende strijd tegen de nazi's. Zij kwamen bij de partizanen

van het Mobiel Korps terecht dat gegroeid was uit de MOI en gelieerd was met het Onafhankelijkheidsfront (OF). Zij werden omkaderd door oud-vrijwilligers van de Internationale Brigades, zoals Pierre Fischel, Jacques Cyngiser en Sandor Weisz, die later op het XXste Transport terecht kwamen. Op 25 juli 1942 voerde de Pools-joodse compagnie van het Mobiel Korps een aanslag uit op de vestiging van de jodenraad aan de Brusselse Zuidstraat. Met de bedoeling zo veel mogelijk deportaties te voorkomen, staken de partizanen de steekkaarten met de namen van de in België wonende joden in brand. Hun actie kwam echter te laat, het waren slechts kopieën die ze verbrand hadden. De originele steekkaarten waren al in Duitse handen. Op 29 augustus 1942, in volle periode van de grote razzia's, schoten ze de verantwoordelijke voor de oproepingen binnen de jodenraad op straat neer. In de verdere loop van de bezetting werden vele joodse partizanen gearresteerd en terechtgesteld.

De Hongaar Sandor Weisz stond in 1938 aan het hoofd van het Poolse bataljon Palafox van de Internationale Brigade Dombrowski. Hij keerde in 1939 naar België terug. In opdracht van de communistische partij vluchtte hij naar Hongarije, waar hij trouwde met Therese Nemeth. Hij kwam later met zijn vrouw naar Parijs om uiteindelijk

in april 1941 terug te keren naar België. De MOI verweet hem zijn gebrek aan discipline. Hij koos een andere identiteit, voortaan heette hij Etienne Thorma. Hij ontsnapte aan een arrestatie toen hij op 3 december 1942 een SS'er doodde in Schaarbeek. In januari 1943 werd hij bevelhebber van de Hongaarse Balkan-compagnie. Op 16 maart 1943 werd Sandor Weisz voor Transport XX ingeschreven in de Dossinkazerne.

Kort daarna volgden nog twee andere leden van de MOI, Jacques Cyngiser (foto links), Abraham (Pierre) Fischel (foto rechts). De laatstgenoemde was betrokken geweest bij overvallen. Ze ontsnapten samen uit het Transport XX. De vrijheid van Sandor Weisz was van korte duur; op 7 juli 1943 werd hij tijdens gevechten met de Duitsers in het Zoniënwoud gedood.

Het Österreichische Freiheitsfront

Deze antifascistische organisatie werd in Brussel opgericht door Oostenrijkse en Duitse communistische vluchtelingen en was gelieerd aan het Onafhankelijkheidsfront. De leden ervan waren zowel studenten, arbeiders, oud-vrijwilligers van de Internationale Brigaden als antifascistische militanten. Het belangrijkste doel van de organisatie was het publiceren van pamfletten in het Duits. Die werden achtergelaten op plaatsen waar veel Duitse soldaten langs kwamen. Het tijdschrift van de beweging, *Die Wahrheit*, bevatte boodschappen van de Britse en van de Poolse vrije radio die Duitse soldaten aanspoorden te deserteren.

Meisjes die van de beweging deel uitmaakten, probeerden zo veel mogelijk Duitse soldaten te overtuigen dat de oorlog zinloos was. Een van hen was Regine Krochmal.

Regine Krochmal was via haar vriendin Marianne Bradt, die kleuterleidster was, in contact gekomen met de organisatie. Zij

getuigt: 'Eerst legden we contact met een Duitse soldaat door te vragen hoe laat het was. Dan begonnen we een gesprek met hem. Als hij openstond voor kritiek op het naziregime maakten we een afspraak waar we hem pamfletten gaven om te verspreiden onder zijn medesoldaten. Op dergelijke activiteiten stond de doodstraf.'

De meisjes van het Österreichische Freiheitsfront met als derde van links Regine Krochmal (Brussel, 1945).

Een bekend lid van het Österreichische Freiheitsfront was Jean Améry, pseudoniem van Hans Mayer, een Oostenrijkse katholieke schrijver van joodse afkomst. Hij werd gearresteerd in 1943 en opgesloten in Breendonk. Later werd hij gedeporteerd naar Auschwitz-Monowitz. Hij overleefde de oorlog.

Het Joods Verdedigingscomité

Het verzet dat in de zomer van 1942 tegen de deportaties op gang kwam, was vooral het werk van het Onafhankelijkheidsfront en van joodse communisten. Vele joden waren al vóór 1942 in Belgische verzetsbewegingen actief, maar in joodse kringen was alleen extreem links erin

geslaagd zich te organiseren. Joodse communisten en enkele zionisten begonnen samen te werken als gevolg van hun gemeenschappelijke verzet tegen de collaboratie van de jodenraad. Dat was de uitvalsbasis van het Joods Verdedigingscomité. Opmerkelijk is trouwens hoeveel katholieken hierin een rol hebben gespeeld.

Joseph (Ghert) Jospa, communistisch intellectueel en stichter van het joodse verzet, met zijn echtgenote Yvonne Jospa-Groisman.

Het Joods Verdedigingscomité kwam onder impuls van Ghert Jospa en zijn vrouw Have Groisman, beter bekend als Yvonne Jospa, in september 1942 in de schoot van het Onafhankelijkheidsfront tot stand. Ghert Jospa was een joodse communist die in de zomer van 1942 contact opnam met de communist Robert Mandelbaum, die actief was in *Solidarité juive*, en met Abusz Werber van het links-zionistische *Secours mutuel*. Ook de progressieve katholiek Emile Hambrésin trad toe tot het comité. Hambrésin was vóór de oorlog actief geweest in de Belgische liga tegen het racisme en het antisemitisme. Door de toetreding van professor Chaim Perelman van de *Université libre de Bruxelles* kon de groep zich uitbreiden met de prominenten Benjamin Nijkerk, die aanleunde

bij de liberaal georiënteerde Algemeen Zionistische Beweging, Eugène Hellendael, die lid was van de jodenvereniging van Brussel, en de Honne-gaar Eduard Rotkel. Die acht lagen aan de basis van een zeer efficiënte ondergrondse joodse verzetsbeweging die tot doel had zo veel mogelijk joden te onttrekken aan de deportaties.

Het Joods Verdedigingscomité was op verschillende vlakken actief. Zo leverde het vervalste identiteits- en rantsoeneringskaarten aan ondergedoken joden. Voorts leverde het comité materiële en financiële steun aan behoeftige ondergedoken joden. Die kregen van het comité onder meer voedselpakketten en geldelijke steun. Het comité zocht ook naar locaties om joden veilig te laten onderduiken. Vanaf augustus 1942 ging het comité koortsachtig op zoek naar beschikbare clandestiene schuiladressen om joodse kinderen te herbergen. Daarvoor stond het comité in verbinding met Yvonne Nèvejean, de directrice van het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn. Binnen het Joods Verdedigingscomité werd een *Commission Enfance* opgericht. Binnen die commissie zorgde de katholieke militante Brigitte Moens voor contacten met katholieke instellingen, zoals kloosters, klinieken, kostscholen en weeshuizen, waar men joodse kinderen met een valse identiteit kon onderbrengen. Via dat netwerk slaagde die commissie erin 2.500 joodse kinderen – één derde van de kinderen die niet gedeporteerd werden – te redden.

Charles Bleiberg was nog geen vier jaar toen hij samen met zijn broer gescheiden werd van zijn familie en door zijn vader ondergebracht werd in een klooster. Hij getuigt: 'Mijn vader Max Bleiberg werd veroordeeld tot vier maanden gevangenis in augustus 1942 omdat hij die gele ster niet droeg. Tot 31 december 1942 verbleef hij in de gevangenschappen van Gent, Sint-Gillis en Merksplas. Daarna werd hij verplicht tewerkgesteld bij de *Organisation Todt* in Calais. Na zijn gevangenisperiode heeft mijn vader beslist om mijn broer Walter en mezelf te laten onderduiken. Wij werden onder de valse naam van Walter en Charles Roman van 1943 tot 1945 ingeschreven in het klooster van de Zus-

ters van Barmhartigheid te Heverlee (Groenveld). Kort daarna, op 15 februari 1943 om 21 uur heeft de Gestapo heel mijn familie gearresteerd: mijn vader, mijn moeder, mijn grootmoeder en mijn zusje, dat net twee jaar was geworden. De Gestapo gaf mijn familie een half uur de tijd om de valiezen te pakken. Ze werden naar de gebouwen van de Gestapo aan de Louizalaan in Brussel gevoerd. Ik heb mijn grootmoeder, mijn moeder en mijn zuster nooit meer teruggezien.'

De familie Bleiberg. V.l.n.r. Walter, Max, Annie, Ruchel Rosa Giniewski en Charles (Zottegem, 1943).

Koeriers van het verdedigingscomité die naar de joodse families gingen om hen ervan te overtuigen dat ze hun kinderen moesten verbergen, kregen aanvankelijk vaak de deur voor hun neus dichtgeslagen. Men schold hen uit voor bolsjewieken. Dat veranderde toen de razzia's werden opgevoerd. Het resultaat van alle acties was dat in geen enkel ander land dat door de Duitsers bezet was, meer joodse kinderen gered werden dan in België. Zowel voor de ouders als voor de kinderen was het onderduiken een zware beproeving.

Sara Felzenstein-Gutfrajnd een lid van het Joods Verdedigingscomité, vertelt: 'Ouders kwamen op eigen initiatief vragen of het mogelijk was hun kinderen te verbergen, omdat ze er zich rekenschap van gaven dat ze in gevaar waren. Maar een deel van de ouders maakte zich nog illusies, of was ervan overtuigd dat zij niet van hun kinderen zouden kunnen gescheiden worden. Het was hoe dan ook voor de ouders een moeilijke beslissing. Vooral omdat ze wegens de speciale veiligheidsregels moesten aanvaarden dat ze het onderduikadres van hun kind niet mochten kennen. Elk uur, elke minuut telde voor het lot van de kinderen en de mensen. Ik kwam bij een familie in de Kazernestraat met vier kinderen. De moeder kon maar niet beslissen haar kinderen te laten onderduiken. Zij vroeg me de volgende dag terug te keren. Maar toen ik terugging was de deur al verzegeld met de swastika. Dit was helaas geen uitzonderingsgeval.'

Behalve een organisatie zoals het Joods Verdedigingscomité hebben ook heel wat particulieren rechtstreeks joden opgenomen. Simon Gronowski was elf jaar toen hij ontsnapte uit Transport XX. Hij dook onder op een ander adres dan waar zijn vader ondergedoken was. Uit veiligheidsoverwegingen werd geregeld van adres gewisseld. Hij getuigt: 'Ik zat ondergedoken bij verschillende families. Ik moest voor de veiligheid vaak op een nieuw adres onderduiken: Sint-Genesius-Rode, Overijse, dan terug Etterbeek. Ik had geen keuze. Op elk nieuw onderduikadres liep ik eerst naar de zolder om me ervan te verzekeren dat ik via de raampjes en de daken kon ontsnappen, mocht de Gestapo weer opduiken. In Etterbeek was het de familie Delsaer waar ik onderdak kreeg. De familie Pieri uit Sint-Gillis ving me op tijdens de laatste maanden van de oorlog. In totaal bleef ik zeventien maanden lang ondergedoken. Zeventien maanden waarin ik nauwelijks buitenkwam uit angst om weer opgepakt te worden.'

Het Joods Verdedigingscomité was ook betrokken bij de planning van de aanvalsactie op Transport XX. Het opzetten van een dergelijke verzetsorganisatie was uniek in de West-Europese geschiedenis van de jodenvervolgning.

DE MÖBELAKTION

Zodra joden waren opgepakt of gevlucht, legden de Duitsers beslag op hun volledige inboedel. Medewerkers van de afdeling *Hausraterfassung* van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* stelden lijsten op met huisraad die ze aantroffen in de verlaten woningen. De *Einsatzstab-Rosenberg* ontving een kopie van deze lijsten. Huizen en appartementen werden door de nazi's volledig leeggehaald. Deze operatie stond bekend als de *Möbelaktion*.

Die operatie veroorzaakte spanningen tussen de *Militärverwaltung* en de partij instanties die elk op zo veel mogelijk joodse bezittingen beslag wilden leggen. Omdat von Falkenhausen de inbeslagname onrechtstreeks door een verordening had opgelegd, vonden de plaatselijke *Kommandanturen* dat zij het meeste recht hadden op de achtergelaten joodse bezittingen. Aan de andere kant eisten de oversten van het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* de joodse goederen op, omdat de *Führer* hen dat bevolen had. Dat had tot gevolg dat er ontelbare keren tussen die verschillende instanties heen en weer werd gediscussieerd. Zelfs aan het einde van de oorlog was er omtrent de *Möbelaktion* eigenlijk nog niets definitiefs besloten. De actie duurde in België welgeteld drieëntwintig maanden.

In België hadden de eerste acties van de *Möbelaktion* plaats in maart 1942, vooraleer de eerste deportaties naar het oosten werden uitgevoerd. Alle appartementen en huizen van opgepakte joodse families werden volledig ontdaan van hun inhoud. Kleding, meubels, huishoudelijke artikelen, servies, linnengoed, foto's, persoonlijke papieren, niets werd gespaard. Het ging werkelijk om een totale leegroef.

De in beslag genomen meubelen en huisraad uit joodse woningen werden overgebracht naar Duitsland (Oberhausen, 1943).

Charles Bleiberg, die als kind samen met zijn broer ondergedoken was bij de Zusters in Heverlee, getuigde na de oorlog: 'Op 15 februari 1943 om 21 uur heeft de Gestapo heel mijn familie gearresteerd: mijn vader, mijn moeder, mijn grootmoeder en mijn zuster. De Gestapo gaf mijn familie een half uur de tijd om de valiezen te pakken. De hele familie werd naar de gebouwen van de Gestapo in Brussel gevoerd. De volgende dag werd ons appartement volledig leeggehaald. Alle waardevolle voorwerpen en meubels werden opgeladen in een vrachtwagen van het Duitse leger. Diezelfde dag werden mijn familieleden overgebracht naar de Dossinkazerne.'

Samen met het Duitse leger waren er ook heel wat Belgische verhuissfirma's die ingeschakeld werden om de huizen leeg te halen. Voor Brussel waren het de firma's Armand Smets, Vandergoten, *Office des Propriétaires*, Mathy-Marchal en Abbeloos. Voor Antwerpen was het de verhuissfirma Arthur Pierre die in haar verhuisswagens overigens ook joden heeft afgevoerd naar de Dossinkazerne. De meubels werden gestockeerd in

verschillende opslagplaatsen in Brussel en in Antwerpen. Zodra de goederen verzameld waren in het magazijn, werden ze per boot of met de trein naar het Rijk vervoerd.

In Antwerpen werden tussen 7 september 1942 en 15 juli 1944 negentien binnenschepen geladen met meubels van de *Möbelaktion*. De containers met meubilair waren bestemd voor de volgende Duitse steden: Düsseldorf, Mainz, Holzminden, Oberhausen, Keulen, Münster, Wanne-Eickel, Königswusterhausen, Berlijn, Recklinghausen, Gelsenkirchen, Gladbeck, Bottrop, Aken, Bremervorde, Hamburg, Soltau, Olzen, Winden/Luhe en Celle. Bij aankomst in deze steden werden de meubels eerst ontsmet. Daarna werden ze gebruikt om de woningen te bemeubelen van de slachtoffers van de geallieerde bombardementen. Uit dossiers van de Dienst Oorlogsslachtoffers blijkt dat er op de Duitse ambassade een onvolledige lijst beschikbaar was met adressen van geplunderde woningen.

Joden die opgeroepen werden voor transport naar het oosten, verkochten dikwijls vooraf hun meubelen of brachten ze samen met hun waardevolle zaken, zoals juwelen, goud en diamanten, naar niet-joodse vrienden of kennissen. Soms was materieel bezit aanleiding tot verklikking omdat wie verklikte als beloning alle goederen en juwelen zelf mocht houden.

De diamanthandelaar Sam Perl getuigde: 'Bij mijn thuiskomst vond ik ons huis verzegeld. Ik bleef zonder geld en kleren op straat. Drie dagen later slaagde ik er nochtans in het hoogstnodige uit mijn woning te halen. Ik had ondertussen onderdak gevonden bij goedhartige arbeiders. Weken heb ik daar doorgebracht. Op zekere dag had ik een afspraak met een niet-joodse zozegde vriend die van mij het een en ander in bewaring had. Ik ging hem nog andere goederen van mijn broer overhandigen. In zijn plaats verschenen echter twee Gestapo-agenten. Ik werd brutaal aangehouden en naar de *Divisionschutz* gebracht, waar ik

diamanten en geld moest afgeven. Daarna werd ik naar de Dossinkazerne gevoerd.'

In het totaal werden met een zeer kleine Duitse personeelsbezetting meer dan 100.000 m³ joodse meubels uit België en Noord-Frankrijk naar Duitsland afgevoerd. Dat geeft een beeld van de enorme impact die de *Möbelaktion* had op het vermogen van de joodse gemeenschap. De roof van hun huisraad bleef in de geesten van de joodse slachtoffers die terugkeerden, een zeer pijnlijke herinnering.

HET XXSTE TRANSPORT OP WEG NAAR AUSCHWITZ (APRIL 1943)

SAMENSTELLING VAN HET TRANSPORT

(16 JANUARI - 17 APRIL 1943)

De registratie

In 1942 werden ongeveer 17.000 joden (ongeveer twee derde van alle aangehouden joden) in een periode van honderd dagen gedeporteerd. Om het quotum van 1.000 gedeporteerden per transport enigszins te kunnen bereiken, haalde de *Militärverwaltung* eind oktober 1942 1.230 joodse dwangarbeiders terug, die sinds de zomer van 1942 in Noord-Frankrijk werkten. Ze werden overgeleverd aan de *Sipo-SD* en rechtstreeks naar Muizen bij Mechelen overgebracht, van waaruit het XVIde en het XVIIde Transport richting Auschwitz vertrokken. Na de grote razzia's tijdens de zomer van 1942 en vooral vanaf 1943 doken de joden met de steun van verzetsbewegingen en dankzij de inzet van vele Belgische burgers onder. Op die manier duurde het nog twee jaar om het laatste derde van gearresteerde joden naar Auschwitz te deporteren.

Op 15 januari 1943 vertrok het XIXde Transport uit de Dossinkazerne en werd onmiddellijk gestart met de vorming van het XXste Transport. De vorming van Transport XX vergde 94 dagen zodat vele aangehouden joden langer gevangenzaten in het doorgangskamp. Zo zat Regine Krochmal bijna volle drie maanden in de Dossinkazerne. Twee- tot driemaal per week werden er nieuwe gevangenen vanuit Brussel en Antwerpen per vrachtwagen binnengebracht. De Dossingevangenen kregen dan het bevel om in hun kamers te blijven. Daarna keek ieder-

een gespannen toe of er een bekend gezicht te vinden was onder de nieuwe lading gevangenen. Soms vonden familieleden elkaar onverwacht terug. Zo zag Myriam Grosz met haar drie kinderen op 3 februari 1943 haar vader en zijn tweede echtgenote weer. Ook leden van het verzet vonden elkaar terug. Na een maand gevangenschap zag Regine Krochmal Simon Brauner weer, een vooraanstaand communistisch leider uit het verzet. Hij was kennelijk gemarteld. Zijn neus was gebroken, zijn ogen waren opgezwollen, zijn gezicht zat onder het gestolde bloed. Brauner sprong later net als Krochmal uit de trein maar werd opnieuw opgepakt en opnieuw afgrijselijk gefolterd. Hij bleef zwijgen en werd op de speciale lijst van het XXIIIste Transport gezet. Bij aankomst in Auschwitz werd hij onmiddellijk afgevoerd naar de gaskamer.

Om het transport samen te stellen gingen de nazi's heel systematisch te werk. In het Gestapogebouw aan de Louizalaan werden de identiteitskaarten van de joden afgenomen; op basis van die gegevens zocht de SS'er van dienst hun namen op in de steekkaarten van de Sicherheitsdienst. De fiches werden aangevuld met de datum van de aanhouding, de internering in de Dossinkazerne en met de stempel Arbeitseinsatz. De getypte fiches werden bij de registratie in Mechelen verder aangevuld. Kinderen jonger dan vijftien jaar werden niet geregistreerd en hadden geen fiche. Zij kregen bij het binnenkomen in de Dossinkazerne een met de hand ingevulde fiche. Het cynisme van de nazi's ging zo ver dat ze zelfs op de fiche van de pasgeboren Suzanne Kaminski Arbeitseinsatz vermeldden.

Sommige joden probeerden bij de registratie de SS'ers op een dwaalspoor te brengen. In de hoop haar man van deportatie te kunnen vrijwaren, had de moeder van Simon Gronowski op haar fiche laten bijvoegen dat ze weduwe was. Ze had op de transportlijst als beroep Schneiderin (naaister) opgegeven omdat ze zonder beroep minder overlevingskansen meende te hebben.

16.3.43

NAME *(w)* KAPLAN C. XX 1233. AA

Vornamen Chana

Geboren den 10/12/02 in Jurbarkas

Ehemann *Vwwe GRONOWSKI Leon*
Ehe rau

Einwanderung den 1923 Jurbarkas

Staatsangehörigkeit } 1) *Pol. belg. wasser*
2) Belgische Einbürgerung den

Konfession *jml*

Beruf ohne

Adresse ETTERBEEK, chée de Wavre, 639 ✓

Arbeitseinsatz Nr 1233 don 19/4/43

De originele SD-fiche van Chana Gronowski-Kaplan. De datum '16.3.43' in de linkerbovenhoek verwijst naar de datum waarop de familie vermoedelijk verkleed werd (Brussel, 1943).

De 38-jarige Hans Jacob Herz uit Aken liet zich op de deportatielijst van Transport XX als kleermaker en niet als rijwielhandelaar inschrijven. Hij hoopte zo te kunnen ontsnappen aan dwangarbeid. In Auschwitz werd hij toch geselecteerd voor dwangarbeid en hij kreeg het nummer 117566 op zijn linkerarm getatoeëerd. Tijdens de laatste weken voor zijn bevrijding werd hij aan de verbrandingsovens tewerkgesteld.

Aan de hand van de fiches stelden Eva Fastag en haar collega's de deportatielijsten op. Voor het XXste Transport betekende het 120 pagina's namen in volgorde van het deportatienummer. Er werd daarbij geen onderscheid gemaakt tussen mannen, vrouwen, kinderen of bejaarden. Omdat Eva Fastag nummers wisselde om verzetsmensen bij elkaar te brengen in eenzelfde wagon, stemde de volgorde van die lijst uiteraard niet volledig overeen met de volgorde van aankomst.

Bij de samenstelling van het transport werd enigszins rekening gehouden met de nationaliteit van de gedetineerde. Zo kreeg de zus van Simon Gronowski bij aankomst een apart B-nummer omdat ze de Belgische nationaliteit had. Op dat ogenblik werden Belgische joden nog niet op transport gesteld en kwamen die op een afzonderlijke lijst terecht met een apart nummer. Zo kreeg Ita Gronowski het nummer B 274. De Belgische joden werden in een aparte zaal ondergebracht.

De moeizame samenstelling van Transport XX

Vergeleken met de transporten vanuit de doorgangskampen in het Franse Drancy en het Nederlandse Westerbork, verliepen de deportaties van joden vanuit België heel moeizaam.

Januari 1943		Februari 1943		Maart 1943		April 1943	
15/01/1943	7	01/02/1943		01/03/1943		01/04/1943	
16/01/1943	30	02/02/1943	35	02/03/1943	29	02/04/1943	28
17/01/1943		03/02/1943	47	03/03/1943		03/04/1943	27
18/01/1943		04/02/1943	11	04/03/1943	49	04/04/1943	
19/01/1943	36	05/02/1943	26	05/03/1943	28	05/04/1943	
20/01/1943		06/02/1943	39	06/03/1943	21	06/04/1943	
21/01/1943	51	07/02/1943		07/03/1943		07/04/1943	38
22/01/1943	96	08/02/1943		08/03/1943	15	08/04/1943	
23/01/1943		09/02/1943	7	09/03/1943		09/04/1943	

24/01/1943		10/02/1943	52	10/03/1943	5	10/04/1943	38
25/01/1943		11/02/1943	26	11/03/1943	40	11/04/1943	
26/01/1943	26	12/02/1943	29	12/03/1943	46	12/04/1943	38
27/01/1943	25	13/02/1943	15	13/03/1943	6	13/04/1943	
28/01/1943	106	14/02/1943		14/03/1943		14/04/1943	
29/01/1943		15/02/1943	2	15/03/1943		15/04/1943	
30/01/1943		16/02/1943	57	16/03/1943	18	16/04/1943	39
31/01/1943		17/02/1943		17/03/1943	25	17/04/1943	79
		18/02/1943	23	18/03/1943		18/04/1943	
		19/02/1943	71	19/03/1943	32	19/04/1943	
		20/02/1943	15	20/03/1943	27		
		21/02/1943		21/03/1943			
		22/02/1943		22/03/1943			
		23/02/1943	28	23/03/1943			
		24/02/1943		24/03/1943	8		
		25/02/1943	15	25/03/1943			
		26/02/1943	33	26/03/1943			
		27/02/1943		27/03/1943	9		
		28/02/1943	43	28/03/1943			
				29/03/1943			
				30/03/1943	21		
				31/03/1943			
Totaal	377		574		379		287
Speciale lijst	19						

Tabel 4: Aantal ingeschreven gedeporteerden per datum van aankomst.
Bron: SCHREIBER, M., Stille rebellen. De overval op de twintigste deportatietrein naar Auschwitz, Amsterdam (Atlas), 2001 – eigen verwerking en onderzoek.

Aanvankelijk vonden de deportaties tweemaal per week plaats, maar dat tempo verminderde geleidelijk. Vanaf 1943 reden de treinen slechts om de twee of drie maanden. Er zijn vier redenen waarom de vorming van het XXste Transport zoveel tijd in beslag nam.

De joden leefden ondergedoken

De nazi's hadden enorme problemen met het opsporen van ondergedoken joden. De meerderheid van die joden waren recente immigranten die de nazivervolging ontvlucht waren in Oost-Europa en Duitsland en heel bedreven waren in het onderduiken. Vaak vroeger al geconfronteerd met extreem antisemitisme en pogroms in hun land van oorsprong, waren ze meer op hun hoede en werden ze gemakkelijker aangetrokken door het verzet. Een aantal joden hadden hun officiële adressen in de grote steden ingeruild voor onderduikadressen op het platteland. Daar waren grootschalige razzia's zoals in 1942 onmogelijk. Slechts sporadisch werden meestal relatief kleine groepen vaak op basis van verklikking opgepakt. Het ging dikwijls om de arrestatie van hele families. Ook daardoor verschilde Transport XX van de andere transporten. Het gevolg was dat de instroom van gevangenen in de Dossinkazerne zeer onregelmatig verliep. Zoals tabel 4 aantoont, waren er zelfs dagen dat er geen gedeporteerden werden binnengebracht.

Aanpassingen van het transport

Ondertussen waren vanuit Berlijn klachten gekomen omdat uit vorige transporten heel wat gedeporteerden waren ontsnapt. De derdeklassewagons die tot dan toe werden gebruikt, waren voorzien van hou-

ten zitbanken. Ontsnappen uit die derdeklasserijtuigen was relatief gemakkelijk. De gevangenen konden het raam van hun compartiment openen met een lederen riem om vervolgens met de hendel aan de buitenkant de deur te openen. Om ontsnappingen onmogelijk te maken, gebruikte de SS vanaf het XXste Transport beter af te sluiten beestenwagons. Na de Eerste Wereldoorlog had Duitsland in het raam van de herstelbetalingen dergelijke wagons aan België moeten afstaan. Nu werden die van oorsprong Duitse wagons voor de deportatie van joden ingezet. Die verandering van transportmiddel vergde van de SS de nodige organisatie en tijd. De wagons werden extra vergrendeld met prikkeldraad en de Duitse escorte bewaakte de trein zowel vooraan als achteraan de trein. Gedeporteerden die bij een vorig transport erin geslaagd waren te ontsnappen en opnieuw waren opgepakt, kwamen op de zogenaamde *Sonderlist* terecht, die voorafging aan de eigenlijke deportatielijst. De wagon van die gevangenen bevond zich vlak achter die van de bewakers zodat ze extra in het oog werden gehouden.

Monument ter nagedachtenis van Jean de Sélys de Longchamps aan de Louisalaan 453 in Brussel. Op de achtergrond het gebouw dat in 1943 dienstdeed als Gestapo-hoofdkwartier (Brussel, 2006).

De aanval op het Gestapohoofdkwartier

De enorme schade die de aanval van de Belgische piloot Jean de Sélys Longchamps op 20 januari 1943 aan het Gestapohoofdkwartier op de Louizalaan 453 toebracht, vertraagde ongetwijfeld de organisatie van de transporten. Het gebouw was onbruikbaar geworden en *Sturm-bannführer* Alfred Thomas die de transporten tot dan toe georganiseerd had, werd bij deze aanval gedood. Bijna alle gedeporteerden van Transport XX zijn vanuit de nieuwe locatie van de Gestapo (Louizalaan nummer 347) naar Mechelen overgebracht. De referent joodse Zaken, Kurt Asche, kreeg na die aanslag de volle verantwoordelijkheid om het twintigste joden-transport verder samen te stellen. Hij voerde die taak met brutaliteit en gedrevenheid uit.

De dag van de aanslag bevond Regine Krochmal zich in het SS-gebouw. Ze vertelde: ‘Samen met andere joden werd ik onmiddellijk per vrachtwagen naar het Gestapogebouw aan de Louizalaan gebracht. We schreven 20 januari 1943. Net toen ik andermaal voor verhoor werd voorgeleid, werd het gebouw plots getroffen door hevig mitraillevuur. De SS-mannen vluchtten halsoverkop de straat op en lieten alle deuren wijd open staan. Als ik me nu eens uit de voeten maakte? vroeg ik me af. Maar ik bleef braafjes zitten.’

Het protest van secretaris-generaal Schuind

De arrestatie, internering en deportatie van een hele bevolkingsgroep riep bij velen steeds meer vragen op. Ook Gaston Schuind, de secretaris-generaal van Justitie, bekommerde zich om wat er met de gedeporteerden na hun aankomst in Duitsland zou gebeuren. Vooral de aanwezigheid van kinderen en bejaarde mensen vond Schuind onaanvaardbaar.

Op 14 april 1943 schreef Schuind aan de *Militärverwaltung*: ‘Men heeft mij medegedeeld dat er een transport naar Duitsland zal vertrekken (...). Bovendien zullen driehonderd kinderen [in werkelijkheid ging het bij Transport XX over 237 kinderen] van dit transport deel uitmaken (...), kinderen die ongetwijfeld geen enkele verantwoordelijkheid dragen voor de huidige gebeurtenissen en wier bescherming het grondbeginsel van de menselijkheid gebiedt.’

Twee dagen later nam de secretaris-generaal het ook op voor de bejaarden: ‘Deze oude mensen kunnen naar alle waarschijnlijkheid niet voor de arbeid in Duitsland worden gebruikt. Onder deze omstandigheden is er geen duidelijke reden om hen naar het oosten te sturen.’

Schuind richtte zich met zijn protest tot de *Militärverwaltung*, terwijl de SS de volle verantwoordelijkheid droeg voor de jodendeportatie. Zijn brief werd aan laatstgenoemde instantie doorgestuurd, maar bleef onbeantwoord. Het is zeer de vraag of zijn interventie en soortgelijke protesten de samenstelling van het transport enigszins hebben vertraagd. Secretaris-generaal Schuind nam midden september 1943 ontslag uit zijn functie, net bij het begin van de arrestaties en de deportaties van de Belgische joden.

Enkele categorieën van gedeporteerden

De weggevoerden van het XXste Transport vormden een bijzonder heterogene groep. Vreemdelingen, vaderlandslozen, nieuwe immigranten en vluchtelingen van alle leeftijden en kinderen werden in volgorde van binnenkomen ingeschreven op de transportlijst. Op Transport XX kwamen geen Belgische joden voor. Ze werden wel aangehouden, ingeschreven op een aparte lijst en apart gevangengehouden in de Dossinkazerne. Zo werden Ita Gronowski en Betty Israëls gescheiden van hun familie en als joodse meisjes met de Belgische nationaliteit later weggevoerd met het XXIIste Transport.

De meeste weggevoerden kwamen uit de grootsteden Antwerpen en Brussel. Joden uit het zuidelijke landgedeelte werden samengebracht in de Citadel van Luik. We weten dat er vanuit Luik 43 joden op Transport XX werden gezet. Zij werden rechtstreeks vanuit de gevangenis overgebracht naar de Dossinkazerne (zie Joden uit Belgische gevangnissen en uit de Citadel van Luik).

Op basis van de plaats van geboorte waren het vooral Poolse joden die gedeporteerd werden (zie tabel 5). Hun kinderen die geboren werden in België, behielden veelal de nationaliteit van hun ouders en konden beschouwd worden als van vreemde origine. Zij staan in de tabel wel vermeld onder ‘België’. Het aantal joden van Poolse origine ligt daarvoor merkkelijk hoger dan de cijfers laten vermoeden. Precieze cijfers

over hoeveel kinderen welke nationaliteit hadden ontbreken, maar we kunnen Transport XX grotendeels als een transport van Poolse families bestempelen.

België (*)	217
Bessarabië	1
Bosnië	1
Bulgarije	1
Duitsland	169
Estland	3
Frankrijk	8
Griekenland	1
Hongarije	13
Kroatië	2
Letland	2
Litouwen	11
Luxemburg	4
Nederland	109
Oekraïne	45
Oostenrijk	95
Polen	714
Roemenië	34
Rusland	20
Servië	2
Slovenië	6
Tjechië	8
Zwitserland	7
	1.472

Tabel 5: Herkomst van de weggevoerden van Transport XX (op basis van 1.472 fiches).

(*) Dit zijn hoofdzakelijk joodse kinderen die geboren zijn in België, maar wel de vreemde nationaliteit van hun ouders hebben bewaard.

Bron: <http://users.telenet.be/holocaust.bmb/> – eigen onderzoek.

Geografisch kwamen de meeste weggevoerden uit Oost-Europese landen zoals Polen, Oekraïne, Roemenië, Rusland en in mindere mate Litouwen, Hongarije en landen uit de Balkan (zie tabel 5). Ook heel wat Duitstalige joden uit Oostenrijk (95) en Duitsland (169) werden als recente vluchtelingen terug op transport gezet naar hun ‘thuisland, het Groot-Duitse rijk’. Een relatief groot aantal weggevoerden (109) kwam uit Nederland. Er was een ontsnappingsroute die liep over Belgisch grondgebied om naar Zwitserland te ontkomen. De familie Bremer, de weduwe Jeanette Passman-Vogelsang en het doktersechtpaar Michiels-Van Esso slaagden er niet in Zwitserland te bereiken. Dat was het geval bij heel veel Nederlandse joden die via de Belgische grens wilden ontkomen aan het strenge Duitse bezettingsregime in Nederland. Het ontsnappingsnetwerk bleek geïnfiltrerd door de Duitse SS. Een van de mensensmokkelaars werkte samen met de Gestapo en reed de vluchtters vanaf de grens rechtstreeks naar het Gestapohoofdkwartier in Brussel.

Het merendeel van de weggevoerden was arm, laaggeschoold en behoeftig. Het waren veelal joden zonder beroep, marskramers, handarbeiders en huisvrouwen (zie tabel 6). Ambachtelijke beroepen zoals lederbewerkers, kleermakers, diamantbewerkers, naaisters, bontwerkers, schoenmakers... waren ook sterk vertegenwoordigd. Het aantal scholieren (86) lag hoog wegens het grote aantal kinderen op het transport. Hoogopgeleide en geprivilegieerde personen kwamen in dit transport haast niet voor. Er waren enkele opmerkelijke beroepen vertegenwoordigd, zoals natuurgeneeskundige, verfsamensteller en ook drie masseuses.

HET XXSTE TRANSPORT NAAR AUSCHWITZ

Beroep	Freq.	Beroep	Freq.	Beroep	Freq.
Advocaat	1	Ingenieur	5	Schilder	3
Apotheker	2	Installateur	1	Schipper	1
Apothekerassistent	1	Jurist	3	Schoenmaker	13
Arbeider	20	Kantwerkster	1	Scholier	86
Autobestuurder	6	Kelner	3	Schrijnwerker	7
Bakker	9	Kinderverzorgster	2	Secretaresse	1
Bediende	22	Kleermaker	277	Slotenmaker	8
Beenhouwer	10	Kok	15	Spraakleraar	1
Boekbinder	2	Koopman	70	Stenotypiste	12
Boekhouder	8	Kunstenaar	5	Stoffeerder	1
Boer	2	Lederarbeider	45	Student	6
Bontwerker	60	Leraar	9	Tandarts	1
Breister	6	Makelaar	1	Tandartsassistente	2
Chemicus	1	Marskramer	4	Tandtechnieker	2
Coiffeur	5	Masseuze	3	Technieker	5
Decorateur	5	Mekanieker	11	Tekenaar	1
Diamantbewerker	29	Melkman	1	Timmerman	2
Dienstmeisje	1	Meubelmaker	3	Tolk	1
Directeur	7	Modiste	11	Tuinman	1
Dokter	3	Muzikant	3	Uurwerkmaker	6
Electricien	13	Naaister	58	Verfsamensteller	1
Fotograaf	2	Natuurgeneeskunde	1	Verkoper	9
Glazenier	1	Pantoffelmaker	1	Verpleger/verpleegster	10
Goudsmid	3	Portier	1	Vertegenwoordiger	1
Griffier	4	Professor	1	Verzekeringsagent	2
Handelsreiziger	19	Rabbijn	2	Visser	1
Handschoenmaker	5	Radiotechnieker	1	Werknemer	10
Hoedenmaker	2	Redacteur	2	Werkvrouw	1
Hotelier	5	Reisleider	4	Zakenvrouw	4
Huishoudster	6	Restaurateur	1	Zanger	1
Huisvrouw	245	Revisor	1	Zonder	257

Tabel 6: Alfabetische lijst van de beroepen op Transport XX en hun frequentie.
Bron: <http://users.telenet.be/holocaust.bmb/> - eigen onderzoek.

HET XXSTE TRANSPORT OP WEG NAAR AUSCHWITZ (APRIL 1943)

Kleermaker	277	Arbeider	20
Zonder	257	Handelsreiziger	19
Huisvrouw	245	Kok	15
Scholier	86	Electricien	13
Koopman	70	Schoenmaker	13
Bontwerker	60	Stenotypiste	12
Naaister	58	Mekanieker	11
Lederarbeider	45	Modiste	11
Diamantbewerker	29	Beenhouwer	10
Bediende	22	Verpleger/verpleegster	10

Tabel 7: Overzicht van de twintig meest voorkomende beroepen op Transport XX.
Bron: <http://users.telenet.be/holocaust.bmb/> - eigen onderzoek.

Globaal genomen bestond het overgrote deel van het transport uit sociaaleconomisch gemarginaliseerde joden, kwetsbare ouderlingen, zieken en kinderen. We gaan hierna meer gedetailleerd in op een aantal categorieën van weggevoerden.

Families

De weggevoerde families bestonden dikwijls uit drie generaties: grootouders, ouders en kinderen, zoals bij de familie Bleiberg waarvan alleen de vader de judeocide overleefde, de familie Majbruch-Rabinovitch waarvan de grootmoeder vrijwillig meeging omdat ze anders alleen zou achterblijven en de familie Resler-Gutmann waarvan tijdens het transport een van de kinderen door een verdwaalde kogel werd getroffen. Soms ontbrak de grootvader of de vader omdat die al met een vroeger transport naar Auschwitz was afgevoerd. Bij de familie Grosz-Reichman werd de vader, Zoltan Grosz, gedeporteerd met het IXde Transport en de moeder met de drie kinderen met Transport XX. Ook grootvader Reichman met zijn tweede echtgenote, Feiga

De kinderen van de familie Grosz-Reichman uit Antwerpen. Anna (13 jaar, links) Paula (16 jaar, boven) en Alexander (14 jaar, vooraan) (Antwerpen, ca. 1937).

Reichman-Glatt, werden met hetzelfde transport weggevoerd. Waarschijnlijk werden alle familieleden onmiddellijk na hun aankomst naar de gaskamers van Birkenau gestuurd. Gezinshoofden waren vaak vanuit arbeiderskampen in Frankrijk overgebracht naar Auschwitz. Dat was het geval bij de families van de weggevoerden van kamp *Les Mazures* waarvan de echtgenoten reeds voordien met Transport XV naar Auschwitz waren deporteerde. Het waren Chaïm Laub, Israël Mandel en Simon Rosenvaser. De families Laub, Mandel en Rosenvaser werden in de loop van maart 1943 tot begin april 1943 opgepakt. Alleenstaande joodse moeders met kinderen hadden het bijzonder moeilijk. Zonder kostwinner was verhuizen of

onderduiken, wat vele joden deden om aan vervolging te ontsnappen, financieel vrijwel onmogelijk. Contact houden met de gedeporteerde echtgenoot was ook een reden om op hetzelfde officiële adres te blijven wonen. Voor de SS was het bijzonder gemakkelijk om die families op te pakken. Zo werd op 12 maart 1943 Brucha Laub-Hen(n)ig samen met haar twee kinderen, de elfjarige Marcel Laub en de zesjarige Noemi Laub, opgepakt. Zij hebben hun deportatie niet overleefd. Iets meer dan een week later werd de vrouw van Israël Mandel, Rozalia Mandel-Deutsch, samen met haar veertienjarige dochter Bela Mandel opgepakt. De twee jongste kinderen, Albert en Elizabeth, zaten ondergedoken en werden vier dagen later, op 24 maart 1943, ingeschreven in de registers van de Dossinkazerne. De moeder en haar drie kinderen hebben Auschwitz niet overleefd. Hermina Rosenvaser-Rozenberg en haar twee kinderen, Willy van 20 maanden en Renée, amper drie maanden, ondergingen hetzelfde lot. Op 6 juni 1943 stuurde Simon Rosenvaser nog een briefkaart naar zijn vrouw en zijn kinderen vanuit Auschwitz, niet wetende dat ze 49 dagen eerder al waren vermoord. Hijzelf stierf ten gevolge van de dwangarbeid.

Al deze mannen, vrouwen en kinderen verdwenen in de gaskamers van Auschwitz zonder één enkel spoor na te laten. Alleen van Chaïm Laub was een overlijdensakte terug te vinden in de *Sterbebücher* van Auschwitz.

De meeste families hadden bij hun aankomst geen schijn van kans om te overleven; ze verdwenen onmiddellijk in de gaskamer van Auschwitz.

Kinderen, bejaarden en zieken

Kinderen

Het XXste Transport telde 237 joodse kinderen van wie sommigen samen met hun ouders of familieleden gedeporteerd werden. Soms werden kinderen die hun ouders verloren hadden alleen weggevoerd. Dat was onder anderen het geval met de dertienjarige Oostenrijkse scholier Fanny Deutsch. Zij was een van de 127 meisjes op dit transport. Onder hen ook

de pasgeboren Suzanne Kaminski.

Vlak na de aanslag op het Gestapogebouw werden de hoogzwangere achtentwintigjarige kleermaakster Josephine Kaminski-Schütz en haar zus Lea opgepakt en onmiddellijk afgevoerd naar de Dossinkazerne. Omdat de SS vermoedde dat Josephine ging bevallen van een tweeling, lieten ze de nummers 215 en 217 open op de transportlijst. Op 11 maart 1943 beviel ze in het joods ziekenhuis van Brussel van een dochter, die de naam Suzanne kreeg. In de Dossinkazerne kreeg Suzanne Kaminski het opengelaten nummer XX/0215. Het nummer XX/0217 bleef blanco. Suzanne werd samen met haar moeder en haar tante vermoord in Auschwitz.

Het transport telde ook 110 jongens onder wie de elfjarige Simon Gronowski, die samen met zijn moeder werd afgevoerd. De zus van Gronowski die de Belgische nationaliteit had gekozen, bleef voorlopig van deportatie gespaard.

Bejaarden

De secretaris-generaal van het ministerie van Justitie, Gaston Schuind, vestigde in een brief aan de vertegenwoordiger van Reeder de aandacht op 'de bejaarden die moeten deel uitmaken van dit transport'. Hij benadrukte dat 'deze bejaarde mensen

duidelijk niet meer kunnen werken en wij zien dan ook het nut niet in ze naar het oosten te sturen'. In Transport XX zijn 261 weggevoerden ouder dan zestig jaar. Zes onder hen zijn geboren in de jaren 1850. De oudste weggevoerde is Jacob Blom, geboren op 7 augustus 1852. Hij zou 91 jaar geworden zijn indien hij niet op 19 april 1943 naar Auschwitz was weggevoerd. Het is duidelijk dat de SS overschakelde van 'tewerkstelling' naar 'raciale wegvoering' ook al zou ze officieel gebruik blijven maken van de camouflage van de Arbeitseinsatz.

Zieken

Met Transport XX werden zwaar zieken vanuit ziekenhuizen in onmenselijke omstandigheden weggevoerd. Ze werden ondergebracht in een aparte wagon.

Dokter Micheels, de transportdokter die met zijn verloofde Nora (Ina) Van Esso instond voor de verzorging, schreef: 'Nora als verpleegster en ikzelf waren de laatsten die op de trein werden gezet

in een wagon met ongeveer twintig zieke vrouwen en verschillende kleine kinderen die op de met stro bedekte vloer lagen. Een poediende als toilet. Een van de vrouwen bewoog niet meer, kreunde, leefde nauwelijks nog. Anderen zaten overeind tegen de zijanten van de wagon. Nora en ik probeerden het hun zo makkelijk mogelijk te maken. Ik kon niets doen in mijn functie als dokter. Ik had wel wat medische boeken en een stethoscoop, maar geen medicijnen. Ik wist niet hoe ik medische hulp kon geven...'

Voor het hele transport van meer dan 1.600 weggevoerden waren er twee joodse transportartsen aangesteld, Louis Micheels en Baruch Majzel, bijgestaan door hun echtgenotes, die ingeschakeld werden als verpleegster. Ze hadden geen middelen om deze zieken een minimale verzorging te geven. De driedaagse reis moet voor deze zieke mensen een verschrikkelijke marteling geweest zijn, als ze het er al levend van afbrachten.

Kinderen, zieken en ouderlingen zouden na Transport XX niet meer zo massaal gedeporteerd worden. Hiertegen was sterk gereageerd door zowel de jodenraad als secretaris-generaal Schuind. In mei 1943, vlak na het vertrek van Transport XX, richtte de SS aparte instellingen op om kinderen, ouderlingen en zieken op te vangen. In 1944 waren er zeven kindertehuizen, drie bejaardentehuizen en één joods ziekenhuis. Deze joodse instellingen waren ook een middel om deze groepen te concentreren en uit de illegaliteit te lokken. Het oprichten van kindertehuizen ging in tegen de actie van het Joods Verdedigingscomité om kinderen te laten onderduiken. Later zal blijken dat de kinderen uit deze joodse weeshuizen op het nippertje ontsnapten aan deportatie. De vrachtwagens stonden vlak voor de bevrijding vertrekkensklaar maar het ontbrak de SS aan benzine voor hun voertuigen.

Joden uit gemengde huwelijken

Er werd sociale druk op de niet-joodse partner uitgeoefend om de huwelijksrelatie met de joodse partner te beëindigen. Het beleid van de Gestapo ten aanzien van joden die getrouwd waren met niet-joden

varieerde sterk in de loop van de bezetting. De joodse partner was in principe beschermd tegen deportatie, hoewel hij of zij gediscrimineerd bleef in andere opzichten. Er heerste echter bij momenten volslagen willekeur. Op 30 maart 1943 meldde de afgevaardigde van de jodenraad dat de joden uit gemengde huwelijken zouden worden vrijgelaten uit de Dossinkazerne. De meesten waren joodse vrouwen getrouwd met niet-joodse mannen. Dat was het geval met Isabelle Weinreb. Ze werd aangehouden op 10 maart 1943, de dag van haar huwelijk. Door haar ontvluchting uit het transport kon ze ontsnappen aan Auschwitz en zeven maanden later het leven schenken aan een kind. Een deportatie naar Auschwitz als vrouw in verwachting stond gelijk met een onmiddellijke dood. De familie Kandel had heel wat gezondheidsproblemen. De driejarige zoon Henri Kandel had hoge koorts ingevolge longtuberculose. Zijn moeder Getzl Martha was bedlegerig en leed aan een acute ischias. Haar schoonzus Gertrude Kandel-Krausz verzorgde beide zieken en bekommerde zich om de twee andere kinderen en om haar eigen kind, Hendrik Kandel. Op 12 februari 1943 werd de hele familie opgepakt en naar de Dossinkazerne afgevoerd. Martha Kandel-Getzl ontkende haar joodse herkomst. Ze schreef een brief naar de kampcommandant om niet op transport gezet te worden. Ze beweerde een arische moeder te hebben. Zijzelf, haar echtgenoot Jakob Kandel, twee van haar drie kinderen, Renée en Camilla, haar schoonzus met haar kind (Hendrik Kandel) werden allemaal op transport gezet, hoewel hen, in afwachting van een onderzoek door de SS-politie en het bureau voor rassenonderzoek, opschorting was beloofd. Het derde kind, de driejarige Henri Kandel, die aan tbc leed, werd geschrapt van de lijst en werd niet weggevoerd. Niet omdat hij een jood was uit een gemengd gezin, maar wel omdat de nazi's een panische angst hadden ontwikkeld voor epidemieën in de kampen. In Auschwitz waren niet alleen heel wat gevangenen maar ook Duitse militairen en bewakingspersoneel aan tbc gestorven.

De *Militärverwaltung* werd overstelpt met aanvragen van joden om van de deportatielijst van het XXste Transport te worden geschrapt. Onder druk van de militaire administratie werden de joden uit gemengde huwelijken door de SS vanaf mei 1943 niet meer op transport gezet. Voor

de familie Kandel kwam die regeling net te laat. Joden uit gemengde huwelijken kregen dikwijls loze beloften van de nazi's dat ze niet gedeporteerd zouden worden indien ze meewerkten. Deze groep werd uitverkozen om de dagelijkse werking van de Dossinkazerne vlot te laten verlopen. De gevangenen van deze groep deden onder andere dienst als drager, schoonmaker, secretaresse, verpleegster, dokter of controleur van pakjes. Zij werden apart behandeld en hadden hun eigen slaapzaal.

Joden uit Belgische gevangnissen en uit de Citadel van Luik

De bezetter gebruikte de Citadel van Luik als kazerne en als gevangenis voor Belgische verzetsmannen, gegijzelden, Russische gevangenen en ook voor joden. Voor Zuid-België was de Citadel een transitkamp van waaruit joden in groep rechtstreeks naar de Dossinkazerne werden overgebracht. Voor het XXste Transport werden er vanuit Luik 43 joden aangevoerd. Abraham Grub was een van hen. Hij was reeds op 31 oktober 1942 ontsnapt uit het XVIde Transport, dat vanuit Frankrijk de dwangarbeiders rechtstreeks naar Auschwitz vervoerde. Met zijn schoonmoeder Marjem Kempner-Rosen, zijn echtgenote Brandel Grub-Kempner en haar oom werd hij opgepakt en voor Transport XX ingeschreven. Hij wist samen met de oom van echtgenote Alter Jacob Rozen uit het XXste Transport te ontsnappen. Grub zal uiteindelijk met het XXIste Transport in Auschwitz belanden. De echtgenote van Abraham Grub, Brandel Kempner, bleef samen met haar moeder Marjem Kempner-Rosen in de deportatietrein. In Auschwitz kregen beide vrouwen een registratienummer samen met Sura en Chaja Wajcblum en Liba Wolkowitz-Glucha. Ze kwamen alle vijf terecht in het experimenteelblock 10, waarover later meer zal worden uitgeweid.

Meer Surovetchi en Szama Gutman werden beiden ook aangevoerd vanuit de Citadel van Luik. Ze ontsnapten in de buurt van Visé via een luchtrooster uit de trein. Szama Gutman sloot daarna aan bij het Geheim Leger en werd bij een actie in een postkantoor weer aangehouden. Hij overleed op 16 april 1945 in Siegburg op dezelfde dag dat de geallieerden de stad bevrijdden. Meer Surovetchi dook onder met zijn familie en samen overleefden ze de oorlog.

Ook de vijftienvintigjarige Willy Berler kwam in de citadel van Luik terecht. Hij was door de Gestapo van Luik op 1 april 1943 gearresteerd. Hij was verklikt door Pierre Ernens, een vertegenwoordiger van de champagnefirma Lanson. Berler gaf bijles Duits aan Ernens. Die had banden met zowel het verzet als met de Luikse SS, waaraan hij heel veel champagne verkocht. Willy Berler had vertrouwen in Pierre Ernens want via hem had hij een vals Zwitsers paspoort kunnen bemachtigen. Om de verdenking van medewerking met het verzet af te wenden, verklikte Ernens Berler aan de SS. In de Citadel van Luik deelde Berler de cel met Michel Zechel.

De Luikse tandarts Michel Zechel was tot Belg genaturaliseerd. Belgische joden werden toen nog niet gedeporteerd. Toch kwam Zechel in Transport XX terecht en niet in het XXIIste Transport waarmee de Belgische joden naar Auschwitz werden gebracht.

Willy Berler vertelde: ‘Michel Zechel was een kleine, zeer lieve man van in de veertig. Hij was geboren in Kishinev in Bessarabië. Daardoor sprak hij naast Frans ook vloeiend Russisch. Hij had een tijd in de Verenigde Staten gewoond en sprak daarom ook vlot Engels. Zechel werd tweemaal opgesloten door de Duitse bezetter. Een eerste maal in Breendonk gedurende enkele verschrikkelijke maanden. Hij werd vrijgelaten maar onmiddellijk terug opgepakt door de Gestapo op 6 april 1943. Michel Zechel was een zeer handige man en soepel als een acrobaat. We hadden samen een geheim dat ons later het leven zou redden in Buchenwald, namelijk een biljet van 100 dollar dat Zechel verborgen hield in zijn anus en dat nooit werd gevonden bij de ettelijke fouilleringen die we moesten ondergaan.’

Berler kreeg ook het gezelschap van een groep joden uit Aarlen samen met hun achtenzeventigjarige rabbijn Lucien Behr. Aarlen had de oudste joodse gemeenschap in België; in 1860 werd er de eerste synagoge in ons land gebouwd. De plaatselijke israëlitische gemeente bleef er tot

begin 1943 bestaan. Ondanks de tussenkomst van opperrabbin Salomon Ullman werd Lucien Behr samen met zijn echtgenote Julie Behr-Hoenel opgesloten in de Citadel van Luik en later weggevoerd met Transport XX.

Op 13 april 1943 werd Noé Nozyce, de voorzitter van de Luikse jodenraad, in de Citadel binnengebracht. Niemand vertrouwde toen nog de leden van de jodenraad omdat die bij de voorbereiding van de deportaties met de bezetter hadden samengewerkt. Het was dan ook voor iedereen een verrassing dat Nozyce als gevangene werd binnengebracht. Niemand van de joodse gemeenschap werd blijkbaar nog door de nazi's gespaard. In dezelfde periode werden nog zes leden van Nozyces plaatselijke comité van Luik aangehouden onder wie Erwin Koschminski, de directeur van de joodse school, samen met zijn echtgenote Frieda Koschminski-Gensaitte. Het comité van Luik was toen volledig ontmanteld en zou niet meer vervangen worden.

De Poolse jood Noé Nozyce was in de jaren twintig naar België geëmigreerd. Een aantal familieleden volgden zijn voorbeeld. Toen de oorlog uitbrak, was hij een welgestelde bonthandelaar. Hij en zijn vrouw Marthe Nozyce-Lasar hadden twee kinderen: Gisèle en Robert. Hij was vóór de oorlog niet sociaal geëngageerd in de joodse gemeenschap van de Luikse regio. Dat hij op 22 december 1941 officieel aangesteld werd als directielid van de Vereniging der Joden in België en als verantwoordelijke van het plaatselijke comité in Luik, had waarschijnlijk te maken met de invloed van zijn schoonvader, David Lasar, die ondervoorzitter was van de orthodoxe gemeente van Brussel en voorzitter van het Centrale Israëlitische Hulpfonds. Nozyce was binnen de jodenraad verantwoordelijk voor de afdeling Bemiddelingen en kwam op die manier in contact

met Kurt Asche. Ondanks de afspraak dat leden van de jodenraad zouden worden vrijgesteld van deportatie, gebeurde dat begin 1943 toch. Nozyce dook met zijn familie onder in Remouchamps. Op 13 april 1943 werd Noé Nozyce in Sprimont aangehouden, eerst opgesloten in de gevangenis van Saint-Léonard en dan overgebracht naar de Citadel van Luik. Ook zijn vrouw, zijn zoon en zijn dochter werden twee dagen later aangehouden en opgesloten in de Citadel van Luik. Kurt Asche triomfeerde toen hij Nozyce op 19 april 1943 Nozyce mee zag aanschuiven om getransporteerd te worden. Beiden leefden al een tijd op gespannen voet; redenen daartoe waren het massaal onderduiken van de joden en de vraag van de jodenraad aan koningin Elisabeth om er bij de bezetter op aan te dringen dat joden zouden worden vrijgesteld van deportatie.

In oktober 1940 was de kleine gauwdief Israël Steinberg in afwachting van zijn uitwijzing opgesloten in Merksplas. Hij werd op bevel van de Sipó vanuit Merksplas overgeplaatst naar Breendonk en kreeg er de bevoorrechte taak van varkenshoeder. Hij bleef er tot maart 1943 opgesloten. Toen werd de varkenshoeder van Breendonk overgeplaatst naar de Dossinkazerne. Op 17 maart 1943 werd hij ingeschreven op de transportlijst. Steinberg wist uit de trein te ontsnappen en verviel in zijn oude misdadige gewoontes. De Belgische politie arresteerde hem voor diefstal en schriftvervalsing. Steinberg werd nu opgesloten in Rekem. Zijn opsluiting in een Belgische gevangenis bleek een ideaal onderduikadres. Terwijl de Belgische justitie aanvankelijk gehoorzaamde aan de SS-politie om joodse gevangenen uit te leveren, deed ze dat niet meer vanaf 1943. Had Steinberg zich bewust door de Belgische politie laten arresteren om een tweede deportatie te voorkomen? Dat weten we niet. Feit is dat een joodse gewoontemisdadiger de dans wist te ontspringen terwijl de meeste andere joden nauwelijks een kans kregen om aan de judeocide te ontsnappen.

Joden uit bekende families

Slechts een paar van de opgepakte joden werden niet naar Auschwitz, maar naar Bergen-Belsen of Theresienstadt overgebracht, waar de overlevingskansen hoger lagen. Het ging daarbij om bekende joden, joden met een uitzonderlijke verdienste of met heel bijzondere beroepen. Die joden werden ondergebracht bij de 'speciale gevallen'. Een voor-

beeld daarvan was Alice von Wasserman-von Taussig. Ze was de weduwe van de bekende professor August von Wasserman, een Duitse bacterioloog die in 1906 een methode ontwikkelde om te achterhalen of iemand syfilis had. Haar zoon Robert von Wasserman, die in april 1942 gehuwd was met een niet-joodse vrouw, werd op de transportlijst ingeschreven.

Door een niet nader genoemde interventie bij het Reichssicherheitshauptamt in Berlijn werd geregeld dat de zoon naar Auschwitz en de moeder naar Theresienstadt zouden worden gedeporteerd. De jodenreferent Asche vond dat Alice von Wasserman-von Taussig vrij was om met haar zoon naar Auschwitz te gaan. Niet wetend wat haar daar te wachten stond, koos ze om met haar zoon getransporteerd te worden. Ze zouden er nooit samen aankomen. Haar zoon Robert von Wasserman wist uit het XXste Transport te ontsnappen. De moeder overleefde Auschwitz niet.

Het verzet

Meyer Tabakman, een verzetsman van de Zionistische Arbeiderspartij, was uit het XIXde Transport ontsnapt en had hierover in *Le Flambeau*, het clandestiene blad van het Joods Verdedigingscomité, een artikel geschreven. Later werd hij weer opgepakt en op 10 april 1943 opnieuw ingeschreven in de Dossinkazerne. De SS had blijkbaar niet door dat Tabakman een ontsnapte gedeporteerde was en bijgevolg op de Sonderlist had moeten worden ingeschreven. Tabakman was een echte recidivist; hij ontsnapte ook uit het XXste Transport. Hij werd weer gevat en op de speciale lijst gezet van het XXIIIste Transport. Hij overleefde Auschwitz niet.

De meeste leden van het verzet geloofden niet dat het XXste Transport tegengehouden zou worden van buitenaf. Ondanks de controle van de SS kwamen de gevangenen verzetsmannen aan werktuigen en geld via de pakketten die ze toegestuurd kregen. Zo slaagde de vrouw van Symcha Weberman erin via de Belgische families van Bryan en De Greef haar man een vijl te bezorgen. Er was ook een joodse schoenmaker in de kazerne die werktuigen uitdeelde aan de verzetstrijders om te ontsnappen uit de trein.

De speciale lijst

Voor het eerst werden gedeporteerden die ontsnapt waren uit een vorig transport en weer waren aangehouden, op een speciale lijst geplaatst. Zo was Hans Fritz, samen met zijn vrouw Margareta Magier en hun vierjarige dochter Monika uit het XXVIIIste Transport ontsnapt. Hij werd later opnieuw aangehouden en op de speciale lijst geplaatst. Hij en de andere ontsnapten kregen merktekens op hun kleren geveerd en werden in een aparte zaal opgesloten. Van de latere professor filosofie Leopold Flam, die vastgehouden werd in de Dossinkazerne, weten we dat zij in het kamp de 'flitsers' werden genoemd. Bij de deportatie werden zij in een aparte wagon gezet om hen te isoleren van de andere weggevoerden. Die Sonderwagon bevond zich helemaal vooraan in het transport, zodat

de Schupo's hen gemakkelijker in het oog konden houden. Voor Transport XX stonden er negentien namen op die speciale lijst: één vrouw, de 45-jarige Poolse Fajga Tran-Rotholz, en achttien mannen.

Naam	Voornaam	Nummer	Geb. datum	Geboorteplaats	Nr. Auschw
Feigin	Jacob	1	05/04/1892	Odessa	117.520
Turko	David Lejbus	2	15/05/1906	Konskie	117.708
Perl	Samuel	3	16/10/1920	Ruscova	
Schmitz	Rudolf Salomon	4	02/12/1914	Kaisersesch	117.689
Zweig	Benjamin	5	16/09/1920	Krakau	
Ejzyn	Jojne	6	13/08/1903	Lodz	117.509
Kuczynski	Jakob	7	13/04/1911	Plauen	
Melman	Uszer Berck	8	21/07/1923	Ozarow	117.628
Blitz	Chaskel Feiweil	9	05/05/1899	Tarnow	
Posesorski	Lejeb	10	18/07/1918	Warschau	
Dab recta Fleischman	Adolf	11	28/11/1909	Jaslo	117.496
Kuczynski	Max	12	11/03/1921	Plauen	
Abramowicz	Salomon	13	23/07/1916	Wenen	
Fritz	Hans	14	13/01/1912	Wenen	
Rotholz	Fajga	15	05/01/1898	Warschau	
Icek	Majer	16	01/09/1919	Kusmia	117.569
Icek	Kopel	17	23/08/1913	Klanowa	117.552
Holzer	Arthur Israël	18	26/01/1905	Wenen	
Paskusz	Moriz	19	23/08/1901	Wartberg	117.651

Tabel 8: Speciale lijst van Transport XX.

(*) De overlevenden staan vetjes aangeduid in de tabel.

Bron: Federale Overheidsdienst (FOD) Sociale Zekerheid - Directie-generaal Oorlogsslachtoffers - Archief- en documentatiedienst.

Ondanks die extra maatregelen ontsnapten zes personen uit deze groep. Dat was dankzij de vrienden van de schrijnwerkerij die in deze wagon zagen, hamers en schroevendraaiers onder het stro hadden verborgen. Het waren Benjamin Zweig, die dodelijk getroffen werd en kort daarna overleed, Lejb Posegorski, Salomon Abramowicz, Arthur Holzer, Samuel Perl en Hans Fritz. Slechts zes van de negentien weggevoerden overleefden de judeocide. Rudolf Schmitz, Adolf Dab recta Fleischman en de gebroeders Icek overleefden de hel van Auschwitz en de dodenmarsen. Samuel Perl en Hans Fritz bleven na hun ontsnapping uit de handen van de Duitse bezetter en overleefden de oorlog op hun onderduikadres.

Sam Perl getuigde na de oorlog: ‘Mijn tweede ontsnapping was die uit het XXste Transport. Het was 19 april 1943, de dag na de joodse Paasavond. Deze keer werden wij in goederenwagons gestopt. Op de daken werden machinegeweren bevestigd. Ik stond met de groep ‘geflitsten’ onder *Sonderbewachung*. Onze wagon werd aangevuld met gewone *Häftlinge*, vrouwen, zuigelingen en grijsaards. Nog in de kazerne werden wij door het joodse personeel gewaarschuwd dat wij ditmaal speciaal bewaakt zouden worden, zonder enige kans op ontsnapping.’

De ‘flitser’ bij uitstek was Salomon Abramowicz. Hij ontsnapte achtereenvolgens uit Transport XVII, XVIII en XX. Volgens Samuel Perl had Salomon slechts twee uur nodig om een grote vierkante opening te maken in de vloer van de wagon. Uiteindelijk kwam hij met Transport XXIII in Auschwitz terecht. Hij verdween er spoorloos.

Een andere recidivist was Chaskiel Blitz. Hij werkte in 1942 voor de *Organisation Todt* in Noord-Frankrijk en werd op 31 oktober 1942 gedeporteerd met Transport XVII onder het nummer 0549. Hij ontsnapte en dook onder in een café in de Groenstraat in Brussel. Hij werd opnieuw gearresteerd na een inval door de Duitse politie. Vermoedelijk was hij

verklikt door een klant in het café. Bij zijn aankomst in Auschwitz werd hij onmiddellijk vergast.

Het vertrek naderde

Iedere week meldde jodenreferent Asche nauwgezet het aantal geïnterneerden in de Dossinkazerne aan zijn oversten in Berlijn. Op 20 maart liet hij weten dat de kaap van 1.300 gevangenen bijna was overschreden. Op die dag was de veertienjarige Bela Mandel als nummer 1293 op de transportlijst ingeschreven. De jodenraad werd op 15 april 1943 door Asche persoonlijk ingelicht dat op maandag 19 april een nieuw transport uit Mechelen zou vertrekken. De beestenwagons waren al opgevorderd. De bestemming werd door Asche geheimgehouden.

Enkele dagen voor 19 april kregen de gevangenen van de Dossinkazerne het bericht dat hun trein zou worden aangevallen door het verzet. Dat stond op een klein briefje dat mee binnengesmokkeld was in een van de pakketjes die de geïnterneerden ter aanvulling van hun karige rantsoen mochten ontvangen. De informatie werd verspreid maar er werd niet veel geloof aan gehecht; voor de meesten was het slechts een van de ontelbare geruchten.

Een dag voor het vertrek werden de gevangenen op de hoogte gebracht van hun op stapel staande evacuatie. De plaats waar ze heen gebracht werden bleef nog steeds geheim. Elke joodse kameroverste verzekerde iedereen van de zaal dat het om een arbeidstransport ging en dat niemand zich ongerust hoefde te maken.

Intussen waren een aantal agenten van de *Schutzpolizei* uit Duitsland in de Dossinkazerne aangekomen. Per veertig gevangenen werd de escorte versterkt met één agent. Die zogenaamde *Schupo's* waren opgetrommeld ter versterking van de treinbewakers en begeleidden het XXste Transport mee naar zijn eindbestemming.

Simon Gronowski herinnerde zich: ‘Op zondag 18 april zat een groep soldaten in mooie groene uniformen in een hoek van de binnenplaats van de kazerne. Ze lieten zich benaderen, lachend vliegerig. We speelden in hun nabijheid. Ze streelden de hoofden van de kinderen. Het waren *Schupo's* die de trein zouden begeleiden. Het vertrek was voorzien voor de volgende dag.’

De dag voor het vertrek werd in aanwezigheid van de *Kreiskommandant* van Mechelen een groot concert gegeven waarbij enkele gevangenen optraden. Van twee joodse gevangenen werd op de valreep het huwelijk ingezegend. De man sprong later uit de trein, maar werd weer opgepakt en teruggebracht naar de kazerne. Vandaar vertrok hij met het XXIste Transport. Hij overleefde de deportatie niet.

Regine Krochmal beschreef de laatste nacht in Mechelen: ‘Van slapen was in de nacht voor het vertrek uiteraard geen sprake. Daarvoor was de onzekerheid over wat ons te wachten zou staan te groot. Wat zou het worden? Beter leven? Werk misschien? Of nog erger dan hier? De twijfel knaagde... Stilaan kwam bij mij de gedachte op om toch te ontsnappen. Iedereen sprak erover. Simon Brauner, al in Polen een vooraanstaand communistisch leider, was in België verzeild geraakt en dook onder in het verzet. Hij spoorde me aan om te vluchten.’

VERTREK UIT DE DOSSINKAZERNE

Maandag 19 april 1943 was een grijze dag, het regende pijpenstelen. Wachtrijen van tweehonderd gedeporteerden werden gevormd. De locomotief met een veertigtal beestenwagons stond opgesteld langs het kanaal van de Dijle, vlak bij de Dossinkazerne. De trein reed wagon per wagon vooruit naargelang de gedeporteerden per groep van vijftig volgens hun transportnummer opstapten. De laatste wagon van het

transport was de *Sanitätswagen*, waarin bedlegerige en stervende mensen werden vervoerd. Ze lagen op wat stro op de plankenvloer. Geen water, geen eten, geen geneesmiddelen, geen licht... Maar de internationale wetgeving was nageleefd want er was medische begeleiding. Die was toevertrouwd aan de jonge dokter Micheels en de verpleegster Regine Krochmal. Een SS'er stopte Regine een vlaggetje in de hand dat ze tussen de tralies van het luchtrooster moest steken om ieder overlijden of iedere ontsnappingspoging te signaleren.

Voor de elfjarige Simon Gronowski betekende het vertrek uit de kazerne ook het afscheid van zijn zus Ita: ‘En toen was het onze beurt. We zetten ons in de rij met onze kleine valies, mijn moeder en ik. Mijn zus was aan haar raam, ze keek naar ons. En ik keek naar haar en deed kleine tekens. Ze had een vriendin die naast haar stond en die haar arm gelegd had rond haar schouder. En dit onwerkelijke spektakel, dit vervoer, gebeurde onder haar ogen, en het was haar moeder en haar kleine broertje, die ze zag verdwijnen naar een onbekende bestemming. Dus we waren opgeschoven, en op het ogenblik dat ik aankwam bij de poort, zag ik haar voor de laatste keer in mijn leven...’

Heel wat families werden, zoals de Gronowski's, gescheiden. Dat viel sommigen bijzonder zwaar. Gustave Israëls, Suzanne Israëls-Alexander en hun dertienjarige dochter Alice werden gescheiden van hun tweeëntwintigjarige dochter Betty Israëls (foto), die de Belgische nationaliteit had gekozen en dus in een later transport zou terechtkomen. Betty Israëls kon het afscheid van haar ouders en haar zusje niet verkroppen. Toen ze haar familie voorbij de eerste poort zag gaan, haastte ze zich naar de binnenplaats en wierp ze zich in de armen van haar ouders. SS'er Max Boden sleurde haar met luid kabaal weg en

trok haar bij de haren terug naar de binnenplaats. Hij sloeg haar met zijn zweep in het bijzijn van alle wachtenden. Boden zou dat de volgende dagen nog herhaaldelijk doen. Betty Israëls was geheel versuft en werd naar een ziekenhuis in Mechelen gebracht. Het medische dossier dat opgemaakt werd op 17 mei 1943 vermeldde dat ze geestesziek was. Op 20 september 1943 werd ze weggevoerd met het zogenaamde Belgentransport. Noch zij, noch haar ouders, noch haar zus overleefden de judeocide. Toen Max Boden in juni 1950 voor de krijgsraad in Brussel met dit incident geconfronteerd werd, zei hij zonder enige emotie: 'Ik had grote moeite met dit meisje. Ik heb enkel getracht de orde te handhaven.'

Zodra de gevangenen onder de poort kwamen, moesten ze het bordje met hun transportnummer tonen aan een SS'er die hun naam aanvingte op de transportlijst. Daarna werden de gevangenen tussen twee rijen bewakers naar buiten geleid. Om de wagon te kunnen beklimmen werd een houten ladder gebruikt. De gedeporteerden stapten met hun bagage de pikdonkere ruimte in en dan werd de wagondeur dichtgetrokken.

Het instappen duurde tot in de late namiddag. Tegen de avond liet de Gestapo alle wagons ontgrendelen en moesten alle jonge vrouwen en mannen in één lange rij aantreden. Ze werden geconfronteerd met de zwaar toetgetakelde Henri Dobrzynski, de leider van de gewapende partizanen van Brussel. De Gestapo wilde dat hij de leden van het verzet uit die rij zou aanduiden, maar hij verraadde niemand. Henri Dobrzynski werd kort daarna op 14 juli 1943 als gijzelaar terechtgesteld op de schietbaan in Schaarbeek.

De partizane Suzanna Silberstein vertelde na de oorlog: 'Ik kon een partizanenactie niet uitvoeren en Henri Dobrzynski verving mij maar hij werd opgepakt. Hij was actief lid van de *Jeune Garde Socialiste Unifiée* en leider van de gewapende partizanen van het *corps Bruxelles*. De Gestapo had hem vreselijk geslagen. Op de

vraag waar zijn kameraden waren, had hij geantwoord dat die gedeporteerd zouden worden vanuit Mechelen. Aan de Dossinkazerne werd hij voorgeleid en moest hij langs onze rij wandelen. Toen hij vlak bij mij was, maakte ik aanstalten hem te groeten. Ik had niet gemerkt wat er rond hem gebeurde. Toen hij me zag bewegen, hield hij zijn geboeide handen wat omhoog. Ik veranderde mijn groet onmiddellijk in een onschuldig gebaar. Zijn aangezicht was helemaal blauw en verschrikkelijk gezwollen. Maar hij heeft geen woord losgelaten. Het was een prachtmens.'

Stipt om 22 uur en bij vollemaan vertrok Transport XX uit de Dossinkazerne. De trein D.A. 801.246 vervoerde 1.631 gevangenen. Het XXste Transport was een groot transport, maar het XIste Transport met 1.741 gedeporteerden was het grootste jodentransport. Vrijwel meteen nadat de trein was vertrokken gooiden de gedeporteerden briefjes naar buiten. Het waren kleine emotionele boodschappen waarvan de gedeporteerden hoopten dat iemand ze aan hun vrienden en familie zou bezorgen.

Boortmeerbekenaar Jos Janssens werkte bij de Belgische Spoorwegen en vond heel veel briefkaarten en briefjes tussen de sporen. Postmeester Florimond Guldentops stuurde de berichten die Jos Janssens hem bezorgde, naar de adressen die erop vermeld stonden. Jozef Bohets, de onderstationschef van Muizen, deed hetzelfde met alle papiertjes die hij vond. Voor vele gevangenen waren dat de laatste sporen die ze achterlieten.

De SS-administratie van de Dossinkazerne sloot Transport XX af door een exemplaar van de transportlijst mee te geven met de trein. Het originele exemplaar werd verstuurd naar het Reichssicherheitshauptamt. Een carbondoorslag bleef ter plaatse in de Dossinkazerne. Een ander

exemplaar gaf de kampadministratie door aan de Sipo-SD van Brussel. De gegevens van de transportlijst werden er overgenomen en aangevuld op de registratiefiches. Op de fiches van elke gedeporteerde stond *Arbeitseinsatz* gestempeld en werd met de hand de datum van vertrek bijgeschreven, het nummer van het transport in Romeinse cijfers en het transportnummer van de weggevoerde in Arabische cijfers. Voor de fiche van de pasgeboren Suzanne Kaminski werd geen uitzondering gemaakt, al maakte het de camouflage dat het om een arbeidstransport ging, totaal ongeloofwaardig.

ONTSNAPPINGEN UIT TRANSPORT XX (19 APRIL 1943 - 4 MEI 1943)

In de Dossinkazerne waren vooral verzetsmensen bezig met concrete plannen te maken om uit de trein te ontsnappen. Aan een bevrijdingsactie van buitenaf werd weinig geloof gehecht. Geïnterneerden die in de werkplaatsen arbeid moesten verrichten, zorgden voor het nodige gereedschap. Zij bestelden systematisch meer werktuigen dan ze nodig hadden. Al het naar binnen gesmokkelde materiaal werd bewaard tot op de dag van vertrek.

Belangrijk om een ontsnapping mogelijk te maken, was dat leden van eenzelfde verzetsgroep samen in dezelfde wagon zaten. De joodse bediende Eva Fastag manipuleerde daartoe de deportatielijsten. Het was die groep verzetsstrijders die het transport de bijnaam 'transport van de springers' meegaf.

Opmerkelijk was dat de Gestapo slechts vlak voor het vertrek wist dat er verschillende verzetsmensen aanwezig waren in dit transport. De vroeger vermelde confrontatie van de gedeporteerden met Henri Dobrzynski is daar het bewijs van. Normaal werden leden van het joodse verzet, communisten en gewapende partizanen apart in Breendonk gevangengehouden. Volgens Jacques Cyngiser van de gewapende partizanen zaten er negentien verzetsmensen op Transport XX.

Ontsnappen uit een afgesloten beestenwagon met in de hoeken slechts een klein luchtrooster en een zware schuifdeur, die dan nog eens met prikkeldraad werd vastgemaakt, was veel moeilijker dan ontsnappen uit de derdeklassewagons die voor de vorige transporten waren ingezet. Er waren verschillende manieren om uit een gesloten deportatietrein te ontsnappen. Het gemakkelijkste was uiteraard dat de schuifdeur van buitenaf opengetrokken werd. Op die bewuste avond van 19 april 1943 trok Robert Maistriau de schuifdeur van de zeventiende wagon open en konden dankzij die legendarische bevrijdingsactie zeventien gedeporteerden ontsnappen. Later zou blijken dat die bevrijding maar een zeer kleine fractie uitmaakte van het totale aantal weggevoerden dat op uiteenlopende manieren uit de trein wist te ontkomen.

Ontsnapping met hulp van buitenaf. De bevrijdingsactie op Transport XX in Boortmeerbeek

Planning van de bevrijdingsactie

De actie tegen Transport XX werd oorspronkelijk beraamd door Maurits Bolle, Roger Van Praag en Ghert Jospa van het Joods Verdedigingscomité. Met hun drieën werkten ze het gedurfde plan uit om de joden te bevrijden uit Transport XX. De termen 'overval' of 'aanval' waren misleidend. De begeleidende Duitse escorte op het transport zou zo veel mogelijk ontzien worden. Maistriau was daarom later zo kwaad op Youra Livschitz omdat die zich tegen de afspraak in had bewapend. De bedoeling was de trein, die uit een veertigtal wagons bestond, te laten stoppen om dan van de verwarring gebruik te maken om de deuren van de wagons te openen, de gevangenen aan te sporen op de vlucht te slaan en hun geld te geven om terug te keren naar hun onderduikadres. Met dat doel verzamelde het Joods Verdedigingscomité 50.000 BEF, die Maurits Bolle omzette in briefjes van 50 BEF, toen geen klein bedrag. Met dit bedrag konden bevrijde gevangenen de tram nemen in Haacht-station en onderduiken. Het Joods Verdedigingscomité had dus blijkbaar de bedoeling ongeveer duizend gevangenen uit de trein te laten ontsnappen. Dat was zeer onrealistisch ingeschat. Het feit dat

in die periode heel wat partizanen en mannen van het verdedigingscomité in de Dossinkazerne opgesloten zaten, heeft vermoedelijk ook meegespeeld bij de uitwerking van het gewaagde plan. Enkele kemp-hanen van het verdedigingscomité wilden hoe dan ook hun kameraden uit de handen van de nazi's bevrijden.

Dat er zoveel verzetsmannen op Transport XX terecht waren gekomen, had veel te maken met de harde repressie die door de SS-politie gevoerd werd na 20 januari 1943. Op die dag werd het Gestapohoofdkwartier in Brussel beschoten door de Belgische RAF-piloot Jean de Selys-Longchamps. Vier Gestapo-agenten werden bij die actie gedood, vijf zwaar gewond. Een van de gedode agenten was *Sturmbannführer* Alfred Thomas, de chef van de *Sicherheitsdienst* en dus de directe baas van Kurt Asche. De schade aan het gebouw en de kantoren was enorm. Het Gestapohoofdkwartier zou ten gevolge van die aanval daarna verhuizen naar een gebouw even verderop in de Louizalaan.

Het Joods Verdedigingscomité voerde het plan uiteindelijk niet uit omdat het niet over voldoende mensen, middelen en ervaring beschikte om een dergelijke gewaagde actie tot een goed einde te brengen. Daarom nam Jospa contact op met Jean Terfve, de leider van de gewapende partizanen. Maar ook die vond de hele actie te riskant. Er waren meer manschappen voor nodig dan Terfve ter beschikking had. En wat gedaan met de bevrijde joden? Het was onmogelijk om ze allemaal veilig te vervoeren en te laten onderduiken. Een reactie van de Duitse gewapende escorte was onvermijdelijk en kon een waar bloedbad aanrichten zowel onder de gevluchte joden als onder de partizanen. De overvallen die de partizanen voordien hadden gepleegd waren hit-and-runacties. Een dergelijke aanpak was bij Jospa's plan niet mogelijk. Partizanenleider Terfve was niet bereid om al die risico's te nemen. Maurits Bolle was diep ontgoocheld en wilde Groep G, een verzetsorganisatie gespecialiseerd in sabotage, bij zijn plan betrekken. Hij deed een beroep op Youra Livschitz, aan wie hij samen met Jospa in een achterkamer van een Brusselse apotheek het plan uiteenzette. Livschitz raakte meteen gefascineerd door de eenvoud van het bevrijdingsplan. Hij kon echter

Richard Altenhoff en zijn beste vriend Robert Leclercq niet overtuigen. Ook Groep G vond de actie te gewaagd.

Livschitz was niet van het plan af te brengen en was zelfs bereid om desnoods zelf de leiding van de actie op zich te nemen. Hij werkte samen met Robert Leclercq een aangepast en beter haalbaar plan uit. Richard Altenhoff bezorgde Livschitz een revolver. In eerste instantie dacht Youra Livschitz nog een beroep te kunnen doen op zijn oudere broer Alexander, een ervaren verzetsstrijder bij de gewapende partizanen. Maar die was zwaargewond geraakt bij een aanslag op een collaborateur. Uiteindelijk vond Youra Livschitz de nodige steun bij zijn twee schoolkameraden Robert Maistriau en Jean Franklemon.

Maistriau herinnerde zich: 'Robert Leclercq zei me: "Luister, vermits je beschikbaar bent, als je wil, ga er dan voor." Ik aarzelde niet. Ik was jonger dan Livchitz en ik voelde heel veel respect voor hem sinds ik hem kende van het Atheneum van Ukkel. Het was een jongen die doorging voor een filosoof, een idealist die bij ons in hoog aanzien stond, ook al begrepen we niet altijd alles wat hij zei. Ik moet zeggen dat ikzelf en de kameraden hem graag mochten. Hij straalde heel veel gezag uit. Ik denk dat je tweeëntwintig jaar oud moet zijn om zulke actie te wagen ofwel moet je beschikken over een sterk geloof zoals Livschitz dat uitstraalde.'

Livschitz sprak zijn vroegere schoolkameraad Robert Maistriau aan op 16 april 1943, dat was amper drie dagen voor de bevrijdingsactie. Maistriau, die drie jaar jonger was dan Livschitz, ging onmiddellijk akkoord om mee te werken. Ook Jean Franklemon was daartoe bereid. Hij was net als Livschitz geboren in 1917 en had hem als klasgenoot gekend in de vierde en de derde klas van het middelbaar onderwijs. De slotsom was dat de gevaarlijke actie werd uitgevoerd door drie onervaren en slecht voorbereide jeugdvrienden van het Atheneum in Ukkel: de jon-

ge onstuimige arts Youra Livchitz, de avontuurlijke toneelspeler Jean Franklemon en de drie jaar jongere maar behoedzame Robert Maistriau.

Om de bevrijdingsactie op de jodentrein te doen slagen moest er een geschikte locatie gevonden worden. Youra Livschitz koos een plaats uit tussen het station van Boortmeerbeek en Haacht-station. Daar maakte de spoorlijn een langzame bocht zodat de trein er trager reed. Het landelijke gebied met bossen en weiden in de omgeving maakte dat de bevrijde joden zich gemakkelijk zouden kunnen verschuilen. Ook de vlotte bereikbaarheid van Brussel via de tramverbinding vanuit Haacht maakte deze plaats zeer geschikt voor een ontsnapping.

De hoofdrolspelers van de bevrijdingsactie

Youra (Georges) Livschitz (1917-1944)

Jeugdjaren

Youra Livschitz was de enige jood van het drietal dat de aanval pleegde op Transport XX. Hij was op 30 september 1917 geboren in Kiev. Vader Schlema Livschitz was arts in het Russische leger. Hij was gehuwd met Rachel Mitchnik, een vrouw uit een van de rijkste families van Bessarabië. Youra's moeder verliet haar echtgenoot samen met haar twee zonen. In 1927 verhuisden ze naar de Belgische hoofdstad. Doordat Bessarabië na de Eerste Wereldoorlog aan Roemenië was toegewezen, hadden ze alle drie de Roemeense nationaliteit. Een welgestelde familie achterlaten, scheiden van je man en met de kinderen naar een vreemd land emigreren, was voor die tijd een uitzonderlijke beslissing. Youra's moeder was een zeer belezen vrouw die vloeiend Engels, Frans, Duits en Russisch sprak. Als jonge intellectuele vrouw was Rachel Livschitz-Mitchnik in aanraking gekomen met de theosofie, een leer van het bovennatuurlijke besef van de wereld, met mystieke en esoterische elementen. Ook Youra voelde zich sterk aangesproken door deze geestesstroming.

Youra liep school in het atheneum van Ukkel, waar hij ook zijn vrienden Robert Maistriau en Jean Franklemon leerde kennen. Die school had een uitgesproken vrijzinnig karakter; het lerarenkorps telde heel wat socialisten, vrijmetselaars, joden en communisten. Drie leraren en veertien leerlingen van het atheneum stierven als verzetsstrijders; acht van hen werden door de Duitsers gefusilleerd. Voor zijn medeleerlingen was Youra de ster, de filosoof en de idealist. Hij was zeer vertrouwd met de ideeën van de filosofen Kierkegaard, Spinoza en Bergson. Met zijn vrienden discussieerde hij over de vrijheid van het individu, de noodzaak om je angsten te overwinnen, je eigen weg te gaan. Hij studeerde af aan het Atheneum van Ukkel in 1938 en begon geneeskunde te studeren aan de *Université libre de Bruxelles*.

Oorlogsperiode

Door de uitsluitingsmaatregelen gericht tegen de joden kon hij zijn studies geneeskunde echter niet afmaken. In 1942 verdedigde hij zijn doctoraat voor de centrale examencommissie. Hij werkte als assistent-arts in een Brussels ziekenhuis tot de bezetter joden verbood geneeskundige beroepen uit te oefenen.

Op 1 juni 1942 zag hij zich gedwongen zijn ontslag aan te bieden. Hij behoorde niet tot een verzetsorganisatie, zijn broer Alexander wel. En toch nam hij de leiding op zich van de actie tegen Transport XX. Youra kwam ongedeerd uit die aanval, maar werd een maand later opgepakt door de Gestapo. Door zijn bewaker te overmeesteren en vervolgens diens uniform aan te trekken, wist hij op spectaculaire wijze het Gestapohoofdkwartier te ontvluchten. Zijn vrijheid was van korte duur; op 26 juni 1943 werd hij samen met zijn broer door de *Feldgendarmeerie* aangehouden. In hun auto lagen wapens verstopt. Ze waren verkleed door graaf Pierre Romanovitch, een vriend van Youra. Livschitz werd naar het Fort van Breendonk overgebracht. Voor zijn deelname aan de bevrijdingsactie op Transport XX werd hij op 17 februari 1944 als gijzelaar gefusilleerd op de schietbaan in Schaarbeek.

In zijn afscheidsbrief schreef hij aan zijn moeder: ‘Ik verlaat deze gevangenis om naar de andere zijde van het leven te gaan in alle kalmte – een kalmte die ook een onderwerping is aan het onvermijdelijke. Ik heb heel veel spijt dat ik er niet kan zijn om je te ondersteunen (...) en om te kunnen werken aan de opbouw van de wereld. (...) Lieve mama, huil niet te veel bij het denken aan je kind. Mijn leven is goed gevuld geweest tot nu toe, vol met alles maar vooral met fouten. Ik denk aan al onze vrienden die in de gevangenis zitten en ik vraag hen om vergiffenis. Herinner mij zonder verdrietig te zijn. Ik heb goede en uitstekende kameraden gehad tot op het einde. En zelfs nu voel ik me niet alleen. Ik groet jullie allemaal. Lieve Mama, ik moet afscheid nemen, de tijd verstrijkt. En nog een laatste keer, het zijn niet deze laatste momenten die het moeilijkst waren. Heb vertrouwen en moed in het leven, de tijd heelt alle wonden. Denk dat we gedood zijn aan het front, denk aan alle gezinnen, aan alle moeders die door de oorlog getroffen zijn, een oorlog waarvan we allemaal dachten dat hij eerder zou eindigen.’

Youra Livschitz was moedig tot op het laatste; hij weigerde zich voor het vuurpeloton te laten blinddoeken. Met zijn gezicht in de richting van de opgaande zon wilde hij worden doodgeschoten. Zo stierf hij zoals hij geleefd had, moedig, eervol en zelfbewust. Zijn broer Alexander werd wegens verboden wapenbezit in dezelfde periode gefusilleerd. In 1999 kreeg Youra Livchitz postuum een onderscheiding van het United States Holocaust Memorial Museum. Deze onderscheiding werd in Washington overhandigd aan zijn medestander Robert Maistriau.

Massia Gruman, de geschiedenislerares van Youra aan het Atheneum van Ukkel, schrijft: ‘Tot wat Youra’s intelligentie, zijn onderzoekende geest, zijn sociaal aanvoelen, zijn verlangen naar harmonie, zijn bekommernis voor de vooruitgang van de mensheid en zijn drang naar het universele zouden geleid hebben,

zullen we helaas nooit weten. We kunnen enkel zijn afwezigheid in ons leven betreuren.’

Jean Franklemon (1917-1977)

Jeugdijaren

Franklemon was op 10 september 1917 in het West-Vlaamse Vinkem geboren. Hij was de zoon van een ingenieur en een lerares. Ook hij begon zijn middelbare studies in het Atheneum van Ukkel. Franklemon zat in dezelfde klas als Youra Livschitz. Volgens Massia Gruman, een lerares aan de school, was hij goed in wiskunde, tekenen en muziek. Zijn licht overgewicht als kind bezorgde hem de bijnaam *pamplemousse*. Na twee jaar verliet hij het Atheneum van Ukkel en volgde hij les in een secundaire school te Sint-Gillis. Hij bleef nauw contact houden met zijn vrienden uit zijn vorige school. Na zijn middelbare school studeerde Franklemon wiskunde aan de ULB, maar colleges bijwonen deed hij zelden of nooit. Nog geen jaar later hield hij zijn studie wiskunde voor bekeken. Voortaan legde hij zich toe op het theater. Hij werd lid van *Les Comédiens Routiers Belges*, een theatergezelschap dat ontstond uit de niet-confessionele padvindergroep *Honneur* en was af en toe kelner in een café. Hij was gehuwd met Marina Malevitch en woonde in Sint-Agatha-Berchem.

Oorlogsperiode

Franklemon was een overtuigd communist. Hij was niet alleen lid van de Communistische Partij, maar maakte ook deel uit van de Internationale Brigades, die het in de Spaanse burgeroorlog opnamen tegen Franco. Het fascisme en het nazisme waren zijn grootste vijanden. Als lid van het theatergezelschap *Les Comédiens Routiers Belges*, dat her en der voorstellingen gaf, kon hij zich als verzetsstrijder gemakkelijker discreet verplaatsen. De toneelgroep wakkerde door het opvoeren van toneelstukken over extreem liberale helden ook een vorm van verzet aan tegen de bezetter.

Franklemon werd na de aanval op het XXste Transport gearresteerd op 4 augustus 1943 en overgebracht naar het Fort van Breendonk. Door het Duitse militair gerechtshof 672, gehuisvest in de gevangenis van Sint-Gillis, werd hij op 15 maart 1944 veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes jaar 'wegens acties (geweldpleging) die schade berokkend hebben aan de leden van de Wehrmacht en voor het ten onrechte bevrijden van gevangenen tijdens een transport'. Hij werd na de uitspraak van 11 maart 1944 tot 8 april 1944 opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis. Toen werd hij overgebracht naar Duitsland en gevangengehouden in het Nacht und Nebel-concentratiekamp van Sonnenburg (8 april 1944-15 november 1944). Na de opschorting van het Nacht und Nebel-decreet werden zeshonderd gevangenen onder wie Franklemon naar het concentratiekamp Sachsenhausen overgebracht. Hij verbleef er van 15 november 1944 tot 4 mei 1945. Hij overleefde de dodenmarsen van de SS. Jean Franklemon werd na de oorlog muzikant in Oost-Duitsland. In 1977 overleed hij in een dorpje nabij Frankfurt.

Robert Maistriau (1921-2008)

Jeugdijaren

Robert Maistriau was geboren in Elsene op 13 maart 1921. Hij was de zoon van luitenant-generaal Charles-Eugène Maistriau, die aan zijn ervaring als geneesheer tijdens de Eerste Wereldoorlog anti-Duitse gevoelens had overgehouden. Robert had een halfbroer, Claude, uit het eerste huwelijk van zijn moeder, Fernande Blanchemain, met een joodse zakenman uit Straatsburg die gesneuveld was tijdens de Eerste Wereldoorlog. Claude was half-jood en zo kreeg Robert voeling met de joodse tradities. Robert was acht jaar toen zijn vader stierf. Hij woonde samen met zijn moeder en zijn halfbroer in Brussel en liep er middelbare school aan het Atheneum van Ukkel.

Een leraar van het Atheneum beschreef Maistriau als volgt: 'Kalm en discreet. Maistriau had een onberispelijk gedrag en een iets wat overdreven beleefdheid. Hij beschikte over een hel-

dere lucide intelligentie. Op een heel eigenaardige manier was hij bezig met vergelijkende taalkunde en grammaticale opzoekingen die me dikwijls in verlegenheid brachten wanneer hij vroeg hem daarin te begeleiden. Ik weet niet welke zijn familiale situatie was, maar hij leek opgegroeid te zijn tussen volwassenen die hem zeker niet verwend hadden. Hij was zich bewust van zijn mentale superioriteit zonder dat hij dat tentoonspriede. In zijn woordgebruik was hij heel natuurlijk en hij verwierp elke vorm van overdrijving. Bij het spreken straalde hij een bescheidenheid of achtung uit. Het was alsof hij minder zei dan wat hij dacht.'

Tijdens zijn humaniora ontwikkelde Maistriau een voorliefde voor Latijn en Grieks en voor de klassieke oudheid. Op latere leeftijd kon hij nog hele verzen uit de klassieke literatuur reciteren. Na zijn middelbare studies begon hij in 1938 geneeskunde te studeren aan de ULB. Hij gaf die studie vrij snel op en ging als industrieel vertegenwoordiger aan de slag bij het metaalbedrijf Fonofor.

Oorlogsperiode

Op 30 juni 1942 gaf hij zijn ontslag bij Fonofor. Zijn kantoorbaan verveelde hem. Hij trad toe tot Groep G. Na de aanval op Transport XX vluchtte hij naar de Ardennen, waar hij zich een zevental maanden schuilhield. Maistriau werd tijdens die periode binnen de groep met het opleiden van nieuwe verzetsstrijders belast. Ook nam hij deel aan La Grande Coupure, een grootscheepse sabotage-actie op 15 januari 1944, waarbij een twintigtal pylons van het hoogspanningsnet werden opgeblazen met de bedoeling de industriële productie te vertragen.

Jacques Jadoul van Groep G getuigde over Maistriau: ‘In oktober 1943 op een vergadering aan het station van het Leopoldkwartier wenste Robert de bekwaamheid van vijf nieuwe leden van de groep te testen. Voor de sabotage op de spoorlijn van Namen-Ottignies vormde Robert twee groepen die respectievelijk de *plaque tournante* (de draaischijf om locomotieven rechtsomkeer te kunnen laten maken op het enkel spoor) van het station in Ottignies en het pompstation voor hun rekening zouden nemen. Ze plaatsten twaalf kilogram dynamiet, staken de lont aan en zetten het op een lopen, maar er volgde geen explosie. Maistriau besliste om terug te keren, hij ontstak opnieuw de lont en liet dan iedereen zich vliegensvlug verwijderen. Ze hadden nog geen honderd meter gelopen toen de ontploffing zich voerde.’

Op 20 maart 1944 werd Maistriau in Brussel door de Sicherheitspolizei gearresteerd en overgebracht naar het Fort van Breendonk en op 6 mei 1944 naar Buchenwald getransporteerd samen met Charles Van Nijlen, de zoon van de dichter Jan Van Nijlen, en drieëntwintig andere jongeren. Daarna kwam hij met die groep terecht in de kampen van Harzungen en Elrich. Na vijf dagen dodenmars kwam hij aan in Bergen-Belsen. Robert Maistriau was de enige overlevende van de groep; vier jongeren werden opgehangen wegens vermeende sabotage bij het werk, de anderen stierven aan dysenterie.

Martin Baudour getuigde in 1948 over de houding van Maistriau in het kamp van Harzungen: ‘Zijn gedrag was voorbeeldig. Ondanks zijn eigen lijden zette hij zich onvermoeibaar in voor zijn ongelukkige kameraden.’

Op 15 april 1945 werd Maistriau door de Amerikanen in Bergen-Belsen bevrijd. Via het verzamelcentrum in Mol werd hij op 28 april 1945 ge-

repatrieerd. Bij zijn terugkomst in Brussel woog hij nog amper 37 kilogram. Ondanks zijn wankele gezondheid bracht hij een bezoek aan Jan Van Nijlen om die niet langer in het ongewisse te laten over het lot van diens zoon. Door zijn natuurlijke rechtsgevoel had hij de behoefte om onrecht te herstellen en verzoening te brengen. Dat maakte hem uitzonderlijk als mens tijdens maar ook na de oorlog.

De trein wordt tegengehouden

De drie schoolvrienden Livschitz, Franklemon en Maistriau kwamen die avond van 19 april 1943 rond halfacht bijeen op het Meiserplein in Schaarbeek. Ook Altenhoff, de verantwoordelijke van Groep G voor het materiaal, was naar die plaats afgezakt; hij wilde echter niet aan de actie deelnemen. Alvorens hij weer verdween, duwde hij Livschitz een revolver van klein kaliber, 6/35 mm, in de hand. Maistriau was niet echt opgezet met het wapen. Aangehouden worden met een wapen stond in die tijd gelijk aan de doodstraf. Maistriau had het materiaal dat zijn vriend had gevraagd bij zich in zijn fietstas. Het waren vier tangen en een lamp van het Duitse merk Feuerhand. Hij bevestigde rood zijdepapier om een stormlamp en maakte er zo een rode signaallamp van. Via de Haachtse Steenweg fietsten de drie langs Steenokkerzeel en Kampenhout richting Haacht. Toen ze de bosweg parallel aan het spoor tussen Haacht een Boortmeerbeek bereikten was het bijna 22 uur. Hun fietsen verborgen ze in de struiken en ze spraken af elkaar na de actie daar opnieuw te treffen. Livschitz deelde de bundeltjes van 50 BEF-biljetten uit aan zijn twee vrienden. Het geld dat het Joods Verdedigingscomité ter beschikking had gesteld, moest de gevluchte joden de mogelijkheid geven om de tram te nemen en opnieuw onder te duiken.

Youra Livschitz vatte post op de plaats waar hij dacht dat de locomotief tot stilstand zou komen. Ondertussen plaatste Robert de met rood zijdepapier overtrokken stormlamp aan het einde van de bocht tussen de sporen. Volgens het treinreglement diende iedere trein immers te stoppen voor een rood signaal. Youra zat bij de rode stormlamp, Robert had zich in het midden opgesteld en Jean stond waar de achterste wagons zouden moeten stoppen.

Om 23 uur vertrok het XXste Transport uit Mechelen. Korte tijd daarna naderde de trein de plaats waar de drie jongemannen hun hinderlaag hadden gelegd. Machinist Buvens zag de rode stormlamp pas op het laatste ogenblik.

Aan zijn dochter deed de machinist later het verhaal: ‘Plots zag ik een rood licht in de sporen staan. Ik kon heel goed zien dat het geen licht van de spoorweg was maar ik ben toch gestopt. Zodra ik stilstond begon men vanuit het bos te schieten. Toen begreep ik waarom dat rode licht daar stond. Ik zei tegen mijn stoker: “Kom jongen, wij gaan tussen de kolen liggen. Daar is een dikke plaat, daar zijn we het veiligst.” Maar het duurde niet lang of de Duitse officier en twee soldaten kwamen mij roepen. Ik moest bij hen komen langs de kant van het veld, beschermd door de locomotief. De officier moest weten waarom ik gestopt was. Ik zei: “Als er een rood licht staat, moet ik stoppen.” “Wat betekent dat licht?” vroeg hij. Ik zei dat ik het niet wist. Na enige tijd hield het schieten op. Toen moest ik voorop langs de sporen gaan, naar het licht toe. De twee soldaten achter mij met hun geweer op mij gericht en daarachter de luitenant. Wij waren nog niet aan het licht gekomen toen het schieten herbegon. Vanuit de laatste wagen schoten de Duitse soldaten nu ook terug. Na een tijdje kregen de twee soldaten het bevel om het licht kapot te schieten. Ik heb nog in mijn eigen moeten lachen, want het had nogal wat in eer ze het konden raken. Dan zei de officier: “Kom kijken en als ik ingestapt ben, rij dan verder.” Toen ik weer op de locomotief kwam, lag de stoker nog altijd tussen de kolen. Ik heb de trein terug in gang gezet zodat we stapgangs reden en ben weer bij de stoker gaan liggen. Eens de plaats waar volgens mij het licht stond voorbij, heb ik de locomotief weer in hoge snelheid gezet en de stoker aangemaand om goed te stoken. Ik was opgelucht dat het voor ons zo afgelopen was. Natuurlijk, voor de joden was het wat anders.’

De agenten van de Schutzpolizei hadden zich verdeeld over twee treinwagens: een wagon vlak achter de locomotief en een andere helemaal aan het einde van de trein. Daar hadden de aanvallers niet op gerekend. Vooral de bewakers vooraan in de trein stuurden het plan van Livschitz in de war. Hij kon enkele kogels afvuren maar er werd onmiddellijk teruggevuurd vanuit de wagon van de bewakers. Toen vervolgens twee Schupo's uit de wagon kwamen om na te gaan waar die schoten vandaan kwamen, vluchtte Youra weg. Jean Franklemon snelde naar een van de laatste wagens en probeerde met een tang de prikkeldraad door te knippen waarmee de wagondeur was vergrendeld. Maar nog voor Franklemon de wagon kon openen, moest hij zijn actie staken aangezien een bewaker uit de laatste wagon zijn vuurwapen op hem had gericht.

Robert Maistriau vertelde na de oorlog: ‘Wij liggen in het struikgewas. Bonkende harten. Geknars van remmen. Het was onwezenlijk. We keken elkaar aan. Opeens, dat besef. Hij is gestopt. Hij is gestopt! Daar stond die trein, in het donker. Seconden, minuten – ik weet het niet meer – zijn verstreken. Er gebeurde niks. Geen geluid, niks. Ik zat in die berm. Ik dacht: dit wordt mijn dood. Ik ben overeind gekropen en heb mijn nijptang bovengehaald. Ik heb geaarzeld. Te lang, misschien. Maar ik heb mijn zaklamp genomen en ben naar de wagon gelopen.’

De ontsnapping

Maistriau liep naar de zeventiende wagon waarin de gevangenen met de nummers 736 tot 788 zaten opgesloten. Terwijl hij in de ene hand een zaklamp vasthield, knipte hij met een ijzertang in zijn andere hand de prikkeldraad door die rond de grendel van de schuifdeur zat en slaagde hij erin de wagondeur open te schuiven. Met zijn zaklamp scheen hij naar binnen in de wagon. Vervolgens riep Maistriau naar de gedeporteerden: ‘*Flieden Sie, flieden Sie.*’ Het was een zinnetje dat Livschitz hem had geleerd omdat hij geloofde dat veel gevangenen veel-

eer Duits dan Frans zouden verstaan. Maistriaau stootte echter op een joodse vrouw die de andere gevangenen belette om uit te stappen. Ook de wagonverantwoordelijke en sommige andere gevangenen zetten iedereen aan niet op de uitnodiging van Maistriaau in te gaan. De reden voor zoveel terughoudendheid was dat de SS voor het vertrek gedreigd had bij een ontsnapping de hele wagon te fusilleren. Ook vreesden de gedeporteerden voor een valstrik. De Duitsers zouden hen zogezegd laten ontsnappen om hen daarna te kunnen neerschieten. Na enkele discussies in de wagon, sprongen er eerst twee vrouwen uit, wat door Mendelis Goldsteinas later werd tegengesproken, na hen nog een paar mannen, tot er uiteindelijk zeventien gevangenen de sprong waagden.

Mendelis Goldsteinas beschreef na de oorlog de ontsnapping: ‘Aan het begin realiseerden we ons niet wat er gebeurde maar toen de schuifdeur openbleef, ben ik uit de wagon gesprongen. En dan heb ik geschreeuwd naar mijn vrouw dat ook zij zou springen. Maar de mensen binnen in de wagon, vooral de vrouwen, begonnen te krijsen. De wagonverantwoordelijke wilde mijn vrouw beletten om uit de trein te komen. En dan is mijn vrouw toch gesprongen uit de trein en zijn we samen weggelopen. Op dat ogenblik werd er geschoten en de kogels vlogen in het rond. We hebben ons op de grond gelegd. Er is geen enkel slachtoffer gevallen op deze plaats. Wij zijn daarna opgestaan en de jonge man die de deuren opengemaakt heeft, gaf ons 50 BEF. Hij legde ons uit hoe we terug in Brussel konden geraken.’

Het echtpaar Goldsteinas ontsnapte, maar met het echtpaar Herszaft-Blech in dezelfde wagon liep het helemaal anders af. Judith Herszaft-Blech sprong uit de trein, maar haar man Joseph Herszaft deed dat niet. Hij overleefde Auschwitz niet, zij dook daarna onder samen met haar zoon. Ze werden niet meer verontrust tot bij de bevrijding.

De joodse gedeporteerden die de sprong waagden, deden het meestal met de hoop hun geliefden levend terug te zien. Velen hadden hun kinderen laten onderduiken; dat was het geval voor de families Goldsteinas en Herszaft, maar ook bij de familie Was yng.

De Poolse jodin Héna Was yng getuigde: ‘Het was Pessach, we weenden, denkend aan onze kinderen. Een jonge kerel had zich aan het raam gezet. Hij keek naar buiten, zijn blik op oneindig, op het moment dat de trein stopte, rond 21.30 uur. We wisten niet waar we waren. We wisten niet wat er gebeurde. Geschreeuw, geduw, plotseling riep de jongeman aan het raam: “Langs hier, langs hier!” en een jonge weerstander opende de deur van onze wagon. Hij gaf ons geld en riep naar ons: “Redt jullie.” Ik had schrik, durfde niet te springen maar bedacht me: als ik nu niet spring, dan blijven mijn kinderen helemaal alleen achter. De Duitsers begonnen te schieten, ik sprong en verborg me in een talud toen een man riep: “Blijf niet samen, wees stil en verspreidt u!” Hij (Maistriaau) gaf ons geld. Ik ben dus alleen vertrokken. Na wat gewandeld te hebben, ontdekte ik in de verte een stal waar ik gebleven ben, zonder dat ik durfde bewegen of iemand roepen. Om 5 uur ’s morgens ben ik beginnen stappen naar het stationnetje.’

Nadat een eerste groepje gevangenen zich in het struikgewas had teruggetrokken, liep Maistriaau een tweede keer naar de wagon. Hij maande ook de andere gedeporteerden aan om de benen te nemen. Met een aantal mensen die daar alsnog op ingingen, rende hij naar de spoorwegberm. Ondertussen waren de Schupo’s onophoudelijk beginnen te schieten. Maistriaau probeerde nog een tweede wagon te openen, maar omdat het geweervuur steeds dichterbij kwam, moest hij zich terugtrekken.

De herinneringen aan de ontsnapping zijn niet altijd even precies zodat getuigenissen elkaar soms enigszins tegenspreken. We mogen ervan uitgaan dat Maistriau pas het geld begon uit te delen nadat de trein opnieuw was vertrokken. Naast de spoorlijn kwam het bij de ontsnapten tot een kortstodig en ingetogen vreugdefeerieel. Ze wilden uiteraard ook hun bevrijders bedanken.

Mendelis Goldsteinas getuigde: ‘Ik heb aan de dames gezegd dat het minste wat ze konden doen was die jongen een kus geven [...], wat ze ook gedaan hebben. Zijn vrouw greep Maistriau vast en zei: “Maar zeg me dan toch tenminste uw naam, zodat ik u ooit financieel kan vergoeden.” Maar namen doorgeven in oorlogstijd was erg onvoorzichtig, zo wist Maistriau. Een derde vrouw, Hena Tzweren-Wasyng, tot slot gaf haar jonge held niet alleen een kus, maar omarmde hem ook hartstochtelijk. Ze zei er geen idee van te hebben hoe ze hem ooit zou kunnen bedanken. Vijftig jaar later, op de eerste herdenking van het XXste Transport in 1993, zijn Hena Wasyng en Maistriau opnieuw in elkaars armen gevallen.

Terwijl Maistriau zeventien joden had bevrijd en hen geldbriefjes van 50 BEF had gegeven, zat zowel Livschitz als Franklemon weggedoken naast de spoorlijn. Nadat de trein was vertrokken, gingen de ontsnapte joden in de richting van het tramstation in Haacht. Maistriau en Franklemon vonden elkaar terug bij hun fietsen. Van hun vriend Livschitz ontbrak echter elk spoor. Op de terugweg verontschuldigde Franklemon zich bij Maistriau omdat hij niet meer had kunnen doen, maar die wimpelde dat af. Aangekomen in Brussel, brachten de twee de nacht door bij een vriendin. Livschitz durfde na de bevrijdingsactie niet naar zijn fiets terug zodat hij te voet naar Brussel terugkeerde. In de vroege ochtend kwam hij daar aan en sliep uit bij een vriend.

Het resultaat van de bevrijdingsactie

Uiteindelijk slaagden zeventien van de tweeënvijftig gedeporteerden van de bewuste wagon er dankzij Maistriau in om te ontsnappen. Het waren vijf vrouwen en twaalf mannen: Moritz Birn, Judith Herszaft-Blech, Alex Cleffmann, Faiga Cwajman, Mendelis Goldsteinas, Hinda Goldsteinas-Vistinezki, Braune Pardes-Goldwasser, Hubert Lindner, Wolf Piekarz, Willem Preso, Saul Schäfler, Moses Steinwolf, Hena Tzweren-Wasyng, Leon Werner, Szmul Zylberszac, Lejzor Ames en Lejbus Mogielnicki. De laatstgenoemde was in de wagon van de ontsnaptent terechtgekomen omdat hij zijn transportnummer had gewisseld met Hermine Steiner-Kolbushower. Die had minder geluk want ze werd bij haar ontsnaptingspoging gedood (zie Doden op het traject). De omwisseling van de nummers had het macabere gevolg dat de Sicherheitspolizei ervan uitging dat Leon Mogielnicki omgekomen was. Toen afgevaardigden van de jodenraad in opdracht van de Duitse bezetter het lichaam kwamen ophalen, kwam de vergissing aan het licht.

Van de zeventien ontsnaptent hebben er uiteindelijk maar tien de judeocide overleefd. Een van hen was Braune Pardes-Goldwasser. Zonder Maistriau zou ze teruggebracht geweest zijn naar haar geboortedorp Oswiecim, dat de nazi's hadden omgebouwd tot het kamp van Auschwitz. Zeven ontsnaptent werden weer opgepakt en overleefden de judeocide niet.

Naam	Voornaam	Transportnr.	Geb.datum	Geb.plaats
WASYNG	Hena	736	01/01/1913	Warschau
PRESO	Willem	747	04/06/1924	Antwerpen
MOGIELNICKI	Lejbus	748	22/06/1909	Uszczanow
BIRN	Moritz	749	15/09/1912	Chemnitz
AMES	Lejzor	750	10/03/1895	Dubiecko
WERNER	Léon	752	07/05/1904	Stanislaw
CWAJMAN	Faiga-B.	755	27/03/1899	Warschau

STEINWOLF	Moses	759	07/07/1901	Podwoloczyska
ZYLBERSZAC	Szmul Szulem	760	13/05/1894	Ozorkow
LINDNER	Hubert	762	12/04/1925	Wien
SCHÄFLER	Saul	763	06/12/1901	Kolomea
CLEFFMANN	Alex Israel	764	06/12/1878	Wesel/Rhin
PIEKARZ	Wolf	771	25/09/1898	Mogolody
GOLDSTEINAS	Mendelis	779	05/10/1901	Maryampolis
VISTINEZKI	Hinda	780	17/12/1905	Maryampolis
BLECH	Judith	785	16/06/1901	Garzd
GOLDWASSER	Braune	788	15/11/1903	Oswiecim

Tabel 9: De weggevoerden die bevrijd werden uit de treinwagon in Boortmeerbeek.

(*) De overlevenden staan vetjes aangeduid in de tabel.

Bron: Federale Overheidsdienst (FOD) Sociale Zekerheid – Directie-generaal Oorlogsslachtoffers – Archief- en documentatiedienst – eigen onderzoek.

De zeven gedeporteerden die daarna opnieuw werden opgepakt:

1. Lejzor Ames was geboren in het Poolse Dubiecko. Hij was kleermaker, huwde met Bertha Ghitmann en kwam naar België op 29 april 1939. Het echtpaar woonde in Schaarbeek. Ze hadden een dochtertje van zeven jaar, Lily Ames. De vrouw van Ames, Bertha

Ghitmann (V/0365), was al op 25 augustus 1942 naar Auschwitz afgevoerd. Beiden overleefden Auschwitz niet. Lily Ames bleef alleen achter na de oorlog.

2. Moritz Birn was geboren in Chemnitz, een stadsdistrict in het westen van de Duitse deelstaat Saksen. Hij was ongehuwd en woonde in Brussel. Birn werkte als arbeider bij de firma Anselme Malonne. Na de oorlog reageerde zijn werkgever op een aankondiging in

de krant om meer nieuws te krijgen over Birn. Vermoedelijk is Birn overleden in Auschwitz.

3. Willem Preso was geboren in Antwerpen. Hij had de Nederlandse nationaliteit ook al registreerde de kampadministratie hem als stateloze. Zijn moeder, Esther Preso-de Groot, had de ziekte van Parkinson en werd rechtstreeks van het hospitaal met hetzelfde transport gedeporteerd. Beiden overleefden Auschwitz niet.

4. Moses Steinwolf was geboren in Podwoloczyska (Oekraïne). Hij vluchtte en woonde als Poolse jood in Wenen. Vanuit Oostenrijk kwam hij België binnen op 10 mei 1938 en hij werd in het bevolkingsregister van Sint-Joost-ten-Node ingeschreven als stateloos. Hij deed on-

middellijk een aanvraag om erkend te worden als politiek vluchteling. Hij vestigde zich als handelaar. Op 6 april 1939 werd hij geïnterneerd in Merksplas en werd om gezondheidsredenen na twintig dagen opnieuw in vrijheid gesteld. Op 20 februari 1943 werd hij opgepakt door de SS-politie en gevangengehouden in de Dossinkazerne. Na zijn ontsnapping in Boortmeerbeek werd hij opnieuw opgepakt en op 20 september 1943 met het XXIIste Transport naar Auschwitz gedeporteerd. Daar werd hij vermoord.

5. Szymul Zylberszac was een Poolse jood, gehuwd met Liba Horner; het echtpaar had twee kinderen, Szymynka en Golda. Ze woonden in Anderlecht. Hij ontsnapte uit de trein in Boortmeerbeek maar werd opnieuw aangehouden op 15 april 1944 en samen met zijn zoon Szymynka naar Auschwitz gedeporteerd. Ze werkten er samen in het kampcommando. Volgens verklaringen van medegevangenen in Auschwitz overleed Szymul ingevolge een selectie in het kamp op 2 oktober 1944. De broer van Szymul, Hersz Zylberszac, ging na de oorlog vergeefs op zoek naar de omstandigheden waarin Szymul was omgekomen.

6. Leon Werner werd opgepakt in Brussel en sprong in Boortmeerbeek uit de trein. Op 5 mei 1943 vroeg de ongehuwde Werner een nieuwe identiteitskaart aan en waarschijnlijk werd hij daardoor op 4 november 1943 opnieuw gearresteerd. Hij werd op de bijzondere lijst geplaatst en kwam met Transport XXIII terecht in de speciale wagon. In Auschwitz werd geen registratie, geen tatoeage noch overlijdensakte van hem teruggevonden.

7. Saul Schäfler was afkomstig uit Kolomea in Oekraïne. De professor in de 'handelswetenschappen' werd opgepakt in Brussel. Schäfler sprong in Boortmeerbeek uit de trein maar werd op 12 januari 1944 opnieuw gearresteerd, samen met zijn vrouw Chaja Glasberg. Samen werden ze op de spe-

ciale lijst geplaatst. Saul en Chaja kwamen terecht in de Sonderwagon van Transport XXIII en werden gedeporteerd naar Auschwitz. Ze hebben hun deportatie niet overleefd. In maart 1957 werd door het ministerie van Volksgezondheid en Gezin hun vermoedelijke overlijdensdatum officieel gesitueerd tussen 15 januari 1944 en 1 juni 1945.

Ontsnappen via een luchtrooster

De meeste gedeporteerden uit Transport XX ontsnapten via een van de vier luchtroosters van de wagon waarin ze opgesloten zaten. De meesten sprongen uit de trein via het linkerluchtrooster in de rijrichting van de trein. Ze kwamen dan terecht op de spoordijk. Sommigen gebruikten het rechterluchtrooster. Dat was niet zonder gevaar want ze kwamen dan op de rails van het nevenliggende spoor terecht.

Regine Krochmal ontsnapte uit de ziekenwagon net voor de trein werd tegengehouden in Boortmeerbeek. Vóór de trein vertrok, was dokter Bach, een Duitse jood die verantwoordelijk was voor de gezondheid van de gevangenen in de Dossinkazerne, naast haar komen lopen en had haar tersluiks een lang mes in de hand gestopt dat ze onder haar verpleegstersmantel wist te verbergen. Hij had haar toegefluiserd: 'Zorg dat je hoe dan ook kunt ontsnappen. Jij en al die sukkelaars zijn bestemd om vergast en verbrand te worden.' Onmiddellijk na het sluiten van de deuren sprak ze de jonge dokter Louis Micheels aan die mee voor de zieken moest zorgen. Ze vertelde hem dat ze lid was van het verzet en dat ze haar taak verder wilde zetten. Ze spoorde hem aan ook de trein te ontvluchten. Hij weigerde. 'Als geneesheer is het mijn plicht de zieken bij te staan en niet ze te ontvluchten', was zijn argument. Krochmal waagde het dan maar alleen.

Regine Krochmal vertelde later: 'Ik begon de tralies voor het luchtrooster door te zagen met het mes. Gelukkig waren die tra-

lies maar van dennenhout. De trein vertraagde, ik sprong ... en de trein stopte. Schoten... woest gebrul van Duitsers. Vermoedelijk waren er nog andere ontsnappingspogingen. Ik drukte me met alle kracht tegen - of is het in de grond - en verloor alle notie van tijd. Roerloos bleef ik liggen... durfde nauwelijks te ademen. De minuten gingen voorbij alsof het uren waren. Plotseling zette de trein weer aan. Behoedzaam kwam ik overeind... het mes in de hand. Het huisje van een overwegwachter was vlakbij. In dat huisje zat een jongeman. Ik sloop tot bij hem en vertelde hem dat ik joods was, dat ik uit de trein gesprongen was en dat ik hulp nodig had.'

Nagenoeg op hetzelfde ogenblik sprong een jonge man, Sacha Blimbaum, uit de wagon waarin Simon Gronowski opgesloten zat. De elfjarige Simon vond toen dat die man niet correct handelde tegenover de Duitsers en dat hij de regels overtrad die afgesproken waren. Het was gewoon niet toegelaten om de trein te verlaten. Er was immers toch een wagonverantwoordelijke aangesteld die elke ontsnapping moest melden.

Sascha Blimbaum wisselde geregeld van schuiladres. Ondanks dat werd hij opgepakt en gedeporteerd met Transport XX. Hij ontsnapte uit de trein op het grondgebied van Boortmeerbeek en dook er onder bij veldwachter Constant Van de Weyer. Van hem kreeg hij een vals paspoort op naam van Juul Peeters. Blimbaum zat ondergedoken bij de familie Verstraeten-Clynhens in Boortmeerbeek. Partizanencommandant Frans Storms stak geregeld rantsoeneringszegels onder de deur bij de familie Verstraeten-Clynhens voor Blimbaum. Vanaf 21 april 1944 tot aan de bevrijding leefde hij ondergedoken bij Madame Bero in Yvoir. Hij overleefde de oorlog en emigreerde later naar de Verenigde Staten onder de naam Robert Blaine, waar hij werkzaam was bij de parfumgigant Revlon.

Onderduikadres van Sacha Blimbaum in de Loobekstraat. Rechtopstaand v.l.n.r.: Jules Stroobants (echtgenoot Marie Clynhens), Gerard Clynhens, Frans Clynhens. Zittend v.l.n.r.: Tilla Verstraeten, Frans Verstraeten 'kleermakers', Marie Clynhens, Andrée Verstraeten, Sascha Blimbaum, Germaine Glorie (echtgenote Jan Clynhens), François Clynhens (Boortmeerbeek, 1943).

In de wagon waarin Willy Berler opgesloten zat, bevonden zich twee jonge mannen die uit een vorig transport waren ontsnapt maar daarna opnieuw waren gevangengenomen. Eigenaardig genoeg waren ze niet op de Sonderlist geplaatst. Reeds van bij het begin hadden zij beslist om opnieuw te ontsnappen uit de trein. Tamelijk vlug slaagden ze erin het luchtrooster te verwijderen. Afgeschrikt door wat er met de man voor hem gebeurde, waagde Berler de sprong uiteindelijk niet.

Na de oorlog getuigde Willy Berler: 'We moesten te allen prijze van de wagon springen terwijl het transport nog op Belgisch grondgebied reed. We waren overeengekomen dat ik als laatste

aan de beurt zou komen. Ik keek hoe de jongen voor mij verdween in het verluchttingsgat en ik bereidde me voor om hetzelfde te doen. Op het moment dat ik me wilde laten vallen, kreeg ik een afschuwelijk tafereel te zien. De jongen voor mij had zijn sprong gemist en was aan de trein blijven haken. Zijn hoofd was terechtgekomen tussen twee schokbrekers en was als een meloen uit elkaar gespat. Ik sprong niet. Ik trok me terug en bleef zitten in de wagon. “Uiteindelijk”, zeg ik bij mezelf, “gaan we naar een werkkamp en ik ben jong en sterk.” Indien ik het honderdste, het duizendste geweten had van de realiteit van Auschwitz, was ik zeker gesprongen, ondanks die levensgevaarlijke sprong.’

Ook Dydja Berneman ontsnapte via een luchtrooster uit de trein. Hij was ervan overtuigd dat de afschuwelijke verhalen over de zogenaamde werkkampen met de waarheid strookten en wilde in geen geval naar het oosten gedeporteerd worden. Met de vijl die hij had binnengesmokkeld, zaagde hij de houten spijlen door van het luchtrooster. Hij sprong uit de trein in de streek van Tongeren en raakte zonder problemen terug in Brussel. Tot aan de bevrijding heeft hij zijn appartement niet meer verlaten. De eigenares van het gebouw, mevrouw Muyls, vroeg hem zo weinig mogelijk buiten te komen; zij beloofde voor hun dochter Simonneke te zullen zorgen, als Berneman en zijn vrouw Tilly op de vlucht zouden moeten gaan of aangehouden worden.

Toen de situatie voor de joden in Antwerpen verslechterde, besloot de Poolse familie Berneman naar Brussel te verhuizen om meer anonimiteit te genieten. Om financieel te overleven, werkte Dydja Berneman thuis als kleermaker. Hijzelf of zijn vrouw Tilly ging de afgewerkte producten verkopen op de markt. Kort na de geboorte van zijn dochter, Simonne, werd Dydja op straat aangehouden. In het hoofdkwartier van de Gestapo werd hij gefolterd; men wilde dat hij namen zou doorgeven van verborgen joden. Op 26 januari 1943 kwam hij in de Dossinkazerne terecht. Hij kreeg geregeld pakketten toegestuurd via mevrouw Ren-

ders, aan wie hij brieven voor zijn vrouw meegaf. Zo kreeg hij voedsel, maar ook papier om te schrijven en nog belangrijker, geld dat verstopt zat in de deksels van potten confituur. Toen hij op transport werd gesteld, had hij zijn geld in de zolen van zijn schoenen verborgen.

Ontsnappen door de schuifdeur te openen van binnenuit

In de wagon van de verzetsmannen werd er intensief gewerkt om de schuifdeur van binnenuit open te krijgen. Hun vrienden in de schrijnwerkerij van de Dossinkazerne hadden in hun wagon zagen, hamers en schroevendraaiers verborgen. Daarmee konden ze in de schuifdeur een opening maken en de grendel verschuiven. Aan de hand van de transportnummers weten we wie zich in de wagon bevond. Het waren Abraham Fischel en Israël Cyngiser van de gewapende partizanen, de communist Icek Wolman en de koerierster Dyna Jablonski-Rozenstein, beiden gelinkt aan het Joods Verdedigingscomiteit, Abraham Bloder en Meyer Tabakman van de Belgische Nationale Beweging. Alleen Symcha Weberman behoorde niet tot het verzet.

Symcha Weberman getuigde na de oorlog: ‘We zaten met een zevental leden van het verzet in onze wagon. We waren erin geslaagd een opening te maken in de houten schuifdeur, ter hoogte van de grendel. Zo konden we onze arm door de schuifdeur steken en de grendel bereiken om de schuifdeur te openen.’

Door het onderling verwisselen van nummerbordjes zaten ook Joseph Frenkel, Léon Kutnowski, Henri Silberstein en Suzanna Silberstein van de gewapende partizanen in deze wagon. Ook de Hongaar Sandor Weisz van de *Main d’Oeuvre Immigrée* zat samen met zijn kompanen van het Mobiel Korps Jacques Cyngiser en Abraham Fischel in deze wagon. In een bocht van de spoorlijn tussen Boutersem en Vertrijk waagden de verzetsmannen hun kans. Icek Wolman sprong als eerste en brak

daarbij zijn hand. Henri Silberstein en Léon Kutnowski sprongen samen. Wagonverantwoordelijke Jacques Cyngiser hield aan de ontsnapping alleen een gespleten lip over. De Duitsers schoten op de vluchters van de verzetswagon maar werden daarbij gehinderd door de bocht in de spoorlijn. De gewapende partizane Suzanna Silberstein en haar vriendin uit Charleroi, Dyna Jablonski-Rozenstein (zie foto), sprongen samen. De laatstgenoemde werd geraakt door Duitse kogels.

Suzanna Silberstein vertelde later: ‘Omdat Dyna schrik had en niet durfde te springen, hield ik haar arm vast. Zodra we de gelegenheid hadden sprongen we. Niet onmiddellijk. Ik wachtte tot de maan achter de wolken zat. Dankzij mijn sporttraining rolde ik en bezeerde mij niet. Sommige springers waren erg gehavend. Dyna belandde in een mitrailleurssalvo. De trein reed

verder. We verzamelden ons met twee, drie gevangenen die van de trein gesprongen waren. Ik vroeg Dyna of het ging. Zij antwoordde mij bevestigend en ik merkte niet dat haar arm er losjes bij hing want het was erg donker. We vluchtten weg en na enkele kilometers verloren we Dyna uit het oog. We keerden terug maar konden haar niet meer vinden. Na de oorlog vernam ik dat Dyna en alle andere gewonden door de Duitse politie naar het Sint-Jansziekenhuis in Tienen waren overgebracht. De arm van de jonge violiste werd er geamputeerd. Een actie van de gewapende partizanen om de gewonde joden uit het ziekenhuis te bevrijden, liep spijtig genoeg op een mislukking uit.’

Wolman, Fischel, Cyngiser en Bloder vonden elkaar terug aan de spoorweg en gingen over de velden tot ze in Roosbroek onderdak kregen in de boerderij van Clémentine Sempels. Volgens Bloder was een

medegevluchte die niet bij het verzet hoorde, Nécha Zloto-Szterenlicht, ook bij hen. Symcha Weberman verborg zich na zijn ontsnapping in een bos tot 5 uur 's morgens. Hij voegde zich dan bij een groep werkmannen en wist met de tram Brussel te bereiken. Vooraleer hij naar het onderduikadres van zijn vrouw ging, kocht hij bloemen voor haar want ze was tijdens zijn afwezigheid bevallen van hun eerste kindje.

Van de groep ontsnapt hebben maar enkelen de oorlog overleefd. Leon Kutnowski werd bij een verzetsactie in maart 1944 gearresteerd en onder de valse identiteit Leib Silberstein naar Breendonk gevoerd. Hij werd op 6 mei 1944 met het Buchenwaldtransport overgebracht naar Duitsland en als terrorist opgehangen op 8 juni 1944. Ook Abraham Fischel werd opnieuw opgepakt en naar Buchenwald gedeporteerd. Met de belofte van de Gestapo dat leden van zijn verzetsgroep niet zouden worden gemarteld, had hij namen genoemd. Bij zijn aankomst in Buchenwald wilde het communistische verzet met hem afrekenen. Dankzij een interventie van verzetsleider Chlioma Friedman (alias Mikado) ontsnapte Fischel aan een zekere dood. Ook Friedman overleefde als lid van de gewapende partizanen de oorlog.

Sandor Weisz werd enkele maanden na zijn ontsnapping in juli 1943 aan het hoofd van het Mobiel Hongaars Korps van Partizanen in het bos van Soignies door de *Feldgendarmarie* doodgeschoten. Meyer Tabakman werd weer aangehouden op 1 december 1943 en met Transport XXIII naar Auschwitz gebracht waar hij in januari 1944 overleed.

Van de ontsnapping van de verzetsmannen maakten ook andere gevangenen van dezelfde wagon gebruik om te ontkomen. De elfjarige Simon Gronowski was ingeslapen in de armen van zijn moeder. Toen hij wakker werd stond de schuifdeur van zijn wagon open en enkele personen waren reeds uit de trein gesprongen. De trein bevond zich op dat ogenblik ter hoogte van Hoepertingen-Berlingen in de buurt van Borgloon. Met de hulp van zijn moeder raakte Gronowski uit de trein. Ook Michel Lehrer en Hermine Steiner-Kolbushower sprongen uit dezelfde wagon, maar zij hadden minder geluk (zie Doden op het traject).

Simon Gronowski vertelde later: ‘Mijn moeder hield me bij de hand en bracht me bij de geopende schuifdeur. Ze liet me van de wagon glijden tot ik mijn voeten kon plaatsen op de treeplank. Ik richtte mij terug op. Met mijn linkerhand hield ik mij vast aan een verticale staaf en met mijn rechterhand hield ik me vast aan de plankenvloer van de wagon. Ondertussen hield mijn moeder me vast aan mijn kraag. Ik durfde niet te springen. De trein ging te vlug. Mijn moeder zei me in het Jiddisch: “*Der tsug geyt tsu schnell.*” Op een bepaald ogenblik vertraagde de trein en ik sprong. Ik wachtte op mijn moeder maar de trein stopte en ik hoorde schoten en geroep in het Duits. Mijn eerste reflex was om terug te lopen naar mijn wagon om mijn moeder te verwoegen, ook om niet betrapt te worden door de Duitsers. Maar om dit te doen moest ik lopen naar die Duitsers die schoten. Plotse-ling ben ik naar links gegaan. Ik heb gedurende de ganse nacht gelopen door een bos. Het had geregend. Ik zat vol slijk. In de morgen ben ik in een klein dorpje aanbeland. Het was Berlingen, een gehucht van Borgloon.’

Ontsnapping uit de Sonderwagon

Zodra de Sonderwagon was afgesloten, begonnen de gedeporteerden onder leiding van de Weense Salomon Abramovicz ontsnappingsplannen te maken. Eerst werden de taken onderling verdeeld en door loting de volgorde van de ontsnapping vastgelegd. Vanaf het moment dat de trein zich in beweging zette, gingen er twee groepen aan het werk. Dankzij hulpvaardige medegevangenen die vooraf in de wagon allerlei gereedschap hadden verborgen, konden de mannen aan de slag. Met een vijl werden messen omgevormd tot zagen. De ene groep trachtte een vierkant uit de bodem te zagen en de andere groep maakte een opening aan de voorzijde van de wagon die aan het zicht onttrokken was door de voorgaande wagon. Telkens als de trein stopte, moesten zij hun werk staken, doordat hun wagon in het volle licht van de schijnwerpers terecht kwam. Het lawaai en het geweervuur van de Schutzpo-

lizei, het gekerm van de gewonden, het geschreeuw en gehuil van de kinderen gaven hen een voorsmaak van wat hen later te wachten stond.

Samuel Perl beschreef na de oorlog zijn ontsnapping: ‘Een vrome man begon de Hagadah op te zeggen. Deze woorden, waarbij de uittocht uit de Egyptische slavernij naar de vrijheid wordt herdacht, verwekten bij de meesten van ons zo een grote ontroering dat we besloten onze ontsnapping uit te voeren. Na ongeveer twee uur arbeid was een groot vierkant losgezaagd. Wij stelden ons op een rij om elke twee à drie minuten eruit te springen. Ik was nummer zes. Ik kroop door de opening, plaatste mij op de wagonkoppeling, vanwaar ik de kleine trede aan de zijkant van de wagon bereiken moest, om zo dan de sprong te wagen. Nadat ik eerst in de duisternis het terrein verkende, om niet tegen een betonnen paal, elektrische draad of een andere gevaarlijke hindernis terecht te komen, waagde ik de sprong. Ik rolde van een hoge helling langs het spoor naar beneden en kwam naast een weide terecht, zonder het minste letsel op te lopen. Op hetzelfde ogenblik weerklonk een schot. De trein vertraagde. Ik wilde het veld in rennen, doch stuitte op een versperring met prikkeldraad. Er bleef mij niets anders over dan in mijn lot te berusten en af te wachten. De trein kwam niet tot stilstand. Ik stond recht en ging een paar honderd meters voorwaarts om mijn Antwerpse vriend, Zweig, die onmiddellijk na mij moest springen, langs het spoor te ontmoeten. Echter tevergeefs.’ (Later vernam Perl dat Zweig door een kogel was getroffen en een maand later in een hospitaal aan de gevolgen van de schotwond was overleden.)

Doden op het traject

Transport XX liet een dodelijk spoor achter op het treintraject Leuven-Vertrijk-Roosbeek-Bost-Tienen-Halle-Booienhoven-Wildereren-Sint-

Truiden-Hoepertingen-Berlingen-Borgloon-Jesseren-Tongeren-Visé. Vele joden lieten het leven ofwel door een ongelukkige val ofwel door het geweervuur van de bewakingsescorte. Ook weggevoerden die in hun wagon waren gebleven, werden door verdwaalde kogels gedood. De bewakingsescorte was na de reddingsactie in Boortmeerbeek heel alert en zenuwachtig en de eerste doden vielen al in de buurt van Leuven. Op het traject tussen Leuven en Tongeren werd het een waar slagveld.

Weggevoerden werden doodgeschoten in het station van Tienen. Zo vond men de zestienjarige Hélène Zylberszac, die zonder familie op transport was gezet, dood terug tussen de sporen dicht bij de remise van de locomotieven in de buurt van het station in Tienen. Ze werd begraven in Tienen. Na Tienen werden er steeds meer vluchtpogingen ondernomen.

Machinist Albert Dumon die tussen Tienen en Tongeren de wagons sleepte met twee locomotieven vertelde na de oorlog: ‘Onderweg ontsnapten er voortdurend gevangenen. Ze werden door de Duitse bewakingsescorte onder vuur genomen, vooral te Jesseren. Het was vollemaan. Toen ik met mijn locomotief in losse dienst uit Tongeren terugkeerde, kon ik langs de sporen de lijken zien liggen. De Duitse bewakingsescorte had geen grote moeite gehad om de vluchtters neer te schieten want het was die nacht zo helder als overdag.’

In het licht van de vollemaan waren de ontsnapten een perfecte schietschijf voor de mannen van de bewakingsescorte zowel voor- als achteraan in de trein. Ontsnaptten kwamen om door tegen een hindernis te springen. Zo werd het lijk van een joodse gevangene teruggevonden bij een paal waartegen hij te pletter was geslagen. Tegen de ochtend van 20 april 1943 lagen vijftientig lijken naast het treintraject. Deze mensen hadden hun vluchtpoging niet overleefd.

Naam	Voornaam	Nummer	Plaats gedood	Datum
ZYLBERSZAC	Hélène	XX/0026	Tienen	19/04/1943
RESLER	Eva	XX/329	Leuven-Tienen?	19/04/1943
PATRON	JosefMajer	XX/340	?	19/04/1943
BANDEL	Benjamin	XX/427	?	?
ROZEN	Dawid	XX/515	Looz/Borgloon	20/04/1943
ROSENFELD - FRANCK	Germaine Esther	XX/596	Tienen	19-20/04/1943
MAYER	Karl	XX/652	Halle Booienhoven	19-20/04/1943
KLEIN	Josef	XX/718	St Truiden	20/04/1943
SWAAB	Samuel	XX/839	St Truiden	21/04/1943
WEISS FALSE SUSSWEIN	Mayer	XX/870	Tienen (Bost)	19-20/04/1943
WESTHEIMER	Julius	XX/879	Tienen	20/04/1943
HAMMER - GLUCKSMANN	Lina- Charlotte	XX/1028	Roosbeek	19-20/04/1943
MAYER - FISCHBEIN	Frieda	XX/1193	Leuven	19-20/04/1943
LEHRER	Michael	XX/1207	Borgloon	19-20/04/1943
STEINER - KOLBUSZOWER	Hermine	XX/1212	Borgloon	19-20/04/1943
LACHIN	Michel	XX/1217	Tongeren	21/04/1943
MARJENBERG	Refuel	XX/1279	Wilderen	19/04/1943
KORENBERG	Jankiel	XX/1283	Halle Booienhoven	21/04/1943
FINGER - COHEN	Ida	XX/1398	?	19/04/1943
KAHAN	Rudolf/Fiche SD 2:Gustav	XX/1407	Tienen	20/04/1943
GRUNBAUM	Ester	XX/1412	?	19/04/1943
ARONSFRAU - HOLLANDER	Eva	XX/1427	Halle Booienhoven	19/04/1943
WEINBERG	Josef	XX/1447	Halle Booienhoven	20/04/1943
ZWEIG	Benjamin	XXs/0005	Jesseren	20/04/1943
WALD - MANSKLAJD	Ruckla	XX/1190	Leuven(omgeving)	19/04/1943

Tabel 10: Doden op het Belgische traject van Transport XX.

Bron: Laurence Schram, Kazerne Dossin vzw – eigen verwerking.

Sommige lichamen van gedode joden werden niet teruggevonden naast de spoorlijn. Dat was het geval bij Josef Patron en Ida Cohen. Vermoedelijk kregen ze een anoniem graf of werden de lichamen mee-

gevoerd naar Auschwitz. De dertienjarige Eva Resler (foto), die op het transport zat met haar ouders, haar broer en twee zussen, werd gedood door een verdwaalde kogel. Haar lijk en dat van Ester Grunbaum werden vermoedelijk meegevoerd naar Auschwitz en daar verast. De lichamen naast de spoorlijn die geïdentificeerd werden, kregen een rustplaats op de begraafplaatsen van Tienen, Roosbeek, Borgloon, Jesseren, Wilderen, Sint-Truiden of Halle-

Booienhoven. Hun graven dragen geen naam. Van Benjamin Bandel en Frieda Mayer-Fischbein weten we dat ze werden begraven in Etterbeek. Op 29 augustus 1946 werd het stoffelijk overschot van deze laatste overgebracht naar de joodse begraafplaats in Putte bij Antwerpen.

Het dodental van Transport XX steeg daarna nog doordat enkele ontsnapten later overleden aan de gevolgen van de kogelwonden die zij hadden opgelopen. Zo werd Jacques Mandel recta Kwadrat zwaargewond bij zijn ontsnapping. Hij werd verzorgd in een sanatorium in Brecht. Meer dan vier maanden later, op 7 september 1943, overleed hij in Brussel aan zijn verwondingen. Een achttal mensen die bij hun ontsnap-

pingspoging zwaargewond waren geraakt, werden door de nazi's naar het Sint-Jansziekenhuis van Tienen overgebracht. Onder hen bevonden zich vader en dochter Aronsfrau; de moeder, Eva Aronsfrau-Hollander (foto), was doodgeschoten bij haar vluchtpoging op het grondgebied van Halle-Booienhoven.

Ontsnapping uit het ziekenhuis in Tienen (4 mei 1943)

De *Feldgendarmen* hadden de meeste gewonden opgepakt en hen naar het Sint-Jansziekenhuis in Tienen overgebracht. Youra Livschitz had van de dokters van dat ziekenhuis vernomen dat er vele gewonde joden waren binnengebracht. Hij nam contact op met de leiding van de partizanen met de vraag deze joden te bevrijden. Op 4 mei 1943 kregen de gewapende partizanen van de mobiele verzetsgroep Brussel de opdracht daartoe. Verdeeld over drie wagens werden een tiental gewapende partizanen ingezet. Onder hen Albert Rozencwajg, Henri Bailly, Albert Born, David Lachman en Alter Chiel (Charles) Pasternak. Het was geen risicovolle opdracht want het ziekenhuis had geen Duitse bewaking en alleen Belgische dokters en verpleegsters maakten er de dienst uit. Het zou voldoende geweest zijn om contact op te nemen met een dokter of een verpleegster om de gewonden probleemloos te evacueren zonder wapengeweld te gebruiken. Toch besliste de leiding van de partizanen om de bevrijding van gewonde joden onder strikte geheimhouding en met uitgebreide middelen uit te voeren. Er werd gebruik gemaakt van drie wagens. Vermoedelijk werd de verzetsactie verraden door Pierre Romanovitch, die een van de drie wagens bestuurde. De *Feldgendarmerie* had blijkbaar een tip gekregen want ze doken op bij het ziekenhuis en er ontstond een vuurgevecht.

Alter Chiel Pasternak die op 4 september 1944 bevrijd werd uit de Dossinkazerne getuigde later: 'Ik wachtte om plaats te nemen in de ziekenwagen die de organisatoren van de actie opgeroepen hadden onder het voorwendsel dat er een zieke getransporteerd moest worden. In de plaats van een ziekenwagen stuurde het ziekenhuis een gewone wagen. Die werd bestuurd door een verpleegster. Bij haar aankomst hielden twee of drie van mijn kameraden haar in bedwang met de revolver. Ze verzette zich en wilde haar auto niet afstaan. Zij smeekte ons en beloofde alles te doen op voorwaarde dat zij haar wagen mocht behouden. Zij bestuurde dus de wagen onder bedreiging. Tegen

haar wil gehoorzaamde ze... We wachtten op een derde wagen. Het was een zwarte Citroën die bestuurd werd door de Wit-Rus Pierre Romanovitch, een verrader in dienst van de Gestapo. (Hij zou later de gebroeders Livschitz verraden aan de Gestapo). De drie auto's reden de koer van het ziekenhuis binnen. Ik moest de wacht houden voor de poort en de in- en uitgang bewaken. De anderen gingen het ziekenhuis binnen om de gewonden te helpen zich aan te kleden en naar buiten te komen. Een priester kwam naar me toe en vroeg mij of ik de Israëlieten kwam bezoeken. Twee gewonde joden die nog konden stappen, kwamen aan het portaal. Ze keken angstig. Er was hun gezegd dat er voor hen geen plaats was in de wagen. Ze vroegen me in welke richting Brussel lag. Ik wees hen de weg... Op de koer ging alles in versneld tempo. De gewonden werden vlug in een van de auto's geduwd. De tweede wagen, waarin de gewapende partizanen plaatsgenomen hadden, moest de wagen van de gewonden dekken en hen tot Brussel begeleiden. In de derde auto waarin ik me bevond, zaten alleen gewapende partizanen en wij moesten de weg vrij maken. Wij reden dus eerst naar buiten om de aanval tegen de *Feldgendarmen* aan te gaan. Vlak bij de Duitsers begonnen we te vuren. De kogels floten, ze mikten op de banden van onze auto...'

De bontwerker Szyder Muhlbauer en de kleermaker Naftali Heffner waren de twee gewonden die op eigen kracht terugkeerden naar Brussel. Beiden genoten niet lang van hun vrijheid. Muhlbauer werd weer opgepakt, naar de Dossinkazerne gebracht en van daar naar Auschwitz afgevoerd. Heffner werd op 4 april 1944 met het XXIVste Transport naar Auschwitz gebracht. Ze overleefden beiden de oorlog niet.

De zes verzetsleden van de derde wagen bleven ongedeerd. De andere gewonden stapten in de wagen van de verrader graaf Pierre Romanovitch en werden onmiddellijk teruggebracht naar de Dossinkazerne. Het waren Leon Aronsfrau met zijn dochter Leonora, Miela Westhei-

mer-Boas, Marie Goldring, Ruchla Marienberg-Miodek en Dyna Jablonski-Rozensztejn. Zij werden in Mechelen ingeschreven op de deportatielijst van Transport XXI en samen in een aparte zaal opgesloten. Bij de bevrijdingsactie in het ziekenhuis had de violiste Dyna Jablonsky-Rozenstein niet onmiddellijk begrepen wat haar muziekprofessor Albert Rozenkwajg uitvoerde met een wapen. Zij werd later samen met haar Tiense medevluchtters in de *Sonderwagon* van Transport XXI naar Auschwitz gedeporteerd. Niemand van hen overleefde het.

Leopold Flam schreef in zijn dagboek op datum van 27 juni 1943: 'Ik ben nu in de hoedanigheid van gevaarlijk individu naar de zaal van de 'flitsers' moeten verhuizen. Het is hier rustiger dan in de vorige zaal en er zijn geen kinderen. Bijna uitsluitend mannen, slechts enige vrouwen. Een van hen, Dyna (de violiste Jablonski-Rozenstein), heeft haar rechterarm tijdens de vlucht verloren. Een andere (Leonore Aronsfrau), een mooi blond meisje die men voor een Gretchen zou gehouden hebben, heeft een gebroken arm. Haar moeder (Eva Aronsfrau-Hollander) werd al vluchtend dodelijk gewond. Nu is zij hier met haar oude vader (Leon Aronsfrau), die ook van de trein sprong.'

De balans

Zeventien gedeporteerden ontsnapten in Boortmeerbeek, maar vele anderen volgden hun voorbeeld nog voor de trein België had verlaten. Dit transport brak alle records inzake ontsnappingen; het telde het hoogste aantal ontsnapt (236), het hoogste aantal ontsnapt die daarna niet opnieuw werden aangehouden (120), het hoogste aantal ontsnapt die opnieuw werden aangehouden (91) en het hoogste aantal neergeschoten ontsnapt (25).

	Aantal gedeporteerden	%
Totaal aantal weggevoerden	1.631	100%
Ontsnappingen op Belgisch grondgebied	236	15%
Worden later opnieuw opgepakt	91	5,60%
Sterven tijdens hun vlucht	25	1,50%
Herwinnen definitief hun vrijheid	120	7,40%

Tabel 11: Aantal ontsnapte gedeporteerden van Transport XX en de afloop van hun ontsnapping.

Bron: ADRIAENS, W. e.a., *De Belgische tentoonstelling in Auschwitz. Het boek, Mechelen (Joods Museum voor Deportatie en Verzet), 2007 – eigen verwerking en onderzoek.*

Eennegentig ontsnapten werden opnieuw opgepakt en vierentachtig onder hen werden opnieuw op transport gezet richting Auschwitz.

Transport	Aantal opnieuw weggevoerd met volgende transporten
XXI	42
XXII	12
XXIII	15
XXIV	6
XXV	5
XXVI	4
	84

Tabel 12: Ontsnapt uit transport XX op volgende transporten.

Bron: Laurence Schram, *Kazerne Dossin vzw, c/o JMDV-MJDR. – eigen verwerking.*

De meesten overleefden dat kamp niet. Transport XX raakte in de geschiedenisboeken van de judeocide vooral bekend om de gedurfde actie van de drie jonge mannen in Boortmeerbeek waarbij zeventien gedeporteerden konden vluchten. Minder bekend waren tot nog toe de andere collectieve ontsnappingspogingen en de individuele vluchtacties die vanuit bijna elke wagon werden ondernomen. Terecht kreeg het XXste Transport dan ook de bijnaam van ‘transport van de vluchters’.

Maatregelen van de SS om ontsnappingen tegen te gaan

Instructies van de Reichssicherheitsdienst

Via de vergelijking van de originele transportlijst met het werkelijk aantal afgeleverde gevangenen in Auschwitz, was ondubbelzinnig vastgesteld dat vele joden uit Transport XX waren ontsnapt. De Reichssicherheitsdienst bekeek boekhoudkundig alle deportatiecijfers. Er werden twee belangrijke maatregelen getroffen om de ontsnappingen en de onrust bij de weggevoerden tegen te gaan. De bewaking van de volgende transporten werd versterkt en de camouflage dat het om arbeidstransporten ging geloofwaardiger gemaakt. De SS'ers verantwoordelijk voor de selectie en de opname in het uitroeiingskamp Auschwitz hadden Berlijn klaarblijkelijk op de hoogte gebracht van de specifieke moeilijkheden met Transport XX. Op 22 april 1943 kwamen nog vijf andere transporten aan in Auschwitz. Zij kwamen van Saloniki, Katowitz, Oppeln, Krakow, Tarnow en Radom. Het XXste Transport was het enige transport dat uit West-Europa kwam. Bij de dienst van Adolf Eichmann vielen die klachten over dat ene transport uit West-Europa niet in dovemansoren. Rolf Günther, de adjunct van Adolf Eichmann, drong er bij Ernst Ehlers op aan geen onheilspellende en onrustwekkende mededelingen te doen aan de weggevoerden. Deze waarschuwing was vooral gericht aan de bewakers die het transport begeleidden en ook aan de verantwoordelijken voor de deportaties van de joden uit België, Frankrijk en Nederland.

De telex van 29 april 1943 van de Reichssicherheitsdienst aan Obersturmbannführer E. Ehlers, de chef van de Sipo-SD in België, alludeert in verhullende naziterminologie op de moeilijkheden die zich bij de aankomst van Transport XX in Auschwitz hadden voorgedaan: ‘Het kamp Auschwitz herhaalt, om voor de hand liggende redenen, zijn verzoek om op geen enkele manier vóór hun vertrek de joden die op het punt staan geëvacueerd te worden, ook maar de minste verontrustende mededeling te doen over de plaats waar en de wijze waarop ze gebruikt zullen

worden. Ik vraag u hiervan akte te nemen voor tenuitvoerlegging. In het bijzonder dring ik aan op permanente orders aan de escorte om tijdens de reis geen enkele toespeling te maken, die aanleiding zou kunnen geven tot het oproepen van enigerlei verzet bij de joden, en geen enkel vermoeden op te wekken over de wijze waarop ze zullen gehuisvest worden. Omwille van de arbeidstaken die dringend moeten worden uitgevoerd, hecht Auschwitz er belang aan dat de ontvangst van de transporten en hun latere indeling zoveel mogelijk probleemloos verlopen.’

Maatregelen van de SS in België

Wegens de talrijke ontsnappingen uit Transport XX nam de Gestapo in Brussel extra maatregelen. Ontsnappen zou vanaf het XXIste Transport heel moeilijk worden. De SS-escorte van het transport werd voortaan versterkt met soldaten uit de wachtcompagnie van de dienst te Brussel. Zij reisden mee tot aan de Duitse grens. De deportatietreinen vertrokken voortaan ’s ochtends zodat bij daglicht op Belgisch grondgebied werd gereden. Nadat de gevangenen waren ingestapt, werden de schuifdeuren van de beestenwagons voortaan extra verzegeld om ontsnappingen tegen te gaan. In Auschwitz kon men controleren of het zegel nog intact was. Ook de luchtroosters werden verstevigd. Als er zich ontsnappingen voordeden, zou de trein onmiddellijk stoppen. De mensen die uit de wagons gesprongen waren, zouden ter plaatse worden gedood. Als de trein stilstond, zouden bewakers alle wagons controleren en wachtposten uitzetten tussen de wagons. Verder zou men ook wachtposten plaatsen boven op de wagons. Van ontsnappen was nagenoeg geen sprake meer. Bij het XXIste Transport wisten slechts tien gevangenen te ontsnappen; drie van hen werden onmiddellijk neergeschoten door de bewakingsescorte.

LEVEN OF STERVEN IN DE KAMPEN (APRIL 1943 – MEI 1945)

Heel vroeg in de morgen van 22 april 1943, drie dagen na het vertrek uit Mechelen, bereikte het XXste Transport uiteindelijk zijn bestemming, Auschwitz. De trein had er een dag langer over gedaan dan gewoonlijk. De treinreis moet verschrikkelijk geweest zijn.

Sarah Goldberg, een joodse partizane, en actief lid van l’Orchestre rouge en lid van de verzetbeweging Jeunes Gardes Socialistes Unifiés, getuigde na de oorlog: ‘De hitte was ondraaglijk. Wij trokken onze kleren uit. De kinderen weenden en konden niet meer ademen en wilden drinken. In een hoek van de wagon stond een emmer water en in de andere hoek een emmer om je behoeften te doen en waaruit een walgelijke geur opsteeg. De mensen vochten om bij het kleine getraliede kijkvenstertje te geraken. Een vader hief zijn kind dat aan het stikken was de lucht in.’

Bij de aankomst bleek dat er tijdens het traject grote verwarring en paniek geheerst had in de wagons. Door de wilde beschietingen hadden heel wat verdwaalde kogels gewonden of doden gemaakt in de trein. Lijken waren gedurende drie dagen meegevoerd in overvolle wagons. Gewonden waren gestorven of bij gebrek aan verzorging heel erg verzwakt.

HET JODENPERRON

Bij aankomst van de trein in het hoofdstation van Auschwitz moest die eerst nog op een rangeerspoor worden geleid. De locomotieven werden

verwisseld en enkele Poolse spoorwegaarbeiders namen de wagons over. De trein werd dan via een secundaire lijn afgeleid en tot bij de *Judenrampe* gereden. Het was een perron te midden van de velden tussen de kampen Birkenau en Auschwitz I. Op dat perron vond onmiddellijk de selectie plaats. De Poolse spoorwegaarbeiders zagen hoe de joden door de SS uit de wagons werden gedreven, hoe ze geselecteerd werden, hoe er lange rijen werden gevormd en hoe de gevangenencommando's de bagage uitpakten. De lege wagons werden door die arbeiders teruggebracht naar het station van Auschwitz.

Luchtfoto van Auschwitz-Birkenau. Links bevindt zich het kamp Birkenau, rechts dat van Auschwitz I. Tussen de beide kampen in lopen de treinsporen. Het rechtse vierkant duidt de *Judenrampe* aan. De gaskamers binnen de omheining van Birkenau worden door de twee linkse vierkanten aangeduid (Auschwitz, 1944).

Wat bij aankomst plaatsvond, was nauwelijks te beschrijven. Bij het uitstappen uit de treinwagons werden onmiddellijk een aantal standrechtelijke executies uitgevoerd. Degenen die gek van angst waren geworden tijdens het transport of wild om zich heen sloegen en niet in de groep wilden blijven, werden door de SS'ers in koelen bloede neergeslagen. Zij verstoorden te veel de selectieprocedure. Alle gevangenen

waren uitgehongerd, uitgedroogd en doodmoe. Zieken en gewonden werden ondersteund door hen die nog krachtig genoeg waren. De gevangenen werden geterroriseerd door de SS'ers die bevelen schreeuwden, de zweepslagen en de woest blaffende honden die afgericht waren om te bijten. Families werden uiteengerukt zonder dat iemand begreep wat daarvan de bedoeling was. SS'ers liepen langs de rijen op het perron en zochten naar tweelingen en dwergen. Ze stopten dikwijls bij kinderen die op elkaar leken. Moeders reageerden meestal positief in de hoop dat hun tweeling een betere behandeling zou krijgen. Ook Poolse gevangenen die instonden voor het bagagetransport, vertelden de mensen dat de Duitsers op zoek waren naar tweelingen. Hartverscheurende tafereelen speelden zich af toen families bij de selectie door SS'ers uit elkaar werden gehaald. Niemand begreep waarom de ene naar rechts en de andere naar links werd gestuurd. Degenen die op vrachtwagens werden weggevoerd en die onmiddellijk de dood tegemoet gingen, werden door sommigen benijd omdat zij niet hoefden te lopen.

De *Judenrampe* in Auschwitz waar Transport XX stopte en de gevangenen werden geselecteerd (Auschwitz, 1943-1944). Vooraan links een gevangene van het Kanadacommando die helpt bij het uitladen.

Willy Berler getuigde over de aankomst op de *Judenrampe*: 'De schuifdeuren gingen open, ik was gehaast om de donkere wa-

gon te verlaten. Plots voelde ik een heftig en vreemd gevoel. Wie waren die jongens in de gestreepte pyjama's die zo druk bezig waren zonder ook maar iets te zeggen? We waren waarschijnlijk in een soort van gevangenis aanbeland en hier hadden de dwangarbeiders klaarblijkelijk het verbod gekregen om tegen ons te spreken. Op dezelfde kade waar we aankwamen werd heel ons transport geleid naar een groep van enkele SS-officieren. Die stonden er om ons tijdens het voorbijgaan één voor één te onderzoeken. Naargelang we in de rij de officieren passeerden, verlieten we de rij en werden we naar links of naar rechts gestuurd. Ik werd naar links gestuurd. Ik bemerkte na enkele ogenblikken dat ongeveer een 300-tal mensen zich langs deze zijde bevonden en dat ze allemaal relatief jong waren en in goede conditie. De selectie leek voorbij. Men meldde ons dat we naar het kamp zouden moeten marcheren. In tegenstelling tot onze groep zou de andere groep, zij die naar rechts gestuurd werden op het moment van de selectie, opstappen in vrachtwagens. Het waren de ouderen, veel vrouwen en kinderen. Op dat moment was ik jaloers op hun lot. Ik dacht zeker dat zij zich minder zouden moeten vermoeien. In mijn groep was er niemand die enig idee had wat er precies met ons zou gebeuren. Niemand kon zich op dat moment het onvoorstelbare voorstellen: dat iedereen die vervoerd werd met die vrachtwagens binnen de kortste tijd zou ophouden te bestaan. En ze waren met heel wat meer dan onze groep.

Een jongen in mijn groep zei in het Jiddisch aan een SS'er: "Herr, Offizier, ich hob a kille (ik heb een hernia)." De SS-officier keek hem aan en zei dat het niets inhield, dat hij moest meelopen met ons en dat men hem in het kamp wel zou opereren. Maar de man drong aan. De SS'er liet hem uiteindelijk onze groep verlaten en stuurde hem naar de vrachtwagen met de vrouwen, de ouderlingen, de zieken en de kinderen. De jongen verliet opgelucht onze groep en ging rechtstreeks naar de gaskamer. Maar dat wisten we toen nog niet.'

In de periode dat Transport XX in april 1943 aankwam in Auschwitz werden de selecties op de Judenrampe uitgevoerd door het hoofd van de medische staf in Auschwitz, SS-dokter Eduard Wirths, en de SS-dokters Heinz Thilo en Friedrich Entress. Wirths had deze procedure aan alle SS-dokters opgelegd. Alleen dr. Hans Münch werd er op eigen verzoek van vrijgesteld. Obersturmführer Heinz Thilo (1911-1947) was een van de artsen die zeer vaak werden ingezet bij de selecties op de Judenrampe. Hij nam ook deel aan tal van selecties in de blokken van de ziekenboeg van het kamp, waar hij zieke of uitgeputte slachtoffers selecteerde voor de gaskamers. Heinz Thilo is in de judeocidegeschiedenis vooral bekend geworden omdat hij de verschrikking van Auschwitz de *Anus Mundi* (aars van de wereld) noemde. Friedrich Entress deed behalve selecties ook medische experimenten op gevangenen in verband met tuberculose. Hoofdarts Eduard Wirths muteerde Entress omdat die tegen de afspraken in gevangenen met fenolinjecties doodde. Daarna werd Entress overgeplaatst naar het KZ Mauthausen.

Tijdens het Mauthausenproces werd Entress ter dood veroordeeld en het vonnis werd voltrokken op 28 mei 1947 in de gevangenis van Landsberg. Hij getuigde over de selectie: 'De gevangenen kwamen in Auschwitz aan, dicht opeengepakt in gesloten goederenwagens. De schuifdeuren werden geopend en de gevangenen werden met beledigingen en slagen uit de wagons gedreven. Ze moesten zich opstellen in rijen van vier op het laadplatform. De families werden uit elkaar getrokken en de vrouwen en kinderen moesten in aparte rijen staan, gescheiden van de mannen. De gevangenen werden overgenomen door het hoofd van de politieke afdeling en de officier die voor de veiligheid in het kamp instond (*Schutzhaftlagerführer*) of zijn plaatsvervanger, een kamparts en de officier belast met de toewijzing van arbeid. Zij voerden de selectie daar ter plaatse uit. Alle jongeren onder de zestien jaar, alle moeders die kinderen bij zich hadden, allen die ziek en zwak waren werden op vrachtwagens geladen en naar de gaskamers gebracht. De rest van de gevan-

genen werd overgenomen door de *Arbeitseinsatzführer* en naar het kamp gebracht.’

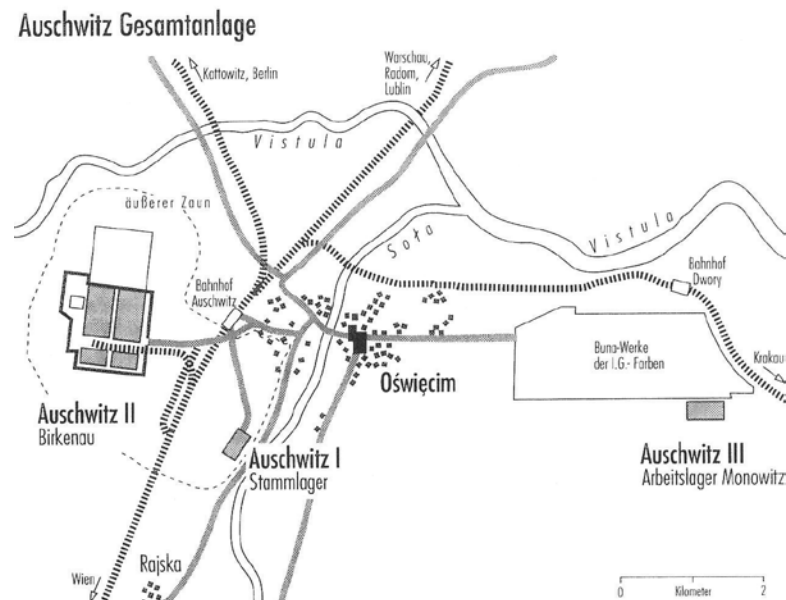
De vrouwen en de kinderen werden gescheiden van de mannen. Ze werden samen met de bejaarden op vrachtwagens geladen.

Paula Schaffler-Veiszner zat in dezelfde wagon als Josephine Kaminski-Schutz en haar baby Suzanne. Zij getuigde later: ‘Josephine Schutz vertelde me nog dat ze samen met haar zuster aangehouden werd in Waterloo en dat haar echtgenoot via het raam was gevlucht wanneer de Duitse politie binnenviel. Bij onze aankomst in Auschwitz heb ikzelf haar met haar baby naar de vrachtwagens zien gaan, samen met heel de groep vrouwen en kinderen die naar de gaskamers werden gebracht.’

Na de selectie kregen 276 mannen de nummers van 117.455 tot 117.730 en 245 vrouwen de nummers van 42.451 tot 42.695. De 874 andere gedeporteerden werden vermoord in de gaskamer van crematorium II. Volgens Danuta Czech, voormalig hoofd van de onderzoeksafdeling van het officiële Museum van Auschwitz, werden dezelfde dag nog 112 vrouwelijke gevangenen met de nummers 42.451 tot 42.562 overgebracht van het vrouwenkamp in Birkenau naar het hoofdkamp Auschwitz I in het beruchte block 10.

DE GROEP VAN RECHTS – NAAR DE GASKAMER

De grote meerderheid van de gedeporteerden van het XXste Transport kwam in de rechtergroep terecht. Het ging om 62,7% van het transport of om precies te zijn 874 vrouwen, kinderen, ouderlingen en zieken. Zij werden onmiddellijk afgevoerd naar de gaskamers en crematoria van Auschwitz II-Birkenau.

Bron: GUTMAN, Y., *Enzyklopädie des Holocaust, Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden*.

De levensgeschiedenissen van de families Bremer, Grosz, Kandel, Laub, Mandel en Rosenvazer, van de pasgeboren Suzanne Kaminski met haar moeder en tante, van de vierenzeventigjarige rabbijn Lucien Behr met zijn echtgenote, van de negentigjarige Jacob Blom en van onnoemelijk vele anderen eindigden op 22 april 1943. Zij kregen geen registratienummer, werden nergens ingeschreven, kregen geen graf en lieten bijgevolg geen enkel spoor na. Ze werden in het crematorium II in Birkenau samengebracht dat nog maar pas in gebruik was genomen. Op het gelijkvloers waren de ovens aangebracht. In de kelder bevonden zich de ontkleedruimtes, de gaskamer met een capaciteit van tweeduizend personen en de lijkenkelder. Bij de trap die naar de ontkleedruimte voerde hing een bord dat de aankomenden in het Duits, het Frans, het Grieks en het Hongaars de weg wees naar het ‘bad’ en de ‘desinfecteer ruimte’. Banken en van nummers voorziene kledinghaken suggereerden dat de gevangenen na de douche gemakkelijk hun

eigen kleding zouden kunnen terugvinden. In de gaskamer hingen op houten planken gemonteerde zeven die eruitzagen als douchekoppen. Om de ware bedoeling te camoufleren, deelden SS'ers vaak zeep en handdoeken uit voor de gaskamer hermetisch dicht werd gedraaid. Het Zyklon B kwam via vier zuilen, omgeven door metalen tralies, in de doucheruimte. Vanbinnen waren ze hol en vanbuiten leken het net schoorstenen. Vanaf het dak gooiden SS'ers er het gif in en vervolgens sloten ze de openingen af met cementen platen. De lijkenkelder in crematorium II grensde aan de gaskamer en diende voor het verzamelen van kleding, brillen, protheses en haar van de vermoorden. Met een lift werden de lijken van de kelder naar de verbrandingsruimte op de gelijkvloerse verdieping gebracht. Naast de verbrandingsruimte was er ook een sectieruimte en een wasruimte die diende voor executies. De asse van de vergaste gevangenen werd na de verbranding in nabijgelegen kuilen gegooid. Die werden geregeld geruimd en over rivieren en visbekkens in de omgeving verdeeld of als kunstmest over de velden uitgestrooid. De genocide door de nazi's was perfect uitgevoerd. Het spoor van de vernietiging van de 874 joden van Transport XX en van onnoemelijk veel anderen, werd professioneel uitgewist. Bijzonder cynisch is dat het negationisme zich onder andere op het ontbreken van die sporen beroept om de judeocide te ontkennen.

DE GROEP VAN LINKS – DWANGARBEID

Er werden tijdens de selectie van Transport XX slechts 521 stamnummers toegekend. Van al deze mensen overleefden er slechts 150 de oorlog. Het waren gedeporteerden die het statuut van *Häftlinge* kregen en die slavenarbeid moesten verrichten. Iedereen in die groep wilde zo vlug mogelijk weten wat er gebeurd was met hun vrouw, hun kinderen of naaste familieleden die met de rechtergroep waren afgevoerd. De mannen en vrouwen die geselecteerd waren om te blijven leven, gingen elk een eigen richting uit. Een gedeelte van de vrouwelijke gevangenen werd op de aankomstdag van Birkenau naar het hoofdkamp Auschwitz I overgebracht.

Geselecteerde mannen

Alle arbeidsgeschikte mannen, dat waren er 276, werden na hun aankomst naar een van de *Aussenlager* van het *Stammlager* Auschwitz overgebracht. Geflankeerd door bewakers die willekeurig slagen uitdeelden, kwamen de gevangenen na een geforceerde mars van zeven kilometer aan bij de ingang van kamp Auschwitz III-Buna-Monowitz. De naam Buna was een verwijzing naar de fabriek die synthetisch rubber produceerde en die tot de Duitse chemiereus I.G. Farben behoorde. Dat bedrijf wilde in Monowitz zijn grootste fabriek bouwen omdat er natuurlijke rijkdommen te vinden waren en er bovendien een goede spoorwegverbinding voorhanden was. Een enorm pluspunt was dat de gevangenen van het nabijgelegen Auschwitz nagenoeg gratis ingeschakeld konden worden voor graafwerken, aanleg van elektrische en andere leidingen, vervoer van grondstoffen en ander werk.

Voor hen die tot dwangarbeid veroordeeld waren, bestond er een vast ritueel bij hun opname. Nadat ze geschoren waren kregen ze een douche (afwisselend met kokend water en ijskoud water). Dan volgde de desinfectie in een bad met cresyl. Al lopend gingen ze naar een magazijn waar gestreepte kleding werd uitgereikt en waar ze houten klompen kregen. Het waren dunne houten plankjes met een touw die bijzonder lastig te dragen waren in de modder van Auschwitz. De mannen waren van alles beroofd, zij kregen zelfs geen lepel en geen bord om hun soep te eten. Met een naald en blauwe inkt werd een nummer op hun linkerarm getatoeëerd. Na de tatoeage werden ze door Poolse kapo's grondig onderzocht. De vervreemding was nu totaal; de persoonlijke identiteit had plaatsgemaakt voor de anonimiteit van het nummer. Wanneer de *Aufnahme*-procedure voltooid was, ging de groep naar het overvolle blok dat hen was toegewezen. Ze kregen er waterachtige soep in een vuile roestige kom die verschillende gevangenen met elkaar moesten delen.

De gevangenen moesten zo vlug mogelijk hun weg vinden in de macabere wereld van het kamp. In Birkenau waren de levensomstandigheden erger dan in het hoofdkamp. Het gros van de gevangenen moest in

houten paardenstallen leven. Het waren raamloze, van dunne planken gemaakte onderkomens met twee kleine luiken. Op drie verdiepingen hoge britsen sliepen vierhonderd gevangenen. Het wemelde er van ongedierte. Epidemieën als tyfus en vlektyfus waren het gevolg van gebrek aan water en sanitaire voorzieningen. Pas toen ook SS'ers door besmettelijke ziekten waren getroffen, werden er in 1943 was- en latrinebarakken gebouwd. Alle 276 mannen vonden hun weg in de doolhof van het Auschwitzcomplex. Gedurende hun verblijf van meer dan anderhalf jaar werden ze regelmatig verplaatst van commando, kwamen ze terecht in de ziekenboeg (*Häftlingskrankenbau*), als ze al in leven bleven, werden ze het slachtoffer van een selectie, werden ze terug naar Buna-Monowitz gestuurd of moesten zij elders in het *Stammlager* of een van de ontelbare commando's slavenarbeid uitvoeren.

Willy Berler kwam terecht in een arbeidscommando in het kamp Buna-Monowitz en overleefde de verschrikkingen. Gedurende twee jaar is hij verschillende keren aan de dood ontsnapt. Het overleven in de kampen had volgens hem voor 95% te maken met toeval en geluk. Het eerste geluk was om niet in de gaskamer terecht te komen bij aankomst. De andere 5% hadden te maken met talenkennis (vooral Duits, Pools, Russisch), de leeftijd, de fysieke conditie, het psychologisch evenwicht en de wil om te overleven. Als overlevenden bij hun opname vluchtig een glimp hadden opgevangen van streek- en stadsgenoten, van familieleden of kennissen, verhoogde dat hun overlevingskansen. Michel Zechel, de vriend van Berler, was badmeester geworden in blok 28 van het hoofdkamp Auschwitz I. Het was nog niet het werk van een *prominenter*, kampjargon voor geprivilegieerde, maar wel rustig werk in de warmte van een badruimte. Een luxe in de barre weersomstandigheden van Auschwitz.

Geselecteerde vrouwen

De 133 vrouwen van het XXste Transport die een registratienummer hadden gekregen en die niet geselecteerd waren voor block 10, werden bij hun aankomst in het quarantaineblok geplaatst. Over rechtstreekse getuigenissen van vrouwen van Transport XX die in Birkenau terecht kwamen beschikken we niet. De twee vrouwen van Transport XXI die we aan het woord laten geven heel gedetailleerde beschrijvingen van de sfeer in Birkenau. Heel veel verschil in leefwereld, sfeer en omgang met elkaar zal er in vergelijking met de toestand bij Transport XX wellicht niet geweest zijn. Dyna Jablonski-Rozenstein, die haar arm had verloren bij haar ontsnapping uit Transport XX, was later met Transport XXI gedeporteerd. Hoe ze met deze handicap de selectie op de *Judenrampe* heeft overleefd, is haast niet te begrijpen. Dankzij de solidariteit onder de Belgische vrouwen heeft ze in Auschwitz nog enige tijd overleefd, tot een volgende selectie haar fataal werd.

Sarah Goldberg getuigde na de oorlog over haar kampervaringen: 'Onophoudelijk lijden: koude, honger, slagen, urenlange appels, waarbij je moest blijven staan met je handen in de lucht. Nochtans was het leven in het schoenencommando gemakkelijker, dankzij de solidariteit tussen de gedeporteerden. Een vrouw gaf een vriendin die nog meer honger had haar stukje brood; een andere deed bij haar eigen werk ook dat van haar zieke vriendin. In het kamp ben ik verschrikkelijk ziek geweest: tyfus, scheurbuik, dysenterie, steenpuistziekte; ik heb tientallen selecties doorgemaakt, en elke keer werd ik gered door de hulp van mijn vriendinnen. Toen ik tyfus had waren mijn zenuwen zo aangetast dat ik bijna gek werd, ik ijldde en op een keer zei ik in mijn koortsbui dat ik een appel wilde. Mijn vriendinnen gingen weg en kwamen terug met een appel die ze

geruild hadden tegen hun brood. Daaruit bleek duidelijk de solidariteit die mij en anderen het leven gered heeft.’

Sura Gutfrajnd-Felsenstejn alias Mucha Fajga was de verantwoordelijke van de groep Belgische vrouwen. Zij zorgde ervoor dat iedereen zich waste, zich ontluisde en er de moed inhield. Solidariteit, wederzijdse hulp en het behouden van de goede moraal waren heel belangrijk om de hel van Auschwitz te overleven.

Zij getuigde na de oorlog: ‘Er waren veel afgrijselijke scènes, maar toch wil ik speciaal de taferelen vermelden bij de voedselverdeling – dat beetje soep of dat stukje zwart, slijmerig brood – in het quarantaineblok waar de nieuwelingen acht tot negen weken bleven voor ze verdeeld werden in werkcommando’s. De soepverdeling gebeurde met een kom die vijf vrouwen moesten delen. Kun je je de scènes inbeelden van vijf personen die als uitgehongerde leeuwen één enkele kom moesten delen? Zij beschouwden elkaar als vreemdelingen, waren nog niet verenigd door een gemeenschappelijk lot en de solidariteit die daaruit zou volgen. Zonder nog maar te spreken over het gebrek aan hygiëne: de kom ging van mond tot mond, zelfs als een van hen al ziek was. De ‘maaltijd’ werd geregeld onder gezamenlijk toezicht, opdat ieder maar één slok tegelijkertijd zou drinken, en als een van hen een te grote slok nam, volgden er beestige taferelen. De situatie in de georganiseerde groepen was anders. Buiten het feit dat wij elkaar kenden, stonden wij elkaar nabij, wilden wij moed geven aan diegene die zich liet gaan, hielpen wij elkaar proper blijven – wat van vitaal belang was. De discipline hielp ons onszelf beheersen waardoor ieder haar deel van de soep kreeg zodat de verdeling zonder incidenten verliep. Een rond brood van ongeveer achthonderd gram was voor vier bestemd. Voor het blokhoofd en haar assistenten was het interes-

sant de kleine broodjes in vier te verdelen, omdat ze op die manier enkele grammen van elk stuk konden stelen. Wij hadden dat opgemerkt en met wat moeite bekwamen we dat de *blocko* wa ons de volledige broden gaf die we dan onder elkaar verdeelden. Dat was voor ons een belangrijke aanwinst. We konden nu ook gemakkelijker, als het nodig was, een stukje ervan opzijleggen en wisselen tegen een ui, een wortel, of iets dergelijks voor een zieke kameraad. Giza Weissblum, de nicht van Mala Zimetbaum, en ik waren verantwoordelijk voor het verdelen. Je moest zo juist mogelijk meten en dan de porties verdelen. Dat was geen gemakkelijke functie in die onmenselijke omstandigheden. Op een dag kwam Giza Weissblum van het werk terug met een paar schoenen, een rokje, een schort en een stoffen hoofddoek die haar nicht Mala voor haar ‘georganiseerd’ had. Zij zag er als een mens uit, maar wij kregen niet de tijd haar echt te bewonderen want Giza trok onmiddellijk alles uit en verdeelde de kledingstukken tussen ons, ze behield enkel de hoofddoek om haar geschoren hoofd te verstoppen. Ik kreeg de schoenen, omdat mijn voeten gekneusd en gezwollen waren door de houten klompen. Die schoenen heb ik niet lang kunnen houden; toen ik buiten werkte heeft een Duitse kapo ze mij afgenomen terwijl ze me bedankte met enkele slagen...’

De groep Belgische vrouwen werd door de befaamde Mala Zimetbaum beschermd. Ze had hen bij het *Schuhkommando* laten indelen zodat ze beschermt waren tegen koude, regen en wind. De hele dag moesten ze voor een Duitse firma duizenden schoenen van vergaste en andere personen uitzoeken en het leder van het rubber scheiden. Ze was een Antwerpse jodin van Poolse herkomst, die in juli 1942 was gearresteerd en in september van dat jaar naar Auschwitz-Birkenau was gedeporteerd met Transport X. Haar ouders werden bij aankomst onmiddellijk vergast. Zij was intelligent, kende zowel Duits, Pools, Vlaams, Frans als Jiddisch. De kennis van vreemde talen was belangrijk in het kamp en dus benoemden de kampoversten haar tot *Lauferin*, kampboodschap-

Mala Zimetbaum ontpopte zich in Auschwitz tot een bijzonder heldhaftige vrouw die medegevangenen uit de gaskamers heeft gered (Antwerpen, 1941).

per voor de SS. Door deze functie genoot ze veel vrijheid en kon ze contacten leggen tussen de verschillende vrouwenbarakken. Al vlug won zij het vertrouwen van de leiders en kreeg ze toegang tot vertrouwelijke documenten. Tijdens haar gevangenschap ontpopte ze zich tot een bijzonder heldhaftige vrouw, die waar ze kon medegevangenen hielp en velen gered heeft toen ze geselecteerd waren voor de gaskamers. Dat was onder anderen het geval voor Dyna Jablonski-Rozenstein, die haar arm had verloren bij haar ontsnapping uit Transport XX. Mala Zimetbaum verborg Dyna en verving haar nummer door een nummer van een dode gevangene. Helaas werd Dyna uiteindelijk bij een latere selectie toch nog vergast. In juli 1944 ontsnapte Zimetbaum uit Auschwitz, samen met haar geliefde, de Poolse politieke gevangene Edek Galinski. Ze werden na een

paar weken opnieuw gegrepen. Folteringen konden hen niet breken, de beulen kwamen de namen van gevangenen die bij de ontsnapping geholpen hadden niet te weten. Edek en Mala werden terechtgesteld op 22 augustus 1944. Om een voorbeeld te stellen en het toenemende aantal vluchtpogingen in te dijken, moest bij die executie het voltallige kamp aantreden. Edek Galinski werd opgeknoopt. Mala Zimetbaum zou hetzelfde lot ondergaan maar eenmaal op het schavot pleegde ze zelfmoord door met een scheermes haar polsen door te snijden. De SS'er die probeerde het scheermes van haar af te pakken, kreeg van haar als ultieme verzet een slag in het gezicht. Alle gevangenen waren getuige van Mala's moedige einde.

BRIEFAKTION

In het kader van de Briefaktion mochten de nieuwe gevangenen van Auschwitz, Birkenau en de satellietkampen vanaf januari 1943 een briefkaart versturen. Met deze actie wilde de SS de mythe van de tewerkstelling in stand houden en vooral het thuisfront geruststellen dat de horrorverhalen die circuleerden omtrent de jodenuitroeiing in het oosten nergens op berustten. Bovendien werden de adressen op de briefkaarten door de nazi's gebruikt om de achtergebleven joden op te sporen. Ook verschillende mannen en vrouwen die met het XXste Transport waren gedeporteerd, schreven een dergelijke briefkaart.

De tekst op de briefkaarten werd zorgvuldig gecensureerd en was nauwelijks altijd dezelfde: men was veilig op de bestemming aangekomen, men was in goede gezondheid en men was aan het werk gezet. De Duitse inlichtingendienst in België kreeg de kaartjes toegestuurd en via de jodenraad werden ze aan de geadresseerden bezorgd.

Soms veroorzaakten die briefkaarten onzekerheid bij de achtergebleven familieleden. Zo was er de geschreven briefkaart van Anny Berger gedateerd 2 mei 1943 en gestuurd vanuit Auschwitz via Berlijn aan de jodenraad in België, waarop twintig namen vermeld stonden in het handschrift van de betrokkenen. Een van die namen was Chana Gronowski-Kaplan, de moeder van Simon Gronowski. Op de briefkaart stond naast de opsomming van de namen de stereotiepe mededeling: 'In goede gezondheid in het kamp Birkenau bei Neubrun, Opper-Silesië.' Simon Gronowski twijfelde aan de echtheid van deze briefkaart want het handschrift was niet van zijn moeder. Zij zou zeker getekend hebben met haar eigen naam Chana Kaplan. Simon Gronowski had via mevrouw Rouffart in mei 1943 brieven bezorgd aan het bureau van de jodenraad. Hij kreeg er nooit antwoord op. Na de oorlog ging hij ervan uit dat de kaart geschreven werd in opdracht van de SS-kampadministratie en dat zijn moeder niet geselecteerd was voor het vrouwenkamp in Birkenau maar bij haar aankomst onmiddellijk was vermoord.

Birkenau 2.5.43.
 Untersichneten, befinden
 sich wahl und grüssen
 alle Angehörigen. Anny
 Berger, Helene Wudel, Kerta
 Maunau-De Saegher, Friedel Brod, Hilda
 Feinbaum, Alila Potaninski, Ester
 Rosenberg, Simatyekt, Tota Potanin
 Neiman, Tauba Wolf, Falem
 Bromberg, Lucia, Kar. Han
 Chanu Olschowski, Sara
 Wagner, Yara Goldstajn
 Mikhael Godes, Lea Belich,
 Alila Kayslic
 Secyn Mendlenice
 Viele grüsse für die fam. Edelman
 Lou der Staub, Binack, sie ist gesund
 und befindet sich auf derselben
 Adresse.

Handgeschreven briefkaart van Anny (Anna) Berger, gestuurd vanuit Auschwitz via Berlijn aan de jodenraad in België (Auschwitz, 2 mei 1943).

Noé Nozyce, directielid van de jodenraad, schreef op 20 juli 1943 vanuit Monowitz aan zijn schoonvader David Lasar de geruststellende melding: 'Ik ben goed aangekomen. De moraal en de gezondheid zijn ex-

cellent. Ik ben in goede gezondheid en ik werk.' Een dergelijk bericht aan de ondervoorzitter van de orthodoxe gemeente van Brussel was bedoeld om de mythe van de Arbeitseinsatz nieuw leven in te blazen. Dat zijn vrouw Marthe Nozyce-Lasar, de dochter van de geadresseerde, en de twee kinderen Gisèle en Robert ondertussen vermoord waren, bleef uiteraard onvermeld.

De bedoeling van de Briefaktion was meer joden te kunnen oppakken. Het opsporen van ondergedoken joden mislukte globaal gezien, ook al omdat de briefactie via de jodenraad liep die door het merendeel van de joden werd gewantrouwd. De SS bood aan ondergedoken joden amnestie aan als ze terugkeerden naar hun wettelijke woonplaats maar ook daar werd niet op ingegaan. De angst was te groot geworden.

MEDISCHE EXPERIMENTEN

Duitse dokters hebben een cruciale rol gespeeld in de uitvoering van de judeocide. Erg verontrustend was het om te zien met welk gemak de beginselen van Hippocrates terzijde schoven en de mogelijkheid om op gezonde mensen te experimenteren als een geweldige kans zagen om hun eigen onderzoek en hun carrière vooruit te helpen. Een grote groep vrouwen uit Transport XX kwam als proefpersonen in het medisch experimenteerblok, block 10 van gynaecoloog dokter Clauberg, terecht. In die immorele en misdadige omgeving van Auschwitz waren er ook enkele dokters, zoals Hans Münch, die in die infernale omgeving enige menselijkheid vertoonden. Zeven vrouwen van Transport XX werden later in opdracht van de SS-organisatie Ahnenerbe van Auschwitz naar Natzweiler-Struthof in de Elzas overgebracht. In het kader van een luguber en zinloos medisch experiment onder leiding van professor dokter Eduard Hirt van de universiteit van Straatsburg werden ze enkele dagen na hun aankomst in Natzweiler-Struthof vergast.

De slachtoffers van het *Ahnenerbe*-project in Natzweiler-Struthof (Elzas, augustus 1943)

In augustus 1943 werden in Auschwitz geselecteerde joodse vrouwen en mannen in het concentratiekamp Natzweiler-Struthof (Elzas) met gas gedood, onder hen zeven vrouwen uit Transport XX. De opdrachtgever was de wetenschappelijke SS-organisatie *Ahnenerbe*, die de skeletten wilde gebruiken voor een antropologische *Schausammlung*, een rassenideologische tentoonstelling in het Anatomisch Instituut van de Rijksuniversiteit Straatsburg. De hoofdverantwoordelijken waren August Hirt, hoogleraar anatomie aan die universiteit, en Wolfram Sievers, die *Hauptgeschäftsführer* van *Ahnenerbe* was in Berlijn.

De Duitse antropologische Tibetexpeditie van het Sven-Hedin-Instituut. V.l.n.r. (staand) Rabden Khazi, Kaiser Bahadur Thapa, Ernst Schäfer. (Zittend) Krause, Geer, Wienert en uiterst rechts SS-Hauptsturmführer Bruno Beger (Lhasa, 1938).

Het project

Om de erfenis van hun voorouders te kennen, richtten de nazi's in de jaren dertig *Das Ahnenerbe* op. Het was een historisch-wetenschappelijke

organisatie die onderzoek verrichtte naar de wortels van de Germaanse geschiedenis. Aanvankelijk vonden de onderzoeksprojecten vooral plaats in Duitsland. Grootschalige opgravingen moesten helpen om de Germaanse geschiedenis in kaart te brengen. Al snel richtte de organisatie echter ook haar aandacht op het buitenland. Expedities naar onder meer Oost-Europa, Noord-Afrika, Zuid-Amerika en Tibet werden door *Ahnenerbe* gefinancierd. Vooral voor de antropoloog Bruno Beger was een belangrijke rol weggelegd. Hij moest aan de hand van fysieke en geestelijke kenmerken onderzoeken of de Tibetanen afstamden van het beroemde *Herrenvolk*, dat aan de wieg van de moderne menselijke beschaving had gestaan. Deze expedities hadden als voornaamste doel het bestaan van een hoogwaardig Arisch ras dat in een ver verleden de wereld geregeerd had, historisch te bewijzen. Ernstige wetenschappelijke aanwijzingen van deze theorie werden niet gevonden. De nazi's waren wel onder de indruk van het karakter van het Tibetaanse volk. Vooral de Tibetaanse adel vertoonde duidelijk Arische trekken en benaderde het ideaal van een superieur *Herrenvolk* dat bedreven was in de krijgskunst en vakkundig gebruikmaakte van symboliek en traditie om de eigen machtspositie te legitimeren. Bruno Beger en Ernst Schäfer waren inmiddels gespecialiseerd op het gebied van genetisch onderzoek naar de oorsprong van de rassen en ze probeerden aan te tonen dat raciale verschillen direct samenhangen met de schedelbouw.

Vanaf 1943 bediende *Das Ahnenerbe* zich van nieuwe en nogal lugubere wetenschappelijke onderzoeksmethodes. Bruno Beger bezocht concentratiekampen in Dachau en Auschwitz en selecteerde gevangenen die als onderzoeksobject moesten dienen.

De slachtoffers

De Duitse antropoloog Bruno Beger was *Hauptsturmführer* en *Abteilungsleiter* van het Sven-Hedin-Instituut. Hij werkte in Auschwitz samen met de SS-dokters Hans Entress, Hans Fleischhacker, Heinrich Rübel en Rudolf Trojan om 29 jodinnen, vier Aziaten en twee Polen te selecteren die nodig waren voor een skeletcollectie. Deze gevangenen werden in quarantaine geplaatst en door het SS-hygiëne-instituut op vlektyfus

getest. Ze werden ook gescheiden naar geslacht omdat Natzweiler-Struthof, waar de geselecteerden naartoe gebracht werden, een kamp was met uitsluitend mannelijke gevangenen. Vooraf moest er gezorgd worden voor aparte huisvesting voor de 29 joodse vrouwen. Toen eenmaal de gaskamer gebouwd was werden de gevangenen op 30 juli 1943 van Auschwitz naar Natzweiler-Struthof overgebracht. De reis duurde drie dagen. Bij aankomst werden de 29 jodinnen in een afzonderlijk ziekenhuisblok van het concentratiekamp geplaatst.

De commandant van het kamp, *Hauptsturmführer* Josef Kramer, rapporteerde in juli 1945 aan de onderzoeksrechter van Straatsburg: ‘In augustus kreeg ik van het SS-hoofdkwartier in Berlijn bevel een tachtigtal gevangenen van Auschwitz in mijn kamp op te nemen en contact op te nemen met professor Hirt van de faculteit Geneeskunde in Straatsburg. Die maakte me duidelijk dat die mensen in de gaskamer van Struthof moesten worden gedood en dat hun lichamen naar zijn Instituut voor Anatomie moesten worden overgebracht. Op het einde van ons gesprek gaf hij mij een fles met een kwart liter hydrocyanidezout. De professor duidde me de dosis aan die ik moest gebruiken om persoonlijk de gevangenen die uit Auschwitz kwamen te doen stikken. Ik begon met een groep van vijftien vrouwen; ze werden naar de gaskamer vervoerd om negen uur ’s avonds. Ik vertelde hen dat ze naar de ontsmettingsruimte werden gebracht; ik zei uiteraard niet dat ze zouden worden vergast. Met de hulp van enkele SS’ers liet ik die vrouwen zich ontkleden; als ze naakt waren werden ze in de gaskamer geduwd. Eens dat de deur dicht was, begonnen ze te schreeuwen. Ik maakte het aangeduide mengsel van water en zout klaar; ik liet dat in de holle zuil van de gaskamer neer en sloot de opening af. Door een opening keek ik toe hoe de vrouwen nog een halve minuut ademden en dan op de grond vielen. Na de ventilatie in werking te hebben gesteld, opende ik de deur en vond ik de vrouwen liggend in hun uitwerpselen. De volgende ochtend liet ik twee SS’ers de licha-

men in een vrachtwagen leggen zodat ze naar het Instituut voor Anatomie van professor Hirt konden worden vervoerd. Enkele dagen later herhaalde ik dezelfde procedure met een andere groep vrouwen. Daarna werden nog eens een vijftigtal mannen op dezelfde manier gedood.’

De 29 vrouwen en 57 mannen die op die manier werden vergast, waren afkomstig uit Noorwegen, Polen, Griekenland, Frankrijk, Duitsland, België en Nederland. Van deze 29 vrouwen waren er zeven vrouwen uit Transport XX die geselecteerd waren voor dwangarbeid. Op basis van welke kenmerken deze zeven vrouwen uitgekozen waren door SS-antropoloog Bruno Beger is niet duidelijk. Hun lot was bezegeld toen zij op 30 juli 1943 in de trein stapten richting Natzweiler-Struthof. Hun verblijf in dat kamp was bijzonder kort. Vrijwel onmiddellijk na hun aankomst werden ze in de kleine gaskamer even buiten het kamp vermoord en daarna overgebracht naar de lijkenkelder van de Universiteit van Straatsburg.

Henri Henripiere was in die periode werkzaam als apotheker-prosector (een anatomietechnicus die lijken dissecteert en organen bewaart voor de wetenschap) in het Instituut voor Anatomie in Straatsburg. Een Duitser met de naam Bong had hem geïnstrueerd hoe de dode lichamen bewaard moesten worden. Alle 86 lijken werden verspreid over zes vaten vol synthetische alcohol bij 55 graden Celsius.

In 1946 getuigde Henri Henripiere voor een militaire rechtbank in Neurenberg: ‘De eerste levering die we moesten verwerken, bestond uit dertig vrouwen. Op de vraag waarom de levering te laat gebeurde, antwoordde de vrachtwagenbestuurder: “Als je eens wist hoeveel last die vrouwen ons hebben bezorgd.” De lichamen van de vrouwen waren nog warm, hun ogen stonden wijd open, waren bloeddorlopen en puilden uit hun oogkassen. Er zaten sporen van bloed rond hun neus en hun mond.

Ik ging ervan uit dat ze vergiftigd of gestikt waren, want de lichamen die voordien waren geleverd, vertoonden niet dezelfde kenmerken. Daarom kopieerde ik het nummer dat op hun linker arm was getatoeëerd. Enkele dagen later ontvingen we een nieuwe vracht van 30 mannen, en later nog een van 26 mannen...'

(Bron: KOGON, E., LANGBEIN, H. en RUECKERL, A. (ed.), *Nazi Mass Murder: A Documentary History of the Use of Poison Gas*, New Haven (Yale University Press), 1993, p. 196-202)

De zeven vrouwen van Transport XX

Zeven slachtoffers in Natzweiler-Struthof waren jodinnen uit Transport XX.

Naam	Voornaam	Trans.nr	Geb.datum	Geb.plaats	Auschwitz
BOMBERG-BIRENTZVEIG	Sara	1445	07/16/1904	Warschau	42.571
GRUB - KEMPNER	Brandel	1570	29/09/1922	Dusseldorf	42.600
KEMPNER - ROZEN	Maryem	1568	28/02/1891	Pabjanice	42.617
KLEIN - THALHEIM	Elisabeth	661	05/29/1901	Wenen	42.619
PASSMANN -VOGELSANG Wwe	Jeanette	686	28/01/1878	Gelsenkirchen	42.658
SAINDERICHIN -BRODSKY Wwe	Maria	626	16/06/1881	Kirchineff	42.670
URSTEIN - BRANDRISS	Marie	200	06/01/1892	Grzymalow	42.685

Tabel 13: Vrouwen van Transport XX die naar Natzweiler-Struthof overgebracht werden om vergast te worden.

Bron: LANG, H-J., *Die Namen der Nummern, Wie es gelang, die 86 Opfer eines NS-Verbrechens zu identifizieren*, Hamburg (Hoffmann und Campe Verlag), 2004 - eigen onderzoek.

Sara Bomberg-Birentzveig was een Poolse die samen met haar man, de kleermaker Moishe Bomberg, en haar twee kinderen, Aleram Hil en Hadasa, in Anderlecht woonde. Moishe Bomberg werd met Transport XVI op 31 oktober 1942 naar Auschwitz gedeporteerd, kreeg er het kampnummer 72.318 maar overleefde de dwangarbeid niet. Sara werd opgepakt op 10 april 1943 en in de Dossinkazerne geïnterneerd. Op 22 april 1943 werd ze geselecteerd en in het beruchte experimenteerblok 10 van Auschwitz opgesloten.

Huwelijksfoto van Brandel Grub-Kempner met haar echtgenoot Abram Josek Grub (Grivegnée, oktober 1940).

Maria Kempner-Rozen

Brandel Grub-Kempner, haar man, haar oom, de fotograaf Jacob Rozen en haar moeder Maria Kempner-Rozen werden samen op 17 april 1943 in hun schuilplaats opgepakt. Alle vier werden ze geïnterneerd in Mechelen en twee dagen later met de trein naar Auschwitz gedeporteerd. Brandel Grub-Kempner en haar moeder werden beiden geselecteerd en op 30 juli 1943 vanuit Auschwitz naar Natzweiler-Struthof overgebracht. Volgens een verklaring van de joodse kamparts, Fritz Lettow, werd Brandel Grub-Kempner samen met haar moeder op 11 augustus 1943 in de gaskamer van Natzweiler-Struthoff vermoord.

Maria Sainderichin-Brodski was een Russische die in 1883 met haar familie naar België was geëmigreerd. Na de dood van haar man Abraham Leib Sainderichin op 4 juni 1931, bleef ze als weduwe in Antwerpen achter met drie kinderen. Op 12 februari 1943 werd zij aangehouden en overgebracht naar de Dossinkazerne.

Zij werd op 22 april in Auschwitz geselecteerd voor dwangarbeid.

Elisabeth Klein-Thalheim was een Oostenrijkse die in 1924 huwde met de glazenmaker Kalman Klein. In 1939 emigreerde het echtpaar met de kinderen Nelly en Maurice naar België. Haar echtgenoot werd op 10 mei 1940 in Brussel aangehouden en uitgewezen naar Frankrijk. Op 17 augustus 1942 werd hij via het kamp Odyssee in Drancy naar Auschwitz gedeporteerd en onmiddellijk gedood. Elisabeth leefde

als weduwe ondergedoken en werkte als poetsvrouw en gouvernante bij een barones in Brussel. Bij een razzia in Brussel werd ze op 13 februari 1943 aangehouden en in de Dossinkazerne in Mechelen opgesloten. Bij haar aankomst in Auschwitz op 22 april 1943 werd ze geselecteerd voor dwangarbeid en overgebracht naar het vrouwenkamp in Birkenau.

Vijf dagen na haar aanhouding liet Elisabeth Klein via een schijnadres een briefkaart bij haar familie bezorgen: 'Mijn lievelingen! Ik bevind me in Mechelen in volle gezondheid, en ik bid jullie om rustig te blijven en absoluut niet ongerust te zijn. Er is daartoe absoluut geen reden, jullie kunnen mij altijd schrijven. Ik vraag een beetje kledij. Ik zal gezond bij jullie terugkeren! Zorg a.u.b. voor onze arme Blinde. Liefste Rose en Carola, blijf rustig, ik smeed jullie rust en moed te bewaren. Ook onze liefste Kalman zal zeker terugkomen. Jullie moeten op ons wachten. Ik kus jullie allemaal duizend keer. Hartelijke groeten

aan Rachel en familie. Afzender: Elise Klein Nr. 661/XX-Kazerne Dossin.'

Jeanette Passmann-Vogelsang was een Duitse die gehuwd was met de zakenman Hermann Passmann. Het echtpaar emigreerde in juli 1934 naar Nederland en woonde in Roermond. Hermann Passman stierf op 26 januari 1935. Weduwe Passmann wilde begin 1943 naar Zwitserland uitwijken en betaalde daarvoor 10.000 gulden aan een malafide mensensmokkelaar. In plaats daarvan werd zij in België aangehouden en op 15 februari 1943 in de Dossinkazerne geïnterneerd. Op 22 april 1943 werd ze geselecteerd in Auschwitz.

Marie Urstein-Brandriss was afkomstig uit het Galicische Grzymalov (nu Grimajlov, Oekraïne). Ze was naaister en gehuwd met Urstein Leibich. Zij werd op 22 januari 1943 in de Dossinkazerne geïnterneerd, haar man op 5 maart 1943. Beiden werden op transport gezet naar Auschwitz. Haar man kreeg geen nummer bij de selectie. Marie Urstein-Brandriss overleefde de selectie bij de aankomst in het kamp.

Epiloog

De dood van deze zeven vrouwen en van de andere Struthof-slachtoffers was gruwelijk en ook in naziperspectief overbodig. De tentoonstelling *Das körperliche und seelische Erscheinungsbild der Juden* (Het lichamelijke en psychische verschijningsbeeld van de joden) is nooit gerealiseerd. Bij de bevrijding werden de stoffelijke overblijfselen teruggevonden in de anatomiekelder van de universiteit van Straatsburg. De vermoorden werden in een anoniem massagraf begraven. Naar de identiteit van de slachtoffers werd destijds niet verder gezocht. De lijst met nummers

van Henri Henripierre verdween toen in de archieven, maar werd later door Hans-Joachim Lang gebruikt om aan die nummers namen te koppelen. In het boek *Die namen der Nummern* werden de slachtoffers uit de anonimiteit gehaald.

Gynaecoloog dokter Clauberg – ‘een volslagen gewetenloos individu’

Danuta Czech, een Poolse historica, beschreef hoe op 22 april 1943 bij de aankomst van het XXste Transport 112 vrouwelijke gevangenen van Auschwitz-Birkenau naar block 10 in het hoofdkamp Auschwitz I werden overgebracht. Block 10 was de plaats waar SS-dokters van het kamp hun medische experimenten uitvoerden. De experimenten in dit blok waren zeer uiteenlopend: ze varieerden van huidonderzoeken tot dodelijke injecties in het hart. Hoewel block 10 in het mannenkamp lag, werden voor de meeste experimenten vrouwen gebruikt. De belangrijkste SS-artsen in dit blok waren Josef Mengele (vanaf mei 1943), Carl Clauberg, Horst Schumann en August Hirt.

Professor Carl Clauberg (uiterst links), Dr. Horst Schumann (uiterst rechts) en hun team ‘aan het werk’ in de operatiekamer in block 10 van het basiskamp Auschwitz I (Auschwitz, 1943).

Gynaecoloog Carl Clauberg hield zich voornamelijk bezig met het steriliseren van vrouwen. Hij gebruikte hiervoor soms gruwelijke methodes. Zonder anesthesie of pijnstillers injecteerde hij bijtende zuren rechtstreeks in de baarmoeder. Om de slachtoffers te misleiden, vertelde hij de vrouwen dat ze kunstmatig werden bevrucht. Het doel was de eileiders te infecteren. Clauberg en zijn assistenten voerden deze injecties soms tot zes keer uit bij dezelfde proefpersoon. Ook röntgenbestraling en zelfs totale verwijdering van de eier-

stokken waren medische technieken die werden uitgeprobeerd. Heel wat vrouwen overleefden die ingrepen niet...

Begin 1942 stelde Himmler aan Clauberg voor om zijn proeven die hij tot dan toe op dieren toepaste, ook op mensen uit te voeren. Hij vroeg hem ook een programma uit te werken om inferieure mensen doeltreffend, goedkoop en snel op grote schaal te steriliseren. Aanvankelijk was Clauberg actief in het vrouwenblok nr. 30 in Auschwitz II (Birkenau). In april 1943, net in de periode dat Transport XX aankwam in Auschwitz, kreeg Clauberg een eigen afdeling aangeboden in block 10 van het basiskamp Auschwitz I. De nood aan vrouwelijke proefpersonen werd onder andere door de vrouwen van Transport XX gelenigd; 112 vrouwen met de nummers van 42.451 tot 42.562 van Birkenau werden naar block 10 gebracht. Archivarishistorica Laurence Schram stelde vast dat nog 53 andere vrouwen uit Transport XX hetzelfde sinistere lot ondergingen. In block 10 werden 150 tot 400 vrouwen opgenomen.

Hoe het er concreet aan toeging in block 10 beschreef Unterscharführer Pery Broad in 1945 tijdens zijn Britse gevangenschap: ‘Block 10 werd hermetisch van de buitenwereld afgesloten. In de benedenverdieping waren laboratoria en ziekenkamers met bedden. De eerste verdieping, die bestond uit één doorlopende, grote ruimte, was met stapelbedden van drie hoog ingericht voor de niet vast liggende proefpersonen. Van tijd tot tijd werden de mobiele gevangenen in gesloten orde onder bewaking in het kampgebied bij een wandeling begeleid. Zorgvuldig werd erop toegezien dat ze niet met andere gevangenen in aanraking kwamen, om de geheimhouding van de dingen die zich in block 10 afspeelden, zoveel mogelijk te bewaren. In dit blok voerden professor Carl Clauberg en luitenant dokter Horst Schumann, met enkele gevangengenomen joodse gespecialiseerde wetenschappers, onderzoeken uit naar vlektyfus, sterilisatie door bestraling en kunstmatige bevruchting. Vooral de sterilisatiebehandeling

deling kostte aan talloze mensen het leven. De proeven met kunstmatige bevruchting waren gekoppeld aan uiterst pijnlijke operationele ingrepen die bij volledig bewustzijn van de betreffende persoon werden uitgevoerd. Geen van de SS-artsen ervoer de experimenten in block 10 als beestachtige misdaden.’

Sura Rotsztajn-Wajcblum, Chaya Blumenfeld-Wajcblum en Liba Wolkowicz-Glucha waren drie vrouwen uit Transport XX die door dokter Carl Clauberg als proefkonijnen werden gebruikt.

Abus Blumenfeld had vanaf 1936 een bontwinkel waar Chaya Wajcblum bontwerkster was. Hun winkel werd gesloten en ze werden beiden opgeroepen voor arbeidsdienst. Vanaf 12 augustus 1942 werkte Abus in een coöperatie in Ougrée. Chaya was tijdelijk vrijgesteld aangezien ze in verwachting was van haar eerste kind. Op 15 november 1942 beviel ze van een zoontje Isidoor (Isy). Na zes weken werd Isy bij een Arische werkneemster van de bontwinkelzaak in veiligheid gebracht.

Sura Wajcblum had samen met haar echtgenoot Berek Rotsztajn een winkel, *Au bas de luxe* in Luik. Eind maart 1942 werd de winkel geschrapt uit het handelsregister.

De twee gezusters Wajcblum, de bontwerkster Chaya en de textielhandelaar Sura doken eind 1942 onder bij de familie Collard in Rocourt. Ze werden verklikt en op 22 februari 1943 aangehouden door *Sturmabführer* Wilhelm Stade, de chef van de Luikse joodse sectie IV B en zijn adjunct, *Untersturmführer* Auguste Voss. Chaya en Sura werden in de Citadel van Luik opgesloten vooraleer ze op 11 maart 1943 naar de Dossinkazerne werden overgebracht.

Op 23 februari 1944 werd Abus Blumenfeld opgepakt en overgebracht naar de Dossinkazerne. Hij werd gedeporteerd met Transport XXIV (nr. 335). Berek Rotsztajn en zijn dochter Esther doken tot aan de bevrijding onder in het klooster van de clarissen in Luik; de dochter als leerling van de nonnenschool, de vader als tuinman. De Rotsztajns en de Blumenfelds overleefden de judeocide.

Liba Wolkowicz-Glucha en haar echtgenoot Herszel Wolkowicz waren Poolse joden die in november 1929 naar België emigreerden. Samen met hun twee zonen, Mordouch (1928) en Joseph (1930), woonden ze in Luik. Op 15 november 1942 werden ze beiden aangehouden, hun twee zonen konden onderduiken op het Ardeense platteland. Herszel en Liba werden gevangengezet in de Citadel van Luik en daarna overgebracht naar de Dossinkazerne. Op 12 april 1943 werden beiden ingeschreven op de deportatielijst van Transport XX. Toen ze in Auschwitz aankwamen werden ze uit elkaar gehaald maar ze

kregen wel elk een registratienummer. Herszel werd geselecteerd voor dwangarbeid. De tweeënveertigjarige Liba kwam terecht in block 10. Ze overleefde de medische experimenten en bij de evacuatie van Auschwitz in 1945 werd ze overgebracht naar Ravensbrück en daarna naar het satellietkamp Malchow. Haar man overleefde de dodenmarsen en kwam in Dachau terecht. Beiden werden gerepatrieerd; ook hun twee zonen die ondergedoken waren, overleefden de oorlog.

De resultaten van Claubergs experimenten lieten op zich wachten. Op 7 juni 1943 verontschuldigde Clauberg zich bij Himmler voor zijn trage vooruitgang. Hij schreef dat zijn methode verder verfijnd moest worden. Dokter Eduard Wirths zei dat Clauberg finaal naar de bliksem was gegaan en dat hij een zware alcoholist en een volslagen gewetenloos individu was geworden. In totaal hebben Clauberg en zijn assistent, dokter Johannes Goebel, ongeveer zevenhonderd vrouwen gesteriliseerd.

Naarmate de oorlog vorderde en de nederlagen van het Duitse leger zich opstapelden, en het Rode Leger zijn kliniek in Königshutte naderde, deed kamparts dokter Clauberg al zijn instrumenten en onderzoeksresultaten in grote koffers, en vluchtte hij naar het vrouwenkamp van Ravensbrück, waar hij ondanks de grote chaos die er heerste, gewoon verder ging met zijn proeven. Hij had er daartoe voor gezorgd dat een aantal van zijn testvrouwen eveneens naar Ravensbrück werden gedeporteerd. De geselecteerde vrouwen die de experimenten overleefden, onder wie de drie vrouwen van Transport XX, Sura en Chaya Wajcblum en Liba Glucha, werden op 18 januari 1945 bij de evacuatie van Auschwitz naar Ravensbrück overgebracht. Ze overleefden bij wonder deze verschrikking en werden in mei 1945 gerepatriëerd naar België.

Dokter Hans-Wilhelm Münch – ‘een menselijk wezen in SS-uniform’

Dokter Hans Münch bleek een ongewone nazi te zijn. Hij werkte bij het Instituut voor Hygiëne van de *Waffen-SS* op Raisko. Daar werd vooral onderzoek gedaan naar epidemieën zoals tyfus. Robert Jay Lifton beschreef hem in zijn boek *The Nazi Doctors* als ‘een menselijk wezen in SS-uniform’. Münch spande zich in om het leven van gevangenen draaglijker te maken. Dokter Louis Micheels, die met de ziekenwagon in Auschwitz was aangekomen, beschreef Münch als een vriendelijke man die persoonlijke interesse toonde voor zijn joodse medewerkers. Tegenover de joodse gevangenen trad hij nooit vernederend op. Iemand zoals Hans Münch leek niet te passen in de gruwel van Auschwitz.

Louis J. Micheels was een joodse student geneeskunde uit Nederland. Toen de Duitsers het land binnenvielen probeerde hij in 1940 samen met zijn verloofde Ina (Nora) Van Esso naar het neutrale Zwitserland te vluchten. Ze werden aangehouden na het overschrijden van de Belgische grens en in november 1942 naar de Dossinkazerne gebracht. Micheels werd aanvankelijk als assistent-arts van dr. Bach ingeschakeld in de ziekenboeg van het verzamelpark. Hij maakte het vertrek mee van de Transporten XVIII en XIX. Hij en zijn verloofde werden naar Auschwitz getransporteerd met Transport XX. Hij kwam er terecht in het laboratorium-

stituut bij SS-dokter Hans Münch. Hij werd zoals vele joodse dokters door de nazi's gespaard om zijn utilitaire kennis van de geneeskunde.

Toen Micheels in de zomer van 1944 ernstig ziek werd en geopereerd moest worden omdat zijn appendix op barsten stond, kreeg hij na de operatie bezoek van dokter Münch. Die liet hem na vijf weken terugkeren naar het laboratorium op Raisko. Op zijn eerste nieuwe werkdag zei Münch hem: ‘Je moet nu stoppen met werken, eet wat van die worst.’ Micheels volgde zijn goede raad maar viel in slaap in de warme zon en werd gewekt door een onvriendelijke bewaker. Micheels vertelde de bewaker dat Münch hem had bevolen om buiten wat te rusten. Het was zeer uitzonderlijk dat een SS-officier een joodse gevangene beschermde tegenover zijn ondergeschikten.

Alle joden werden bij de evacuatie van Auschwitz op transport gezet naar een onbekende bestemming. Louis Micheels en de andere joden van het laboratoriuminstituut besloten toen om met dr. Münch te gaan praten.

‘Hij bood ons een aantal mogelijke en onmogelijke plannen aan om te ontsnappen. Een daarvan was dat hij ons zou voorzien van SS-uniformen. We besloten dat we waarschijnlijk een veel betere kans hadden om te ontsnappen als we meer naar het westen, korter bij Zwitserland, waren opgeschoven. Om te bewijzen dat hij van goede wil was, gaf hij ons een revolver en munitie in het geval we in gevaar moesten komen. Ieder van ons schudde hij de hand en hij wenste ons een vlugge bevrijding. Dat was het laatste wat ik van hem zag.’

EVACUATIE – DODENMARSEN (1945)

De kampen overleven

De gedeporteerden van het XXste Transport die in leven waren gebleven, brachten meer dan anderhalf jaar door in Auschwitz of in andere kampen. Mannen zoals Willy Berler, die in Monowitz in zware arbeidscommando's terecht waren gekomen, waren na een tijd amper nog in staat om te werken. Zij werden ziek en verzwakt afgevoerd naar de *Häftlingskrankenbau*, de ziekenboeg van het subkamp. Toen de SS-dokters beslisten om hen in leven te laten, werden zij naar het moederkamp Auschwitz I gebracht. Vervolgens konden zij terug naar Buna-Monowitz worden gestuurd of moesten zij elders in het *Stammlager* of in een van de ontelbare nevencommando's arbeid verrichten. Om samenwerking en solidariteit tussen de gevangenen tegen te gaan verplaatste de kampadministratie de geïnterneerden geregeld naar andere commando's. Het commando waarin men terecht kwam, was bepalend om Auschwitz al dan niet te overleven.

Ook de overlevende vrouwen van het XXste Transport werden met de onmenselijke omstandigheden in Auschwitz geconfronteerd. Terecht komen in de ziekenboeg van het kamp was zeer gevaarlijk omdat daar regelmatig selecties gebeurden door SS-dokters om ruimte te maken voor nieuwe gevangenen in het kamp.

Sarah Goldberg getuigde na de oorlog: ‘Mala Zimetbaum liet ons indelen bij het *Schuhkommando* waar wij beschut waren tegen weer en wind. We werden door vier kapo's bewaakt: een vrouw en drie mannen. Allemaal beroepsmisdadigers... Knuppel-slagen, straffen, fysieke en geestelijke vernederingen, honger, urenlange appels in de kou, tot 25 tot 30 °C onder nul werden ons niet bespaard. Ondanks Mala's hulp kregen wij toch allerlei ziekten, zoals tyfus, scheurbuik, dysenterie, steenpuistziekte, abcessen, schurft, tbc... Toen ik met tyfus in het Revier (de ziekenboeg van het kamp) belandde was het nogmaals Mala die mij redde. Zij smeekte een Tjechische verpleegster mij te helpen ontkomen aan een selectie van dokter Mengele. Zeven personen op driehonderdvijftig overleefden die selectie.’

De dodenmarsen

In 1944 was de Duitse nederlaag onafwendbaar. De SS'ers in Auschwitz stelden van toen af alles in het werk om de bewijzen van hun gruweldaden uit te wissen. Tussen de zomer van 1944 en januari 1945 werden duizenden gevangenen en ongelofelijke hoeveelheden goederen met treinen en vrachtwagens naar Duitsland overgebracht.

David Frenkiel had voor de oorlog een kledingzaak in Brussel. Hij liet zijn winkel over aan twee zogenaamde associés. David was ongehuwd en werkte voor het Onafhankelijkheidsfront. Hij werd ingezet voor het overbrengen van wapens en muni-

tie en het verspreiden van verzetsbladen. Tijdens een razzia in de Brusselse Lombaerdstraat op 5 maart 1943 werd hij aangehouden. De Gestapo in de Louizalaan ondervroeg hem hardhandig om contactadressen te krijgen. Hij werd overgebracht naar Breendonk en verbleef er slechts twee dagen. Als jood werd hij overgebracht naar de Dossinkazerne en op transport gezet. Net zoals Willy Berler werd hij geselecteerd voor dwangarbeid in Auschwitz-Monowitz. Hij kwam er terecht in een werkcommando. Het regime was er zeer streng. Voor kleine vergrijpen zoals het ruilen van een hemd of sigaretten tegen voedsel, of het stelen van aardappelschillen, werden er strenge straffen uitgesproken. David Frenkiel werd bestraft met vijf dagen opsluiting in de Stehzellen, cellen waarin de gevangenen alleen maar rechtop konden staan. In december 1944 werd hij geëvacueerd naar Gleiwitz en dan naar Dora vervoerd in een open laadwagon. Van de ongeveer 175 gevangenen in één wagon leefden er bij aankomst nog een zestigtal. Frenkiel werkte er twee weken in de ondergrondse tunnel. Met de dodenmars bereikte hij Bergen-Belsen, waar hij op 15 mei 1945 door de Britten werd bevrijd. Eind mei 1945 werd hij gerepatriëerd naar België.

De laatste maanden gevangenschap in de concentratiekampen hebben velen niet overleefd. De overplaatsingen naar andere kampen en de dodenmarsen werden velen fataal. Op 17 en 18 januari 1945 ging de SS over tot de volledige evacuatie van Auschwitz I, II en III. Het ging om ongeveer 58.000 gevangenen; 20.000 kwamen uit het hoofdkamp en Birkenau, de anderen uit Monowitz en andere nevenkampen. De gevangenen die nog konden lopen, gingen met de zogenaamde dodenmarsen in lange rijen naar concentratiekampen die dieper in het ineenstortende Derde Rijk gelegen waren. Massa's gevangenen moesten onder dwang grote afstanden te voet afleggen. Vanuit Auschwitz ging het naar Wodzislaw, een afstand van ongeveer 125 kilometer. Ongeveer 15.000 mensen stierven tijdens de barre voettocht door de extreme weersomstandigheden, het gebrek aan voedsel en medische verzor-

ging. Verzwakte of protesterende gevangenen werden door de bewakers ter plaatse neergekogeld. Vanuit Wodzislaw werden de gevangenen in goederenwagens gestouwd en naar andere concentratiekampen in het westen gedeporteerd.

De meeste overlevenden van het XXste Transport moesten deze dodenmarsen ondergaan. Een enkeling, Alfred Kains, wist te ontsnappen tijdens de gruwelijke tocht. De gevangenen werden na de dodenmarsen verspreid over verschillende concentratiekampen in het westen: Buchenwald, Flossenbürg, Ravensbrück, Dachau, Mauthausen, Gross-Rosen, Mittelbau Dora, Bergen-Belsen, Sachsenhausen en Neuengamme.

Alfred Kains vluchtte eind december 1938, na de Kristallnacht, naar België. Op 21 januari 1943 werd hij gearresteerd en naar de Dossinkazerne overgebracht, waar hij drie maanden verbleef tot aan zijn deportatie met het XXste Transport. Hij bevond zich in dezelfde wagon als Dydia Berneman, die in Tongeren

uit de trein kon ontsnappen. Alfred Kains slaagde daar niet in. Jong en sterk kwam hij door de eerste selectie in Auschwitz en hij werkte in Buna Monowitz en in andere commando's tot aan de evacuatie van het kamp in januari 1945. Als een van de weinigen slaagde hij erin tijdens de dodenmars te ontsnappen; hij bleef in een klein dorp achter tot de geallieerden kwamen. Hij werd gerepatriëerd en bereikte Antwerpen in de zomer van 1945.

De laatste maanden voor de bevrijding

Door de enorme toestroom aan gevangenen zaten de kampen in Duitsland overvol. De hygiënische omstandigheden verslechterden heel vlug waardoor besmettelijke ziekten zoals tyfus uitbraken. Uitgehongerde

gevangenen die besmet raakten hadden weinig overlevingskansen en stierven in grote aantallen, terwijl hun bevrijding zo nabij was. Dat tragische lot was onder anderen weggelegd voor Naftali Heffner.

De Nederlandse kleermaker Naftali Heffner werd op 28 januari 1945 van Auschwitz naar Mauthausen overgebracht. Na één week (3 februari 1945) werd hij op transport gezet naar Neuengamme. Een Duitse overlijdensakte vermeldt dat hij stierf tussen 3 februari en 31 mei 1945. Na een ontsnapping uit Transport XX waarbij hij gewond werd, na een tweede transport naar Auschwitz en verschillende selecties en de dodenmars overleefd te hebben, stierf hij dus net voor de bevrijding.

Zij die de dodenmarsen en de nieuwe gruwelkampen overleefden, werden bevrijd door de geallieerde legers. In de namiddag van 27 januari 1945 bevrijdde het Rode Leger Auschwitz en alle erbij horende kampen. In het hoofdkamp, in Birkenau en in Monowitz waren nog ongeveer 7.000 gevangenen in leven. In augustus 1944 zaten er nog 105.168 gevangenen opgesloten. De dodenmarsen en transporten naar het westen hadden ervoor gezorgd dat het merendeel van de nog levende gevangenen zich in de westelijke concentratiekampen bevonden. Die werden bevrijd door de Britten en de Amerikanen. Het eerste concentratiekamp dat ze aantroffen was dat van Natzweiler-Struthof in de Elzas. Officieel werd het op 23 november 1944 door de Amerikanen bevrijd. Het lag er volledig verlaten bij want op 22 september waren alle gevangenen door de SS geëvacueerd. In Duitsland was het eerste concentratiekamp waar de westelijke geallieerden met de slachtoffers van de nazigruwelen werden geconfronteerd Buchenwald. Vele gevangenen, zoals Willy Berler en Moise Zechel, waren zo verzwakt dat ze hun bevrijding in Buchenwald nauwelijks bewust meemaakten.

Groepsfoto van gevangenen één dag na de bevrijding van Buchenwald door het Amerikaanse leger. Vooraan liggend, de derde van links, Willy Berler (Buchenwald, 12 april 1945).

In zijn autobiografische boek beschrijft Willy Berler hoe hij op zijn verjaardag op 11 april 1945 bevrijd werd in Buchenwald: ‘Op 11 april 1945, werd ik vijftientig jaar. Die dag bevrijdden de Amerikanen ons in Buchenwald. Op dat moment voelde ik niets. Ik voelde me ziek, slecht, uitgeput. Maar vooral voelde ik me moreel uitgedoofd. De horror, de honger, de ontgoochelingen en vooral de vernietiging van mijn persoonlijkheid hadden te lang geduurd. Generaal Patton heeft de Duitse notabelen van Weimar verplicht het kamp te bezoeken in de staat zoals het erbij lag. Mijn geest heeft het amper geregistreerd. Wat me wel is bijgebleven... Ze passeerden me in stilte, goed gekleed. Ik weet niet of het spektakel hun ontroerd heeft.’

Epiloog

Van de 1.631 weggevoerden van het XXste Transport overleefden er slechts 150 de gruwel van de nazikampen en de dodenmarsen; 84 mannen en 63 vrouwen. Onder de 150 overlevenden waren er ook 3 gedeporteerden jonger dan vijftien jaar. Het klinkt verschrikkelijk maar uiteindelijk telde het XXste Transport een relatief hoog percentage overlevenden, namelijk 10,8% van alle gedeporteerden. Vergeleken met de 4,9% gemiddelde overlevingskans van alle deportaties samen, was Transport XX ook in dat opzicht uitzonderlijk.

VI

NA DE OORLOG (MEI 1945)

Met de herwonnen vrijheid beleefde België na de bezetting een heropleving van de democratie. De traditionele politieke partijen gingen weer aan het werk, het parlement vergaderde opnieuw. De vreugde om de bevrijding van het grondgebied en het verdrijven van de bezetter werd getemperd door verdriet om de geleden verliezen en woede om het doorstane onrecht. Wie zich schuldig had gemaakt aan collaboratie met de bezetter werd gearresteerd. De rechtbanken stonden onder druk van de publieke opinie om de strengste straffen uit te spreken. In afwezigheid van Leopold III, die door de terugtrekkende Duitse troepen was meegevoerd, werd prins Karel tot regent aangesteld. Het land was politiek verdeeld over de koningskwestie, die tot 1950 zou aanslepen. De Belgische industrie en de haven van Antwerpen waren echter nagenoeg intact gebleven en zo kon ons land, in tegenstelling tot de buurlanden, spoedig zijn economische activiteit hervatten. Voor vele burgers verliep de terugkeer naar het normale leven erg moeizaam; het openbare leven kwam maar traag weer op gang en vooral de voedselvoorziening bleef lange tijd voor problemen zorgen. De joden die aan de deportatie waren ontsnapt, verlieten hun onderduikadressen en gingen op zoek naar familieleden en verwanten. Zij bleven lange tijd in de grootste onzekerheid over wat er met hun dierbaren was gebeurd; pas na de bevrijding van de kampen zagen ze de overlevenden terug en begon men de omvang van het verlies aan mensenlevens langzamerhand in te schatten. Informatie over het lot van wie niet terugkeerden, was niet onmiddellijk voorhanden en ook niet altijd even betrouwbaar. Het stond hoe dan ook vast dat de joodse gemeenschap verschrikkelijke verliezen had geleden; hele families waren door de nazi's vernietigd, talloze kinderen bleven als wezen achter en zowel diegenen die aan de deportatie ontsnapt waren als diegenen die de kampen hadden overleefd, waren voor het leven getekend.

DE ONZEKERHEID OVER DE VERMISTEN

Nagenoeg alle Europese landen hadden burgers die zich aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in het buitenland bevonden. Die kregen de benaming Displaced Persons (DP); het ging om krijgsgevangenen, dwangarbeiders en overlevenden van de kampen. Zij kregen hulp van de geallieerden om terug te keren naar hun vaderland of zich elders permanent te vestigen. Een groot deel van deze personen kon relatief snel door de diensten van de Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEP), het hoofdkwartier van de geallieerde troepen in Noordwest-Europa, geregistreerd en gerepatriëerd worden. In september 1945 was het grootste deel van de ongeveer 1,2 miljoen West-Europese DP's weer thuis. Tot die grote groep behoorden onder anderen Robert Maistriau en Jean Franklemon.

(1) Registration No.		A.E.F. D.P. REGISTRATION RECORD		For routing purposes	
G 0 1 7 2 5 5 F		Original ☒ Duplicate ☐		A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z	
MAISTRIAU Robert Charles		M. ☒ Single ☒ Married ☐		L. ☐ Widowed ☐ Divorced ☐	
(2) Family Name		(3) Sex		(4) Marital Status	
MAISTRIAU		M.		Single	
(5) Birthdate		(6) Birthplace		(7) Religion (optional)	
13 mars 1921		Forest Brabant Belgique		Catholic	
(8) Number of Dependents		(9) Full Name of Father		(10) Full Maiden Name of Mother	
1		MAISTRIAU Charles Auguste		BLANCHE MAIN Fernande Genevieve	
(11) DESIRED DESTINATION		(12) LAST PERMANENT RESIDENCE OR RESIDENCE JANUARY 1, 1938.		(13) Other Trades or Occupations	
Forest Brabant Belgique		Forest Brabant Belgique		Etudiant en médecine Université de Louvain	
(14) Usual Trade, Occupation or Profession		(15) Performed in What Kind of Establishment		(16) Other Trades or Occupations	
FRANCOIS ENGLISH GERMAN		No		Reine	
(17) Languages Spoken in Order of Fluency		(18) Do You Claim to be a Prisoner of War?		(19) Amount and Kind of Currency in your Possession	
FRANCOIS ENGLISH GERMAN		No		Reine	
(20) Signature of Registrant: R. Maistriau		(21) Signature of Registrar: [Signature]		Date: 28.V.45	
(22) Destination or Reception Center:		(23) Remarks		Center No. 47	
Forest Avenue Kollere 17 (Monsieur)					
(24) Code for Issue		(25) Remarks			
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28					

De AEFDP- (Allied Expeditionary Force Displaced Persons) registratiekaart van Robert Maistriau, opgesteld vlak voor zijn repatriëring (Buchenwald, 1945).

Voor joden die naar de kampen waren gedeporteerd, was de situatie complexer. Slechts voor een beperkt aantal van de weggevoerden die in Auschwitz waren tewerkgesteld en tijdens hun dwangarbeid vermoord of gestorven waren, werden de overlijdensaktes in de Sterbebücher ver-

meld. Voor de tewerkgestelden van Transport XX ging het om slechts vijf officiële vermeldingen. Van de slachtoffers die in de gaskamers werden vermoord, bleef geen enkel spoor achter in de documenten van de kampadministratie. Dat veroorzaakte de grootste onzekerheid bij de familieleden die achtergebleven waren. Het Rode Kruis werd mee ingeschakeld voor het opzoeken van de vermiste joodse gevangenen. Momenteel behandelt de dienst Tracing nog steeds opsporingsaanvragen die te maken hebben met de Tweede Wereldoorlog. Ook in kranten werden oproepen geplaatst om vermisten terug te vinden.

De Roemeense familie Slezinger-Reitich woonde in Luik. Apotheker Volf Slezinger en zijn echtgenote Sophie Slezinger-Reitich werden op 11 maart 1943 in de Dossinkazerne opgesloten en getransporteerd naar Auschwitz. Ze werden niet geselecteerd voor dwangarbeid en nergens was van hen enig spoor terug te vinden in de kampadministratie. Hun dochter Gudla Bihovsky-Slezinger plaatste een oproep in de krant om haar ouders terug te vinden. Het echtpaar is nooit teruggekeerd.

Het vaststellen van de exacte overlijdensdatum van de slachtoffers was bijzonder moeilijk. Na uitgebreid speurwerk werden er voor die vermisten uiteindelijk 'akten van vermoedelijk overlijden' en 'herziening van de akten van overlijden' opgesteld. Op die manier kon men de situatie regulariseren van joden van wie men aannam dat ze overleden waren. Dat was belangrijk voor de nabestaanden want alleen via die procedure konden ze erkend worden als weduwe, wees en/of oorlogsslachtoffer. Voor vele joodse gedeporteerden werd de overlijdensdatum jaren na de oorlog willekeurig vastgesteld door het International Bureau for Declarations of Death dat onder de bevoegdheid ressorteerde van de Verenigde Naties in Genève.

Bella Rabinovitch-Garber, haar dochter S(l)aura Rabinovitch, haar echtgenoot Izak Majbruch en hun vierjarig zoontje Jacob Majbruch verdwenen in Auschwitz. Van Izak Majbruch wist men dat hij geselecteerd was voor dwangarbeid aangezien hij het nummer 117.636 getatoeëerd kreeg in de linkervoorarm. Zijn zus Sara Majbruch, die in België was achtergebleven, kreeg van hem twee briefkaarten waarop vermeld stond *Arbeitslager, Haus 48*. Het laatste bericht was gedateerd 30 januari 1944. Na de oorlog werd niemand van hen gerepatriëerd. Het internationaal bureau van de Verenigde Naties stelde in 1956 de overlijdens van de leden van de familie Majbruch-Rabinovitch vast op de volgende datums: Izak Majbruch: 31 maart 1944, Laura Majbruch-Rabinovitch: 25 mei 1956, manifest een administratieve vergissing, en Jacob Majbruch: 19 april 1943.

De joden van Transport XX die gedood werden langs de spoorlijn Leuven-Tongeren waren her en der begraven. In 1960 werd contact opgenomen met de joodse vereniging *Aide aux Israélites Victimes de Guerre* door M. Modave, een inwoner van Borgloon. Hij meldde dat er drie doden van de 'gevangentrein' in 1943 op de plaatselijke begraafplaats begraven waren. Ook aan het spoorvak Sint-Truiden-Tongeren waren nog lijken gevonden die anoniem begraven lagen op de kerkhoven van verschillende gemeenten. In Piringen was het lijk van een joods slachtoffer door onbekenden opgegraven en vervoerd naar een onbekende begraafplaats. Al deze gegevens werden in 1960 onderzocht door de Belgische Dienst voor Oorlogsslachtoffers. Het maakte het vaststellen van de werkelijke sterfdatum er niet gemakkelijker op. Zo werd de vermoedelijke sterfdatum van Hermine Steiner-Kolbuszower, vastgesteld door een ministerieel besluit van 4 mei 1949, administratief herroepen omdat de exacte sterfdatum bekend was dankzij de overlijdensakte opgesteld in Borgloon.

'Op 21 april 1943 om tien uur 's morgens werd langs de spoorlijn gevonden, een overleden persoon waarvan de naam blijkt te zijn: Steiner Hermine volgens stamboeknummer 1212 op haar gevonden en ongeveer 35 jaar zijnde, vrouw van middelmatige grootte, donker blond haar, blauwe ogen, een weinig haviksnuus, gekleed met donker blauwe mantel met knopen in grijze pels, zwart geribd kleed, blauwen wollen onderrok, bruine kousen, zwarte lage schoenen versierd met rode vlakjes. Was draagster ener zwarte lederen handtas, in deze bevond zich een groene kaart met N° 1212 en een Duitse stempel waarop Mechelen stond en in potlood geschreven Anderlecht S 61792. In de handtas stak ook een brief in het Duits geschreven met opschrift 'Steiner Hermine'. (Gelijkvormig afschrift overlijdensakte 21/04/1943, Borgloon 16/05/1960).

Dat de slachtoffers van Natzweiler-Struthof slechts zestig jaar na de feiten geïdentificeerd konden worden, is haast niet te begrijpen. Autopsiedocumenten waren nochtans in het bezit van het Franse militair gerecht tijdens de onderzoeken in 1952-1953 tegen de nazimisdadigers van Natzweiler-Struthof en kopieën daarvan waren bewaard in de archieven van de Universiteit van Straatsburg en bij het Centraal Bureau van de gerechtelijke administratie in Ludwigsburg. Ook later, tijdens de strafrechtelijke vervolging tegen de antropoloog Bruno Beger en Hans Fleischhacker, stonden alleen de daders terecht en was er geen aandacht voor de slachtoffers. Het was de Duitse wetenschapper Hans-Joachim Lang die in 2004 na een jarenlange speurtocht aan de nummers namen kon verbinden. De notities van Henri Henripierre waren van doorslaggevende aard om de slachtoffers na zestig jaar te identificeren. De lichamen werden opgegraven en daarna begraven op de joodse begraafplaats van Straatsburg. Een grafsteen met de 86 namen werd daar in december 2005 aangebracht.

Het monument voor de 86 in Auschwitz geselecteerde joodse vrouwen en mannen die in het concentratiekamp Natzweiler-Struthof (Elzas) werden gedood (Straatsburg, 2011).

De alleenstaande moeder Frieda Gehl-Joachimsmann met de Duitse nationaliteit werd onverwacht opgepakt in Antwerpen en gedeporteerd naar Auschwitz. Haar baby Renée bleef alleen achter maar werd geadopteerd door Pauline Simons. Frieda Gehl-Joachimsmann keerde niet terug uit de kampen. Vermoedelijk stierf zij in Bergen-Belsen

op 27 april 1945. Op 26 oktober 1950 bepaalde de Aanvaardingscommissie voor de Politieke Gevangenen en hun Rechthebbenden dat de alleenstaande moeder postuum de titel 'Begunstigde van het Statuut' kreeg en niet de titel van 'Politiiek gevangene'. De ondertussen achtjarige dochter Renée met de Belgische nationaliteit kreeg als weeskind dezelfde titel als haar moeder en gedurende 26 maanden (de duur van de gevangenschap van haar moeder) een buitengewone vergoeding van 1500 BEF per maand.

HET VOORTBESTAAN VAN DE OVERLEVENDEN

Bij de bevrijding van het land werd de Belgische regering geconfronteerd met drie fundamentele problemen: de repatriëring, de hulp aan de oorlogsslachtoffers en hun rechthebbenden, en de wederopbouw.

Voor de politieke gevangenen, de verzetsgroepen en de verplicht tewerkgestelden vonden de verschillende regeringen die elkaar in 1944 en 1945 opvolgden een wettelijke regeling. Nergens werd echter iets vermeld over de slachtoffers van raciale deportaties. Joden die geen Belgische onderdanen waren en wegens louter raciale redenen waren gedeporteerd, kregen na de oorlog niet het statuut van politiek vluchteling. Joden die de Belgische nationaliteit wél hadden, kregen niet de titel, maar werden wel als 'begunstigden van het statuut' beschouwd. Zo kregen ze ook financiële en materiële steun.

Na de oorlog vormde de verzetsorganisatie, het Joods Verdedigingscomité, zich om tot een sociale hulporganisatie met als primordiale doelstelling de belangen te verdedigen van alle joden die tijdens de oorlog waren ondergedoken, de hereniging van de gezinnen te realiseren en hulp te verstrekken aan de overlevenden die terugkeerden uit de kampen.

Ondanks vele interventies en niet-aflattende inspanningen bleef het merendeel van de joodse slachtoffers van de deportatie en hun families in de kou staan. Het zou tot 1999 duren vooraleer er voor hen een specifieke regeling werd getroffen. Door de wet van 26 januari 1999 werden ondergedoken joodse kinderen en joodse politieke gevangenen die tijdens de Tweede Wereldoorlog niet de Belgische nationaliteit hadden, als politieke gevangenen erkend. In 2003 keurde de wetgever een hele reeks nieuwe maatregelen goed ten gunste van de slachtoffers van de

joodse en de zigeunergemeenschap. De doelgroep daarbij waren de gedeporteerden, de wezen van gedeporteerden en de ondergedoken kinderen en volwassenen. Er werd voorzien in een lijfrente voor de wezen van gedeporteerden en voor ondergedoken volwassenen en kinderen.

ENKELE LEVENSGESCHIEDENISSEN VAN SLACHTOFFERS

Elke fase in de geschiedenis van de jodenvervolgning werd in dit boek geïllustreerd met korte fragmenten van levensgeschiedenissen van getuigen. Een aantal onder hen hebben we opgezocht of ze kwamen getuigen op de jaarlijkse herdenking van Transport XX. Hoe ze het einde van de oorlog beleefden en hun verdere leven vorm hebben gegeven, blijkt uit het volgende overzicht.

Eva Fastag

Links Eva Fastag ten huize van Regine Krochmal (Brussel, 2006).

Eva Fastag, de secretaresse die de transportlijsten uittikte, werd vrijgelaten uit de Dossinkazerne op 9 juni 1944, drie dagen na D-day. Volgens haar gebeurde dat in het raam van een uitwisselingsproject tussen joodse gevangenen en Duitsers die in Palestina verbleven. Volgens haar verklaring waren er voor die uitwisseling in de Dossinkazerne drie verschillende lijsten in omloop. Eva Fastag stond op de tweede lijst. De derde lijst werd nooit gebruikt. Met een zevental personen werden ze in vrijheid gesteld. Fastag had op dat ogenblik geen mid-

delen van bestaan. Gelukkig kende ze Maurice Heiber, de directeur van een ouderlingentehuis voor joden. Maurice Heiber was lid van zowel de jodenvereniging van België als van het Joods Verdedigingscomité. Samen met zijn vrouw Estera werd hij in mei 1943 een tijdje opgesloten in de Dossinkazerne, maar ze werden weer vrijgelaten. Hij was het

eerste hoofd van de kinderafdeling van het Joods Verdedigingscomité en in de kazerne had hij de *Papküchen* voor kinderen georganiseerd. Hij werd na een korte gevangenisperiode vrijgelaten. Fastag zocht hem na haar vrijlating op. Zo kwam ze in het ouderlingentehuis terecht en kreeg er werk, huisvesting, verzorging en voedsel. Eva Fastag leeft nu in een kibboets in Israël. Ze is 98 jaar oud.

Hans Jakob Herz

De Akense rijwielhandelaar Hans Jakob Herz werd in januari 1945 door het Russische leger bevrijd. Hij werd eerst in Polen in een Russisch militair hospitaal opgenomen, later in een ziekenhuis in Praag, waar hij langzaam herstelde. Pas in 1949 keerde hij naar zijn geboortestad Aken terug. Na aanzienlijke moeilijkheden om van Duitse banken leningen te verkrijgen, opende hij in 1951 opnieuw een fietswinkel in Aken. In 1973 stopte hij met het bedrijf om gezondheidsredenen. Slechts vier van de 72 familieleden van Hans Jakob Herz hebben de kampen van Auschwitz, Dachau en Izbica Mönchengladbach overleefd.

Helmut Clahsen vertelde in de *Rundbrief nr 10 van GrenzGeschichte DG* van de Autonome hogeschool van de Duitstalige gemeenschap over zijn oom Hans Jakob Herz: 'De neef van mijn moeder, oom Hans Jakob Herz, was na de oorlog niet meer dezelfde als oom Hans die ik als kind gekend had. Voor kerstcadeau in 1934 had hij me nog een autopod (step) gegeven. Hij was toen een goedlachse man. Sinds zijn terugkomst lachte hij niet meer. Nauwelijks kon er een glimlach af. Hij was doodziek in lichaam en ziel. Oom Hans overleed op 26 september 1981 op de leeftijd van 76 jaar. Hij werd op de joodse begraafplaats aan de Lütticherstraße in Aken begraven.'

De familie Bleiberg

Kinderen die in kloosters waren opgevangen, zoals Charles Bleiberg, of bij particulieren onderdak hadden gekregen, leefden als ondergedokenen in angst voor verraad en deportatie. Na de oorlog voltrok zich voor velen van hen nog het ergste drama: het besef dat het ‘tijdelijke’ afscheid van ouders, broers, zussen en verwanten definitief was geweest. Van de familie Bleiberg waren alleen de vader en de twee zonen onderdoken. Zij werden opgevangen door de zusters van het *Maison de la Miséricorde des ss. Coeurs de Jésus et de Marie-Asile Saint-Joseph* in het Groenveld te Heverlee en overleefden de judeocide.

De weeskinderen van de zusters van het ‘Huis van Barmhartigheid’ tijdens de oorlog met de ondergedoken joodse kinderen Charles Bleiberg (tweede rij, achtste van rechts – kijkt naar links) en Walter Bleiberg (laatste rij, tweede van rechts). Ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de stichting van het klooster waren de kinderen feestelijk uitgedost (Heverlee Groenveld, mei 1943).

Marie Beirens, die in maart 2012 eeuweling werd, herinnerde zich nog goed hoe de beide broertjes Bleiberg in het klooster opgenomen wer-

den. De grootmoeder, de vader, de moeder en het jongste zusje van nog geen twee jaar kwamen hun twee jongetjes van drie en vijf jaar afstaan. Hun moeder van zevenentwintig jaar, hun grootmoeder en hun zusje hebben de jongetjes nooit meer teruggezien. Zes maanden na de bevrijding kwam vader Bleiberg zijn zoontjes terughalen. Ze herkenden hun vader niet meer en Charles zei: ‘*Bonjour Monsieur Papa.*’

Charles Bleiberg vertelde later: ‘Wij zijn alle drie teruggekeerd naar Zottegem. De bevolking, samen met het college van de burgemeester en de schepenen en de fanfare, hebben ons hartelijk verwelkomd. Tijdens die gelegenheid zong ik verschillende liederen die ik geleerd had in het klooster. Mijn vader werd

Ester Devos, tweede echtgenote van Max Bleiberg met de zonen Walter en Charles (Zottegem, 1948).

heel goed gesteund door de gemeente omdat hij de enige inwoner van Zottegem was die de concentratiekampen had overleefd. Hij kreeg gratis een huis dat wij mochten bewonen. Dit huis op de Markt (nr. 21) was in beslag genomen. Het was vroeger bewoond geweest door een apotheker die gecollaboreerd had met de Duitse bezetter. Mijn vader heeft er een lingeriewinkel geopend. Mijn broer was negen jaar en ikzelf was er zes. We gingen samen naar de gemeenteschool van Zottegem. In 1949 is mijn vader hertrouwd met Ester Devos.’

Mirace (Mircia) Resler

Mirace Resler (1926) werd samen met zijn broer Alexander bij aankomst in Auschwitz met een 340-tal mannen uit Transport XX overgebracht naar Monowitz. Hij vertrok op 18 januari 1945 vanuit Auschwitz en overleefde de dodenmars naar Buchenwald en naar Flossenburg. Hij

werd uiteindelijk in Dachau bevrijd. Zijn dertienjarige zuster Eva werd gedood door een verdwaalde kogel tijdens het transport. Zijn ouders en zijn veertienjarige zus Tauba werden bij hun aankomst in Auschwitz onmiddellijk vergast. Zijn oudere broer Alexander (1922) kreeg een inschrijvingsnummer maar overleefde zijn gevangenschap niet.

Henri Kandel

De tweejarige Henri Kandel werd geschrapt van de transportlijst wegens zijn besmettelijke ziekte. Net voor het vertrek van Transport XX op 16 april 1943 werd hij in het O.L.Vrouweziekenhuis van Mechelen opgenomen met longtuberculose. Alle leden van de familie Kandel, behalve Henri, werden getransporteerd naar Auschwitz en overleefden de oorlog niet. Op 15 september 1943 werd hij uit het ziekenhuis ontslagen en overgebracht naar een van de weeshuizen van de jodenraad onder Duitse controle. Hij verliet het weeshuis en leefde ondergedoken in Anderlecht bij een Brusselse koopman. Na de oorlog verbleef hij in verschillende joodse weeshuizen tot in 1947. Daarna werd hij door zijn Weense tante Marie Kandel geadopteerd en verhuisde hij naar Oostenrijk.

Dokter Louis Micheels en Ina Van Esso

Dokter Louis Micheels en zijn vrouw Ina Van Esso overleefden als echtpaar de judeocide. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisden ze naar de Verenigde Staten. Zij kregen twee kinderen, Ronald en Elizabeth. Micheels werkte meer dan vijftig jaar als psychiater en psychoanalyticus in Westport, Connecticut. Hij was ook *associate professor* in de klinische psychiatrie aan de Yale University en voorzitter van het *Western New England Psychoanalytic Institute*. Micheels schreef een boek over zijn judeocide-ervaring getiteld *Dr. 117641* en zorgde er door zijn getuigenis voor dat dokter Münch vrijgesproken werd op het proces van Krakau tegen de SS-dokters. Zijn zomerverblijf in West Tisbury deed hem te-

rugdenken aan zijn ouderlijk huis in de duinen van Nederland. Dokter Louis J. Micheels overleed thuis in de Verenigde Staten (Newton) op zijn 91ste verjaardag.

Regine Krochmal

Na haar ontsnapping op 19 april 1943 werd Regine Krochmal opnieuw aangehouden. Ze werd opgesloten in de gevangenis van Sint-Gillis en daarna in Breendonk. Na drie dagen foltering werd ze vrijgelaten maar vlak in de buurt van het Fort van Breendonk opnieuw opgepakt door de Gestapo en opgesloten in de Dossinkazerne. Ze kwam er terecht in een van de cellen die voor politieke gevangenen bestemd waren. Die cellen hadden geen raam, waren dag en nacht verlicht en waren slechts gemeubileerd met een krukje, een tafel, een emmer en een brits die aan de muur was bevestigd en die voorzien was van een hangslot.

Krochmal getuigde later over haar bevrijding in 1944: ‘Het is de nacht van 2 op 3 september. Die nacht hoor ik gerammel van sleutels. Wie komt me halen? De celdeur zwaait open. Voor mij staan twee jonge Belgische SS-mannen met de handmitrailleur aan de draagriem. Huilend melden ze mij door hun tranen heen de nakende komst van de Amerikanen en smeken ze mij hun een adres te bezorgen om onder te duiken. Wat later die nacht werden wij door de gevangenen bevrijd. Wij wachtten nog even tot de dag aanbreekt en dan gaat ieder zijn weg. Sommigen, zoals ik, gaan met hun laatste krachten te voet van Mechelen naar Brussel.’

Totaal ontredderd is Regine Krochmal uit de oorlog gekomen, lichamelijk en geestelijk mishandeld door ‘levensdieven’. Zo noemde ze de SS'ers die haar folterden. Een gevoel van verlatenheid en onmacht kwam over haar. Haar beste vriendin, Marianne Bradt, was overleden in Ra-

vensbrück, net aan het einde van de oorlog in mei 1945. Haar andere vriendinnen uit het *Österreichische Freiheitsfront*, Lotte Sontag en Herta Ligetti, hadden de judeocide overleefd maar voelden zich helemaal niet bevrijd. Zij doken onder in een leven van stilzwijgen en van lethargie. Ook al overleefde iemand als proefpersoon block 10 in Auschwitz, de gevolgen van de experimenten konden jaren later nog nawerken.

De tweeëntwintigjarige Weense Judith Furst (Yoetzi), een vriendin van Regine Krochmal in het *Österreichische Freiheitsfront*, werd in block 10 van Auschwitz I opgenomen. Om haar eileiders af te sluiten werd haar baarmoeder door dokter Clauberg geïnjecteerd met chemische stoffen. Judith Furst overleefde Auschwitz maar hield aan de experimenten verschrikkelijke hoofdpijnen en fertiliteitsproblemen over. Klaarblijkelijk waren haar hersenen ook aangetast. Ze stierf later na een verschrikkelijke lijdensweg aan de gevolgen van haar behandeling in block 10.

Therapieën hebben de angsten van Regine Krochmal, haar verontrusting, haar schuld om joods te zijn, niet kunnen wegwerken. Door haar eigen inzet en weerbaarheid is ze de periode na de bevrijding doorgelopen. Ze huwde met de Amerikaan Isaak Burns en werd moeder van een zoon (Albert, 1951). Haar hele leven bleef ze zich afvragen: hoe konden Duitse jonge mannen en vrouwen onschuldigen folteren? Waarom werden joden vervolgd en vermoord? Schuldig bevonden maar waarom? Regine Krochmal woont in Brussel (Elsene) en werkt nog steeds als zelfstandig psychotherapeute. Jaarlijks getuigt ze op de herdenking van Transport XX in Boortmeerbeek.

Simon Gronowski

Tot het einde van de bezetting bleef Simon ondergedoken. Samen met zijn vader keek hij tevergeefs uit naar de terugkeer van zijn moeder en zijn zus; zij hadden de judeocide niet overleefd. Vader Gronowski stierf op 9 juli 1945 van ziekte en verdriet. Op dertienjarige leeftijd bleef Simon alleen achter. Hij wilde slagen in het leven, zich niet laten gaan. Hij studeerde aan de ULB. Op die manier wilde hij zijn ouders en zijn zus weer tot leven brengen. In 1954 werd hij op drieëntwintigjarige leeftijd doctor in de rechten. Hij was gehuwd en kreeg twee dochters en vier kleinkinderen. Deze zes familieleden zijn voor hem zijn levensdoel geworden. Simon Gronowski woont in Brussel (Elsene) en is advocaat.

Waar haalde hij de kracht om een zinvol leven op te bouwen? Gronowski verwoordde het als volgt: 'De belangrijkste periode in een mensenleven zijn de eerste levensmaanden. Wanneer een kind geboren wordt, indien het de warmte voelt van zijn moeder wordt het getekend voor het leven. Als baby werd ik liefdevol opgevangen in de armen van mijn moeder. Ik heb slechts elf jaar met mijn familie samengewoond. Gedurende die elf jaar werd ik als kind door mijn ouders en zus bemind en die liefde gaf me de kracht voor mijn verdere leven. En nog iets anders heeft me geholpen: het was de jazz en mijn piano. Jazz betekende voor mij na de oorlog een belangrijke factor van evenwicht en gaf me ook de mogelijkheid me sociaal te integreren. Mijn vriend Jean-Jacques Laydu heeft mij de jazz leren ontdekken. Samen vormden we een duo: hij trompet en ik piano. Door jazz te spelen voelde ik me geliefd en bracht ik ook plezier rondom mij. Vooral ook wilde ik een gezin stichten. Een overlevende van een familie die uitgemeord werd door de nazi's heeft slechts één middel om verder te leven: een nieuw gezin vormen. Na de dood van mijn familie moest ik leven creëren. Na de haat moest ik liefde terug kansen geven. Anders zou mijn leven zinloos geweest zijn en zouden de nazi's ook mij overwonnen hebben. De eerste ge-

Simon Gronowski aan de piano (Brussel, 1950).

lukkigste dag van mijn leven was de geboorte van mijn dochter Katia op 29 maart 1964. De tweede beste dag van mijn leven was de geboorte van mijn dochter Isabella op 12 november 1965. Als kind was Katia ‘mijn grote favoriet’ en Isabella ‘mijn kleine favoriet’. Op het moment van mijn echtscheiding wilde de familie van mijn vrouw mijn kinderen van me afnemen. Die pijn leek nog groter dan deze die ik had gekend tijdens de oorlog. Maar al snel kreeg ik mijn kinderen terug. Ik heb mijn vrouw Marie-Claire nooit iets verweten. Ze was het slachtoffer van haar familie. Haar entourage was als enige verantwoordelijk. Zijzelf behield haar vertrouwen en een zekere tederheid tot aan haar dood op 10 april 1997.’

Willy Berler

Willy Berler kwam op 23 april 1943 aan in Auschwitz en werd geselecteerd voor dwangarbeid. Gedurende twee jaar is hij op verschillende momenten aan de dood ontsnapt. Hij is ziek geweest, verzwakt, vernederd. Hij heeft honger geleden, hij is geslagen, hij heeft andere gevangenen zien sterven in verschrikkelijke omstandigheden. Van Monowitz tot Buchenwald, via Auschwitz en Gross-Rosen, heeft Willy Berler het ergste meegemaakt. Zijn jeugdige leeftijd en zijn gezondheid hebben hem doen overleven. Op 11 april 1945, zijn verjaardag, werd hij bevrijd in Buchenwald. Bij zijn terugkeer in België was Berler volledig verzwakt. Hij woog nog amper 42 kilogram. Er werd tuberculose bij hem vastgesteld. Na maanden verblijf in een hersteloord voor kampgevangenen kon hij weer de draad van zijn leven opnemen. Hij leerde Ruth Dickstein, een jonge Berlijnse jodin, kennen. Ruth was een verzetsvrouw (verzetsnaam Renée Denies) uit Nice die gedeporteerd werd met het 74ste Transport vanuit Drancy. Ze overleefde Birkenau en Bergen-Belsen. Haar hele familie was uitgemoord.

Het echtpaar Berler-Dickstein (Watermaal-Bosvoorde, 2002)

Berler getuigde later: ‘Ruth had dezelfde pijnlijke herinneringen als ikzelf. Het was niet nodig om veel uitleg te geven. De dag na onze eerste ontmoeting heb ik haar ten huwelijk gevraagd. We hadden hetzelfde verlangen om te leven, we wilden samen bouwen aan een toekomst, we hadden dezelfde behoefte aan liefde. In 1947 huwden we. Sinds die dag heb ik geen moment spijt gehad dat we elkaar gevonden hebben. Zonder twijfel heeft onze gedeelde kampervaring bijgedragen tot onze wederzijdse verstandhouding, en, paradoxaal genoeg, hebben we samen een heel gelukkig leven gehad. Als ik vroeg aan mijn vrouw hoe ze zich voelde, antwoordde ze me steevast: “Vive la vie, malgré tout.”’

Willy Berler werd een geslaagd zakenman. Samen met zijn vrouw Ruth woonde hij in een villa in Watermaal-Bosvoorde. Hij overleed in 2008.

HET MILDE OORDEEL OVER DE LEDEN VAN DE JODENRAAD

De Vereniging der Joden in België, beter bekend als de jodenraad, werd tijdens de bezetting verdacht van samenwerking met de Duitsers en werd kort na de oorlog beschuldigd meegewerkt te hebben aan de vervolging en de deportatie van duizenden joden. Dat was concreet gebeurd door de joden te groeperen, namenregisters op te stellen, hen op te roepen zich aan te melden voor de Dossinkazerne en daarbij te dreigen met represailles tegen familieleden en werkweigeraars. Belastend was ook de verkoop van ‘beschermingskaarten’ aan personen van buiten het comité ten voordele van de kas van de vereniging. Er werd wel rekening gehouden met verzachtende omstandigheden: de leden van de jodenraad hadden aanvankelijk erger willen voorkomen, hadden persoonlijke risico’s gelopen en de steun genoten van Belgische prominenten. Feit was dat ze zich veel te laat, pas in de zomer van 1942, rekenschap hadden gegeven van de catastrofale gevolgen van hun daden.

Wat Noé Nozyce, een van de prominenten van de jodenraad, overkwam, illustreert de manier waarop het oordeel over de joodse verantwoordelijken na de oorlog evolueerde. Nozyce werd op 21 maart 1945 gerepatrieerd en was het enige lid van zijn familie dat uit Auschwitz terugkeerde. Vlak na de oorlog werd Nozyce samen met de andere directieleden van de jodenraad verdacht van collaboratie met de vijand. Belastend waren onder andere het medeondertekenen van tewerkstellingsbevelen van 1 augustus 1942 en het begeleidend schrijven erbij. Daarin werd er bij de joodse gemeenschap op aangedrongen gevolg te geven aan het Duitse tewerkstellingsbevel en werd een onverholven dreigement uitgesproken: ‘Het niet in acht nemen van het tewerkstellingsbevel kan leiden tot onaangename gevolgen, zowel voor de leden van uw familie als voor de gehele joodse bevolking van het land.’

Het Luikse comité compromitteerde zich nog meer door aan de joodse arbeiders van FN Herstal legitimatiekaarten uit te reiken waardoor ze ingeschakeld werden in de wapenproductie. Volgens Nozyce had het Luikse comité geweigerd de gele davidsterren tegen betaling aan de joden van Luik te bezorgen en had het daarvoor steun gezocht bij de burgemeester. Het was de Kommandantur in Luik zelf die de gele jodensterren verkocht.

In het gerechtelijk vooronderzoek werd nagenoeg niet gezocht naar belastende feiten. Nozyce werd met rust gelaten. Nochtans was hij zowel als voorzitter van het lokaal comité van Luik als in de schoot van het centrale directiecomité bijzonder actief geweest. Hij had verschillende functies gecumuleerd en zich zelfs kandidaat gesteld voor het voorzitterschap. In juli 1949 verkreeg Noé Nozyce op grond van zijn ‘vaderlandslievend en onbaatzuchtig’ optreden tot verbazing van velen het statuut van politieke gevangene.

De evolutie in de beoordeling van de leden van de jodenraad moet gekaderd worden in het algemene schuldbesef van de wereldgemeenschap tegenover het gruwelijke onrecht dat de joden door de nazi’s was aangedaan. Het Belgische militair gerecht voerde een oppervlakkig on-

derzoek en ging onvoldoende in op de feiten die beschouwd konden worden als collaboratie met de Duitse bezetter. Uiteindelijk woog het sociale charitatieve werk van de jodenraad bij de beoordeling zwaarder door dan de fouten die in de beginperiode (1941 tot zomer 1942) waren begaan. Het kwam niet tot een proces tegen de leden van het directiecomité. Joodse leiders, ook die van het joodse verzet, waren uiteindelijk van mening dat de wederopbouw van de joodse gemeenschap belangrijker was dan het berechten van de leden van de jodenraad, wat zeker tot heel wat onenigheid binnen de gemeenschap zou hebben geleid.

HET AANDEEL VAN DE BELGISCHE BEVOLKING IN DE REDDING VAN JODEN

In het totaal werden 25.482 joden die in België verbleven, door de nazi's naar de kampen gedeporteerd. Slechts 1.248 van hen overleefden de verschrikking; 95% van de gedeporteerden werden onmiddellijk bij hun aankomst vermoord of kwamen later om door hongersnood, ziekte en ontbering. Dankzij het verzet en de solidariteit van organisaties en particulieren kon ruim de helft van de joden die in België resideerden, onderduiken en op die manier ontsnappen aan de vernietiging. Voor die humanitaire acties konden de verzetsorganisaties rekenen op de medewerking van talloze Belgen van wie een aantal anoniem zijn gebleven. Het ging om burgers die op basis van hun christelijke of humanistische overtuiging hun medemenselijkheid lieten primeren op de risico's die aan het helpen van joden waren verbonden. Dankzij hen werden in België veel meer joden gered dan in de andere bezette gebieden.

Zuster-overste Cécile Stinger en zuster Marie Beirens van het klooster *Maison de la Miséricorde des ss. Coeurs de Jésus et de Marie-Asile Saint-Joseph* in Heverlee hebben 120 joodse kinderen laten onderduiken. Geen enkel kind werd aangehouden of gedeporteerd. Op gevaar van hun eigen leven hebben de zusters de kinderen voor deportatie behoed. Ze hebben ze gevoed, verzorgd en be-

De toenmalige zuster-overste Cécile Stinger van de zusters van het 'Huis van Barmhartigheid' (Heverlee-Groenveld, 1943).

Zuster-overste van het rusthuis Don Bosco Lutgardis Craeynest en Marc Michiels met vooraan zittend de nu 99-jarige Marie Beirens (Wijnegem, 2011).

schermd. Op 25 november 1999 kregen de zusters tijdens een ceremonie van het Israëliëse Yad-Vasheminstituut de titel van 'Rechtvaardige onder de Volkeren'. Charles Bleiberg was als driejarige jongetje onder de naam Charles Roman, samen met zijn oudere broer, bij de zusters ondergebracht. Hij en een twintigtal andere geredde kinderen waren op de plechtigheid aanwezig.

Tijdens een recent bezoek aan het rust- en verzorgingstehuis van Don Bosco in Wijnegem hadden we een gesprek met zuster Beirens. Ze wist nog precies te vertellen wie Charles en Walter Bleiberg waren en de omstandigheden van hun opname in het klooster: 'Zuster-overste Cécile Stinger en zuster Mechtilde hebben in afspraak met de gemeente Heverlee alle joodse kinderen een andere naam gegeven. Zo stonden de zoon-tjes Bleiberg ingeschreven als Charles en Walter Roman. In het klooster waren Duitssprekende zusters die makkelijk contact konden leggen met de Duitse bezetter. In de buurt van het klooster was er een slachthuis dat melkkoeien slachtte voor het Duitse leger. De Duitssprekende zusters mochten de koeien melken vooraleer ze geslacht werden. Dagelijks waren dat emmers vol melk die toelieten alle kinderen, ook de joodse ondergedoken kinderen te voeden. Er werd met die melk veel haver-moutpap gemaakt. De Duitse bezetter is het nooit te weten gekomen. Tijdens de nacht was er dikwijls bomalarm. Als de kinderen gingen slapen werden de slofjes voor het

bed gezet, het jasje opgevouwen op het bed en een washandje om voor de mond te houden tegen het stof. Jongens en meisjes waren gescheiden, ook hadden ze aparte schuilkelders.’

Esther Surovetchi was twee jaar toen haar vader in mei 1940 besliste om met zijn familie naar Frankrijk uit te wijken. Negen maanden later keerde de familie vanuit Montpellier terug naar België. Vader Meer Surovetchi ging opnieuw als accountant aan het werk. Bevreesd voor de Duitse maatregelen tegen de joden, vroeg de moeder van Esther, Sarah Gherscovici, aan haar buurvrouw Julienne Thonus-Engrand voor Esther te willen zorgen als de ouders iets zou overkomen. In 1943 werd de vader van Esther aangehouden door de Gestapo. De moeder werd op tijd gewaarschuwd en veranderde van woonplaats met haar zoon Isaï. Esther werd toevertrouwd aan het echtpaar Barthelemy en Julienne Thonus. Toen de laatstgenoemde via een klant van de groentewinkel vernam dat de Gestapo op zoek was naar Esther, werd het meisje enkele maanden ondergebracht bij de familie Baguette in Charneux. Na enkele maanden kwam Esther terug naar de familie Thonus. Vader Surovetchi kon uit Transport XX ontsnappen en dook, evenals zijn vrouw, onder bij de familie Thonus. De zeven leden van de familie Thonus en de vier leden van de familie Surovetchi zijn samen gebleven tot met de bevrijding. Esther verklaarde bij de posthume uitreiking van de titel ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’ aan Barthelemy en Julienne Thonus in 1999: ‘Alles werd aan mijn ouders gegeven: huisvesting, valse papieren, een beetje geld, voedsel, meubilair, vaatwerk, linnen. Mijnheer Barthelemy Thonus zorgde voor alles. De voedselbevoorrading werd verzekerd door de rantsoeneringskaarten die geleverd werden door het verzet. Wij hebben altijd heel goede contacten onderhouden met de familie Thonus. Ondanks de vele jaren blijf ik het kleine zusje van de oorlog.’

Medaille ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’ van Marie Beirens (Auderghem, november 1999).

Sedert 1953 kent Israël de eretitel ‘Rechtvaardige onder de Volkeren’ toe aan wie tijdens de oorlog joodse mensen heeft geholpen. Tot op heden dragen 1.600 Belgen die eretitel. Door wat zij hebben gedaan, hebben ze niet alleen het leven gered van onschuldige joden, maar tegelijk ook de eer van de wereld en de vrijheid van de mens.

DE BETROKKENHEID VAN DE BELGISCHE INSTANTIES

Bij de registratie en de afzondering van joden had de Belgische overheid op bevel van de bezetter de lokale administraties ingeschakeld. Het argument van de secretarissen-generaal was dat ze door de Duitsers daartoe gedwongen werden; de gemeentelijke ambtenaren verschuilden zich achter de richtlijnen vanuit Brussel. Het ging hoe dan ook om discriminerende en ongrondwettelijke maatregelen die het perverse karakter van de politiek van het minste kwaad ondubbelzinnig aantonen. Om te voorkomen dat collaborateurs hun rol zouden overnemen en dat de bevolking daaronder enorm te lijden zou hebben, aanvaardden de secretarissen-generaal aan het hoofd te blijven van de Belgische administratie. Alvorens de hoofdstad te verlaten had de Belgische regering hen daartoe overigens uitdrukkelijk de opdracht gegeven.

Het protocol tussen de secretarissen-generaal en de *Militärverwaltung* garandeerde een zekere autonomie voor de Belgische administratie. Dat was echter een illusie. De bezetter liet de secretarissen-generaal niet alleen België besturen maar schakelde hen ook zo veel mogelijk in bij de uitwerking van de bezettingspolitiek. Als het militair bestuur daarbij op enig verzet stuitte, verhoogde het de druk op de hoogste ambtenaren wat er meestal in resulteerde dat die om hun aanwezigheidspolitiek te kunnen voortzetten nieuwe toegevingen deden aan de Duitsers. De secretarissen-generaal en met hen nagenoeg de hele Belgische administratie kwamen daardoor in een negatieve spiraal terecht. Hun aandeel in de registratie en de afzondering van de joden is daarvan een verbijsterend voorbeeld. Zij konden in het najaar van 1940 niet weten dat die maatregelen deel uitmaakten van de vernietiging van de joden, maar door mee te werken aan de discriminatie van de joden overschreden ze hoe dan ook de grens van het toelaatbare binnen de accommodatiepolitiek.

De naoorlogse justitie heeft in de meeste gevallen de argumenten voor de politiek van het minste kwaad overgenomen, zowel voor de secretarissen-generaal als voor de industriëlen en bankiers die de Belgische industriële productie hadden hervat, ook als ze bij voorbaat wisten dat een groot deel van die producten naar Duitsland zou worden uitgevoerd. Dat milde oordeel van het gerecht vermindert in geen enkel opzicht de verpletterende verantwoordelijkheid die Belgische ambtenaren in de jodenvervolgung hebben gedragen.

DE BESTRAFFING VAN DE DUITSE DADERS

De Belgische wetgeving moest worden aangepast om de jodenvervolgung en andere oorlogsmisdaden door justitie afdoend te laten vervolgen. Vandaar dat de vonnissen van de Duitse daders een hele tijd op zich lieten wachten. In het proces tegen de hoofdverantwoordelijken van de *Militärverwaltung* in België, von Falkenhausen en Reeder, vormde hun aandeel in de jodenvervolgung een van de drie hoofdaanklachten.

De bestraffing van de Duitsers die zich aan jodenvervolgung schuldig hadden gemaakt, bleef in België erg beperkt omdat de meesten naar Duitsland waren teruggekeerd en daar lange tijd hun misdadige verleden achter een valse identiteit verborgen wisten te houden. Philipp Schmitt, de kampcommandant van Breendonk en van de Dossinkazerne, was de enige leidinggevende nazi die door een Belgische rechtbank wegens zware oorlogsmisdaden ter dood werd veroordeeld. Het vonnis werd ook effectief voltrokken in augustus 1950.

Alexander von Falkenhausen (1878-1966)

Von Falkenhausen was van juni 1940 tot juli 1944 militair bevelhebber van België en Noord-Frankrijk. Hij was betrokken bij het militaire complot van enkele Duitse officieren tegen Hitler. De aanslag mislukte en hij werd opgesloten in het concentratiekamp van Dachau. Daar werd hij in 1945 bevrijd door de geallieerden en hij bleef daarna in krijgsgevangenschap. In 1948 werd hij uitgeleverd aan België.

Hij stond terecht in Luik, waar hij op 9 maart 1953 werd veroordeeld tot twaalf jaar gevangenisstraf wegens zijn verantwoordelijkheid voor de executie van Belgische gijzelaars en voor zijn aandeel in de jodenvervolgung. Na drie weken – hij had toen meer dan een derde van zijn straftijd uitgezeten – werd hij vervroegd vrijgelaten en naar Duitsland uitgewezen omdat ‘overweldigend bewijs’ geleverd was dat hij had geprobeerd zo veel mogelijk joden en Belgen te redden van deportatie en executie.

Eggert Reeder (1894-1959)

Reeder was als *Militärverwaltungschef* verantwoordelijk voor het bestuur in België en Noord-Frankrijk. Op 18 juli 1944 werd in België het militair bestuur vervangen door een burgerlijk bestuur. Reeder aanvaardde

in dienst te blijven van de *Zivilverwaltung* onder leiding van rijkscommissaris Josef Grohé. Op 18 april 1945 werd Reeder aangehouden en in België gevangengezet. Het proces tegen Reeder en von Falkenhausen werd beëindigd op 9 maart 1951. Reeder werd door het Brusselse Hof onder andere schuldig bevonden aan de deportatie van duizenden joden, maar niet verantwoordelijk gesteld voor hun uitroeiing

in Auschwitz. Hij werd veroordeeld tot twaalf jaar hechtenis. Omdat hij meer dan een derde van zijn straf had uitgezeten, werd hij enkele dagen na zijn vonnis in 1951 uit de gevangenis ontslagen.

Ernst Ehlers (1909-1980)

Obersturmbannführer Ehlers was als hoofd van de *Sicherheitsdienst* in Brussel rechtstreeks verantwoordelijk voor de deportatie van de joden vanuit België. Na de oorlog nam hij een valse identiteit aan en werd hij rechter bij het Administratief Gerechtshof in Sleeswijk-Holstein. Intensief onderzoek van de Parijse advocaat Serge Klarsfeld en zijn vrouw Beate leidde tot de ontdekking van de ware identiteit en de

woonplaats van Ehlers. De justitie van de deelstaat Sleeswijk-Holstein wilde in eerste instantie geen procedure starten tegen Ernst Ehlers. In februari 1975 kwam het uiteindelijk toch tot een aanklacht tegen hem. Na lang juridisch getouwtrek moest hij in 1980 voor de rechtbank in Kiel verschijnen wegens misdaden tegen de menselijkheid. Vlak voor de aanvang van het proces pleegde hij zelfmoord.

Philipp Schmitt (1902-1950)

Schmitt was kampcommandant geweest in Breendonk en in de Dossinkazerne. In mei 1945 werd hij gearresteerd in Nederland. In de gevangenis van Rotterdam was hij herkend door Paul Lévy, een voormalige gevangene van Breendonk. Op 20 november 1945 werd hij overgebracht naar België en gevangengezet in het kamp van Breendonk waarvan hij zelf de leiding had gehad. Enkele voormalige gevan-

genen lieten de kans niet onbenut om hem op zijn beurt te vernederen. De krijgsraad van Antwerpen legde hem, samen met vele andere misdrijven, 83 moorden ten laste. Hoewel hij zelf niemand had gedood werd hij als kampcommandant verantwoordelijk gesteld voor de moorden in zijn kamp. Zijn proces ging van start op 2 augustus 1949. Op 25 november 1949 werd hij ter dood veroordeeld. Het vonnis werd in beroep bevestigd. Een genadeverzoek werd afgewezen. Het doodvonnis werd op 8 augustus 1950 om zes uur 's ochtends in de voormalige militaire bakkerij in Hoboken door een vuurpeloton van Belgische rijkswachters voltrokken.

Max Herman Boden (1891-?)

Aan de vooravond van de terechtstelling van Philipp Schmitt eindigde het proces tegen zijn handlangers, *Stürmscharführer* Max Boden. Boden was verantwoordelijk geweest voor de *Aufnahme* van de gevangenen in de Dossinkazerne. Hem werden onder andere de vernedering, de seksuele misdrijven en het geweld tegen gevangenen tijdens het fouilleren en doorzoeken van de bagage van nieuwaangekomenen in het kamp ten laste gelegd. Ook de dood van Bernard Vander

Ham als gevolg van mishandeling en zijn brutale gedrag tegen Berthe Israëls werden hem aangewreven. Max Boden was de enige Duitse SS'er die van bij de opening van de Dossinkazerne als verzamelkamp in juli 1942 tot bij de evacuatie ervan in de nacht van 3 en 4 september 1944 in dienst bleef. Eerst vluchtte hij naar Düsseldorf om daarna via de Sipo van Lille terecht te komen in Nederland. Op 16 mei 1945 werd hij in Scheveningen gevangengenomen door het Canadese leger. Hij werd uitgeleverd aan België op 19 mei 1947 en door de militaire rechtbank van Brussel (8 augustus 1950) veroordeeld tot vijftien jaar dwangarbeid. Hij tekende beroep aan en zijn straf werd verminderd tot acht jaar opsluiting.

Karl Meinshausen (1909-?)

Karl Meinshausen was werkzaam op de Sipo-SD in Brussel vooraleer hij in juli 1942 werd overgeplaatst naar de Dossinkazerne. Na de ontdekking in de kazerne van gesjoemel met de inkomsten uit de naaiateliers en de verduistering van activa en waardevolle voorwerpen in maart 1943 werd Philipp Schmitt uit zijn functie van commandant van de Dossinkazerne ontzet maar hij bleef op post in Breendonk. Bij dat onderzoek kwam ook Karl Meinshausen in opspraak. Hij werd beschuldigd van diefstal. Zonder toelating had hij in beslag genomen meubels en goederen van joodse families doorgestuurd naar zijn familie in Duitsland. Eind maart, begin april 1943 werd hij teruggeroepen naar de Sipo-SD-zetel in Brussel en op 5 mei 1943 overgebracht naar Duitsland. Als tuchtsanctie werd Meinshausen naar het Russische front gestuurd. Wat er daarna met hem gebeurde, is niet bekend.

Kurt Asche (1909-1998?)

Kurt Asche, referent joodse Zaken in de Sicherheitsdienststelle in Brussel, was een fanatieke antisemiet die actief deelnam aan de mishandeling van joden. Na de oorlog nam hij de schuilnaam Kurt Klein aan en dook

Bruno Beger (1911-2009)

onder in Hamburg. Hij was er werkzaam als bediende. In 1962 werd zijn ware identiteit bekend en in 1975 werd hij uiteindelijk opgespoord door Beate Klarsfeld. Vanaf 1980 stond hij terecht voor een rechtbank in Kiel, waar hij op 7 juli 1981 werd veroordeeld tot zeven jaar gevangenisstraf. Zijn straf werd ingekort wegens zijn hoge leeftijd.

Bruno Beger was een Duitse antropoloog die werkte voor het raciale project Ahnenerbe. Hij hielp bij het identificeren van joden die nodig waren voor een skeletcollectie. Beger werd in 1961, toen tijdens het proces tegen Adolf Eichmann duidelijk was geworden dat hij betrokken was bij de selectie van minstens 115 joden voor ras-ideologische experimenten, veroordeeld tot de minimale gevangenisstraf van drie jaar.

Eduard Wirths (1909-1945)

Van september 1942 tot januari 1945 was SS-Standortarzt Eduard Wirths diensthoofd van de medische dienst in Auschwitz. Hij had de volledige verantwoordelijkheid voor alles wat ondernomen werd door de bijna twintig SS-artsen die werkzaam waren in Auschwitz, onder wie Josef Mengele, Heinz Thilo, Friedrich Entress, Horst Schumann en Carl Clauberg, die in de medische afdelingen van Auschwitz

werkten tussen 1942 en 1945. Het was Wirths die alle dokters behalve Hans Münch beurtelings inschakelde bij de selecties op de beruchte *Judenrampe*. In september 1945 gaf hij zich aan bij het Britse gezag in het noordwesten van Duitsland. Na de eerste ondervraging drukte de Britse officier hem de hand en zei: 'Nu heb ik de hand aangeraakt van iemand die vier miljoen mensen heeft vermoord. Denk daar vanavond maar eens goed over na, dan zie ik u morgenochtend terug.' Die nacht pleegde Wirths zelfmoord.

Friedrich Entress (1914-1947)

Tijdens het eerste Mauthausenproces dat van 29 maart tot 13 mei 1946 plaatsvond in het concentratiekamp Dachau, werd Friedrich Entress berecht. Als SS-arts had hij behalve de selectie op de *Judenrampe* op honderden gevangenen medische experimenten uitgevoerd. De meesten van hen kwamen om na een injectie met fenol. Hij werd aangeklaagd voor oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid.

Entress werd ter dood veroordeeld en het vonnis werd op 28 mei 1947 voltrokken in de gevangenis van Landsberg.

Carl Clauberg (1898-1957)

Dokter Clauberg (links op de foto) werd op 8 juni 1945 door de Russen gevangengenomen en in 1948 in de Sovjet-Unie tot vijftwintig jaar cel veroordeeld. Hij kwam na de dood van Stalin in 1953 in aanmerking voor de *Spätheimkehrer*-regeling tussen Bonn en Moskou en werd in 1955 in de Bondsrepubliek vrijgelaten. Clauberg heeft nooit spijt betoond voor zijn

misdaden tegen de menselijkheid, integendeel. Tijdens een interview met de pers sprak hij vol trots over zijn werkzaamheden in Köningshutte en Auschwitz en hij verklaarde tot grote verbijstering van iedereen: 'Ik ben erin geslaagd een volkomen nieuwe sterilisatiemethode tot stand te brengen, een methode die ook nu in bepaalde gevallen uiterst bruikbaar is.' Na protesten van een aantal overlevenden van de kampen werd hij opnieuw gearresteerd, aangeklaagd en in afwachting van zijn proces opgesloten in de gevangenis van Frankfurt. Kort voor de start van het proces verhing Clauberg zich op 9 augustus 1957 in zijn cel.

Hans Münch (1911-2001)

Dokter Münch werd na de oorlog in 1946 overgedragen aan de Poolse autoriteiten. Hij werd berecht in Krakau tijdens het grootste proces dat over Auschwitz werd gehouden. Dokter Louis Micheels, de dokter uit Transport XX, had met Münch gewerkt in Auschwitz en in Dachau. Door de brief van Louis Micheels waarin hij Münch beschreef als zeer menselijk en 'zeer verschillend van de meestal hatelijke

SS-officieren' werd Münch na bijna een jaar voorarrest als enige van de veertig SS-dokters door het Oorlogstribunaal in Krakau vrijgesproken. In 1998 kwam Münch in opspraak door een interview in *Der Spiegel* na het bekijken van de film *Schindlers List*. Ook uitspraken tijdens een radioprogramma op France-inter waar hij de vergassing van Roma en Sinti vergoelijkte, leidden uiteindelijk tot een strafzaak die in januari 2000 geseponeerd werd als gevolg van zijn vergesorderde dementie. Een jaar later overleed Münch.

Daarna werd hij actief als handelsvertegenwoordiger. Maar uiteindelijk trok Maistriau aan het einde van de jaren veertig naar Belgisch-Congo. Daar legde hij zich vooral toe op de veeteelt. Verder plantte hij er een groot bos aan en richtte hij er ter plaatse een basisschool op. Hij kreeg er samen met zijn echtgenote Colette Delsaute vier kinderen: Christine, Charles, Philippe en Isabelle.

Zuster Martha Standaert werkte nauw samen met Robert Maistriau in de streek van Feshi (Bandundu). Tijdens de herdenking van Transport XX gaf ze de volgende pakkende getuigenis: ‘Van in de jaren 1969 tot 1994 heb ik het geluk gehad de familie Maistriau te mogen ontmoeten in Congo-Kinshasa-Bandundu-Kikwit-Feshi-Kimbongo.

Robert Maistriau kwam regelmatig langs in Kimbongo, met een van zijn vrachtwagens. Hij trok dan verder de brousse in, naar het zuiden toe, om in de verschillende afgelegen dorpen de opbrengst van de velden op te kopen bij de moedige inlandse vrouwen. Deze producten waren onder andere *sakasaka* (bladeren van de maniokplant), aardnoten, maniokwortels, paddenstoelen uit de bossen, *mukiongi* (het jonge nog opgerolde blad van de varenplanten), *fumbwa* (groene blaadjes uit het bos – lekkere groente). Robert betaalde al die vrouwen een eerlijke prijs voor deze oogst en op hun beurt konden zij ook in zijn winkels of elders kopen wat ze nodig hadden, kleding en aanvullend voedsel zoals rijst, suiker, zout, melk, tarwebloem. Ook lampen en petroleum voor die lampen. Dit was reeds een heel belangrijke handel die een verbetering van hun levensstandaard betekende.

Om dit transport beter mogelijk te maken zorgde Robert Maistriau voor de verbetering van de wegen. Hij betaalde daarvoor mensen die alle dagen met de spade werkten op die wegen. Men

noemde ze *cantonniers* van Mr. Maistriau. Later werd hij gesteund door de staat en kwam er een afdeling *Office des routes*.

Bij de Zaïrisatie moesten alle niet-Congolezen alle eigendommen: scholen, winkels, camions, koeien overlaten aan de inheemse bevolking. Een vrouw werd volksvertegenwoordiger. Zij ontving de eigendommen en zij liet de naam Maistriau verwijderen op de camions en zette haar naam erop.

Robert zag machteloos toe, maar de bevolking was niet akkoord. Ze besloten samen te protesteren. Een afvaardiging van de Cité Feshi, waar Robert toen woonde, trok woedend naar Mobutu en eiste dat hij zijn wetten zou herzien en die zodanig zou formuleren dat al de goederen van Robert die ook een deel van hun waren, zouden teruggegeven worden. Mobutu gaf toe. Het was feest in Feshi, een cité op ongeveer 230 kilometer van het stadje Kikwit. Dit alles dankzij de competentie en de menslievendheid van Robert.’

Robert had ook een ruim inzicht op elk gebied. Zo zag hij de uitgestrekte broussegebieden en vond dat er veeteelt mogelijk gemaakt moest worden. Hij onderzocht de samenstelling van de grond en ontdekte welke oligo-elementen eraan toegevoegd moesten worden om een evenwichtige voeding en groei van de koeien te verzekeren. Hij liet ‘likstenen’ (*bloc à lècher*) samenstellen met de verschillende oligo-elementen (zoals Fe, Mg, Zc...) in de juiste verhouding. Vele inlandse boeren volgden zijn voorbeeld.

Na bijna een halve eeuw moest Maistriau om gezondheidsredenen de Democratische Republiek Congo verlaten. Een Vennootschap en een Stichting Robert Maistriau werden in het leven geroepen om zijn taken aldaar te zetten. Robert Maistriau werd voor zijn hulp aan de joodse bevolking gedurende de Tweede Wereldoorlog door het Yad Vashem-instituut te Jeruzalem onderscheiden met de titel ‘Rechtvaardige

onder de Volkeren'. Ook aan de ULB werd hij onderscheiden met een eretitel. Verder was hij ereburger van de gemeenten Boortmeerbeek en Sint-Lambrechts-Woluwe. In die laatste gemeente werd een basisschool naar hem genoemd. Tijdens zijn laatste levensjaren ging het steil bergaf met zijn gezondheidstoestand. Hij was zogoed als blind, was diabetespatiënt en overleed in 2008 aan kanker. Hij werd 87 jaar oud.

Robert Maistriau (St-Lambrechts-Woluwe, 2008).

OM NIET TE VERGETEN

Geschiedenis dient om niet te vergeten en om onze plicht van herinnering te vervullen tegenover iedereen die het slachtoffer is geworden van geweld. De slachtoffers van de jodenvervolging nemen daarbij een belangrijke plaats in, want zij getuigen van de gruwelijke schending van de mensenrechten die het naziregime tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft gepleegd. 'Vergeten is ballingschap, herinneren brengt verlossing', luidt een joods spreekwoord. 'Vergeten maakt deel uit van het leven, dat is het drama van de geschiedenis', schrijft de joods-Hongaarse auteur György Konrad. Hij overleefde de judeocide, terwijl al zijn klasgenootjes in de nazivernietigingskampen werden vermoord. Bij een bezoek aan Auschwitz-Birkenau in 2004 ging hij op zoek naar de laatste sporen die mensen er achterlieten; met spijkers hadden ze hun initialen in stenen gegrift opdat ze niet zouden worden vergeten.

HERINNEREN EN VERGETEN

Een deel van de joodse overlevenden van de kampen probeerden de gruwel die ze hadden meegemaakt, uit hun geheugen te wissen, terwijl een ander deel precies door te herinneren het verleden trachtte te verwerken.

De meeste joodse gedeporteerden konden niet snel genoeg vergeten wat ze hadden meegemaakt. Ze waren aanvankelijk niet bereid over hun ervaringen te getuigen; het was zo verschrikkelijk geweest dat ze alles zo vlug mogelijk achter zich wilden laten. Simon Gronowski drukte het plastisch uit: 'Après la guerre, j'ai tourné la page.' Vele slachtoffers hadden niet alleen familie maar ook hun hele hebben en houden verloren. Ze hadden nauwelijks middelen van bestaan en moesten van nul

herbeginnen. Door hun materiële beslommeringen vonden ze niet de tijd om veel aan hun verleden te denken. En zelfs als ze samenkwamen met andere slachtoffers, zwegen velen over wat ze hadden meegemaakt omdat het zo onbeschrijfelijk barbaars en meedogenloos was geweest.

Niet alle overlevenden reageerden op die manier. Voor Willy Berler, die na de oorlog werd opgenomen in een hersteloord voor ex-politieke gevangenen in Dahlem, was precies de reconstructie van zijn herinneringen een heel essentiële fase in zijn herstelproces.

In zijn boek *Itinéraire dans les ténèbres. Monowitz, Auschwitz, Gross-Rosen, Buchenwald* beschreef Willy Berler zijn genezingsproces in Dahlem als volgt: ‘Hier heb ik alle tijd die nodig is om mijn kleine zakboekjes aan te vullen met wat er dag na dag gebeurd is sinds 1 april 1943. Zoals de meeste gedeporteerden uit de kampen heb ik aanzienlijk geheugenverlies geleden. Ik wandel elke dag met een andere kampoverlevende. We voelen dezelfde behoefte om onze mentale vermogens terug te winnen. Dus elke dag spelen we het spel van het terugvinden van de correcte geografische namen, of die van beroemde personen. Geleidelijk aan begint ons geheugen opnieuw te functioneren. Daardoor kunnen we opnieuw de draad opnemen van onze persoonlijkheid van ervoor.’

Het verdriet dat genocide en brutale repressie opwekken, blijft volgens Luc Huyse schuilen in het hoofd van wie het meemaakten en ook bij hun kinderen en kleinkinderen. ‘Het is als fantoompijn in het lichaam van wie erna kwam’, schreef hij in *Alles gaat voorbij, behalve het verleden*. Herinneringen aan volkerenmoorden zullen volgens hem nooit helemaal afsterven. Het verleden moeten we ons bewust en uitdrukkelijk herinneren en herdenken; zo verbinden we het verleden met het heden en met de toekomstige generaties. Volgens Francine Mayran, een Franse psychiater en kunstenares van wie een schilderij op de omslag

van dit boek prijkt, mag de herinnering aan de judeocide niet verdwijnen met de personen die de volkerenmoord hebben meegemaakt. Het ergste wat slachtoffers kan overkomen, is dat we onverschillig zouden blijven. Dat geldt voor de judeocide en voor alle volkerenmoorden in het verleden en het heden.

De herdenking als ritueel is noodzakelijk om de onverschilligheid te doorbreken. Job Cohen, de vroegere burgemeester van Amsterdam, pleitte in zijn toespraak in 2007 bij het spiegelmonument *Nooit meer Auschwitz* van Jan Wolkers dat we waakzaam, weerbaar en solidair moeten zijn. Waakzaam voor signalen van uitsluiting en discriminatie. Weerbaar tegen fascisme, racisme en antisemitisme. En solidair met verdrukten en vervolgd. Simone Veil schreef bij haar jaarlijkse pelgrimage naar Auschwitz in *Le Monde*: ‘Nous sommes allés à Auschwitz parce que le mal n’est pas mort.’

HERINNERINGSEDUCTIE

Het Transport XX-project heeft zich ook ingeschreven in de doelstellingen van de herinneringseducatie. Die focust op tijdloze mechanismen als machtswellust, geweld, vooroordelen, propaganda, xenofobie en ontmenselijking, die aan de basis liggen van schendingen van de mensenrechten, vroeger en nu. Herinneringseducatie wil aanzetten tot een respectvolle houding ten opzichte van elke persoon, van welke afkomst, seksuele geaardheid of overtuiging ook en legt de nadruk op democratische waarden en verdraagzaamheid. Dat engagement zit ook vervat in het herinneringsproject Transport XX. Dat initiatief spreekt jongeren sterk aan omdat in Boortmeerbeek drie jonge mensen de moed hadden de trein tegen te houden. Dat was de manier waarop Maistriau, Franklemon en Livschitz zich tegen het onrecht van de raciale vervolging verzetten. Ook dit boek schrijft zich in in de doelstellingen van de herinneringseducatie. De vele getuigenissen van slachtoffers maken het de lezer mogelijk zich in te leven in de jodenvervolgung. Die empathie met de slachtoffers doorbreekt de onverschilligheid en

opent hopelijk de weg naar solidariteit met alle verdrukten en vervolgd.

KUNST ALS HERINNERING

Kunstenaars hebben de uitzonderlijke gave om het onbeschrijflijke te verbeelden en het onzeglijke van volkerenmoorden voelbaar te maken. De oorlog en alles wat ermee te maken heeft, is voor vele kunstenaars geen afgesloten hoofdstuk. Tentoonstellingen van Anselm Kiefer en Jan Vanriet confronteerden bezoekers met de gruwel van de judeocide en andere volkerenmoorden. De Duitser Anselm Kiefer werkte rond de judeocide en de onthutsende gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Hij bracht een stuk geschiedenis weer tot leven door gebruik te maken van materialen zoals as, aarde, ijzer en hout. In het schilderij *Schwarze Flocken* staat een loden boek in het midden van een desolaat, besneeuwd landschap. Uit het boek stromen versregels uit het gelijknamige gedicht van de joodse dichter Paul Celan (1920-1970). Een besneeuwd veld met uitgedroogde knoestige wijnstokken staat symbool voor de stervende kampbewoners. Eindeloze rijen cijfers refereren aan de nummering van gevangenen. Runentekens verwijzen naar de nazi's, die deze symbolen gebruikten.

Anselm Kiefer, *Schwarze Flocken*, 2006.

Dood, vernietiging, deportatie, vlucht en noodlot zijn een constante in het werk van Jan Vanriet. De gruwelen van de Tweede Wereldoorlog duiken op in zijn kunstwerken vanaf het einde van de jaren negentig. Zijn beide ouders zaten in het verzet, werden verklikt en aangehouden en op transport gezet. Na vele omzwervingen kwamen zowel Vanriets vader als moeder in Mauthausen terecht. Ze leerden elkaar daar kennen, overleefden het concentratiekamp Mauthausen en bij hun terugkeer in België trouwden ze. Het menselijke onvermogen staat bij Jan Vanriet centraal. Of zoals hij het zelf zegt: 'De natuur als getuige van het onheil dat de mens aanricht'.

Tentoonstelling *Gezichtsverlies #2*, Jan Vanriet, Galerij Zwarte Panter (Antwerpen, 2010).

Kunstenares en psychiater Francine Mayran beeldt de sporen en wonden uit die volkerenmoorden bij slachtoffers, overlevenden en nabestaanden nalaten. Zowel het menselijke leed van een vervolgte bevolkingsgroep, het lijden van een slachtoffer, de pijn van een overlevende als de smart van een nakomeling maakt Mayran op een buitengewoon krachtige manier tastbaar. Haar sterk suggestieve schilderijen worden begeleid door teksten in drie talen die de bedoeling hebben om men-

sen over de grenzen heen te verenigen tegen uitsluiting, racisme en onverdraagzaamheid.

Reeks schilderijen uit *Transport XX*. V.l.n.r. Regine Krochmal, Robert Maistriau en Simon Gronowski (Raadzaal Boortmeerbeek, 2011)

Beeld uit *Transport XX* - 1 minute film van Michel van der Burg (Amsterdam, 2010).

De Nederlander Michel van der Burg (°1958) legde zich als videokunstenaar de laatste paar jaar vooral toe op documentaire fotografie en film. In de korte (een minuut) documentaire *Transport XX face to face* (www.michelvanderburg.com) verdringen de gezichten – de ogen – van de vele gedeporteerden zich in een flits – in een persoonlijke ontmoeting – voor het oog van de voorbijganger. Zij trekken voorbij als een trein. De première van deze film vond plaats op 28 november 2010 in Paradiso, Amsterdam tijdens een voorstelling van 'The One Minutes' in

het Nederlandse Nationaal Historisch Museum. Momenteel werkt hij samen met Richard Bloom (Florida) aan een educatieve documentaire over *Transport XX*, die in 2012 verschijnt.

HERINNERINGSOORDEN

Om zijn geschiedenis niet te vergeten, om het verleden levendig te houden, heeft de mens herinneringsoorden nodig; plaatsen, regio's, monumenten waar de geschiedenis op een bijzondere manier veranderd is en die hem bijna als vanzelfsprekend betrekken bij de gebeurtenissen die zich vroeger hebben afgespeeld. De grondlegger van die visie op de herinneringsoorden is de Franse historicus Pierre Nora, die van 1984 tot 1992 onderzoek deed naar de *lieux de mémoire* van Frankrijk. Zijn werk werd een groot succes. Met zijn concept introduceerde Nora herinneringsoorden, geografische knooppunten waarrond herinneringen zich kristalliseren en waar de mens zonder veel omwegen in verbinding staat met zijn verleden. Het collectieve geheugen wordt op die manier gestimuleerd. De *lieux de mémoire* zijn niet alleen plaatsen om te herinneren maar in belangrijke mate ook locaties om cruciale gebeurtenissen uit het verleden te herdenken.

De vervolging en vernietiging van miljoenen joden door het naziregime wordt in eerste instantie onuitwisbaar in herinnering gebracht in de kampen waar de gruwel zich heeft afgespeeld maar ook via monumenten die de slachtoffers van de judeocide blijvend herdenken. Het monument dat ter herinnering aan het XXste Transport in 1993 in Boortmeerbeek werd ingewijd, is daarvan een sprekend voorbeeld. Historicus Henk Coppein behandelde in zijn scriptie *Een stormlamp en rood zijdepapier* niet alleen de geschiedenis van de reddingsactie op *Transport XX*, maar belichtte ook de evolutie in de manier waarop de jodenvervolging, de deportatie en het joodse verzet herdacht worden tijdens de jaarlijkse plechtigheden in Boortmeerbeek. In een meer algemene zin behandelde historica Elien Verbeke in haar scriptie *Een verleden in steen de lieux de mémoire* rond de judeocide in België. Ze maakte een lijst op van de monumenten,

gedenkplaten en straatnamen in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest die refereren aan de judeocide. Ze bekeek welke symbolen erin verwerkt zijn en hoe die het verleden in herinnering brengen.

HERDENKINGEN VAN TRANSPORT XX

Bij nasporingen in de jaren 1986–1987, ter voorbereiding van de tentoonstelling *150 jaar spoor* van de Heemkring Ravensteyn Boortmeerbeek, vond de toenmalige voorzitter Robert Korten gedetailleerde informatie over het feit dat in 1943 op het grondgebied van de gemeente Boortmeerbeek een transport met 1.636 joodse gevangenen tot staan was gebracht. Korten en de Heemkring vonden dit feit zo belangrijk dat ze besloten in samenwerking met de gemeente een monument op te richten.

Het eerste monument (1993)

Aanvankelijk werd eraan gedacht om een herdenkingsmonument te maken in de vorm van een jodenster. Opgetrokken uit spoorweg-

Monument Transport XX (Boortmeerbeek, 1993).

rails zou de hele constructie meer dan drie ton hebben gewogen. Het plan werd echter verworpen door joodse organisaties die vonden dat ‘een symbool dat de Duitsers ons opkleefden, niet op een herdenkingsmonument moest’. In 1992 kwam Robert Korten in contact met Regine Krochmal en zij zorgde ervoor dat er opnieuw schot kwam in het project. Er werd een tweede ontwerp gemaakt door Robert Korten, een constructie met ijzeren rails en houten dwarsliggers. Op 8 april 1993 zetten spoorwegaarbeiders van de afdeling Haacht de constructie in elkaar. Het gemeentebestuur leverde de nodige logistieke steun. De gedenkplaat zelf werd geschonken door de joodse gemeenschap van België. De hele constructie weegt ongeveer 900 kilogram. De naar de hemel gerichte sporen staan symbool voor ‘de weg naar het einde’. Het monument werd op de eerste herdenking van het XXste Transport op 16 mei 1993 onthuld. Bij die gelegenheid zei Robert Korten, de eerste coördinator van de herdenking van Transport XX: ‘Mijn hoop is het dat dit monument [...] de jongeren moge helpen beseffen waar haat, geweld, racisme en fanatisme toe [kunnen] leiden.’

Op de gedenkplaat met in de linkerbovenhoek het wapenschild van de gemeente Boortmeerbeek werd de volgende tekst aangebracht: ‘Dossin-kazerne Mechelen-van 4.8.1942/28 transporten/tot 31.7.1944-Auschwitz. Over deze spoorlijn deporteerden de nazi’s 24.906 joden en 351 zigeuners, 1.205 overleefden. Uniek feit in de geschiedenis van de deportaties van joden in nazi-Europa: op 19.4.1943 stopten Jean Franklemon, Georges Livschitz en Robert Maistriau hier het 20e transport, met 1.631 gedepor-teerden. Voor de grens ontsnapten er 231 uit de trein. 205 hervonden hun vrijheid. 26 lieten – als vrije mensen – hierbij het leven. Dit gedenkteken werd opgericht dankzij Robert A.G. Korten – Heemkring Ravensteyn – de joodse gemeenschap van België en de N.M.B.S.’ (De cijfers die vermeld staan op de herdenkingsplaat zijn volgens recent onderzoek niet correct.) In 1997 werden op de vijfde bijeenkomst drie gedenkplaatjes onthuld waarop de vertaling van de tekst van de gedenkplaat in het Frans, het Engels en het Hebreeuws was aangebracht.

Het heldenmonument (2005)

Op zondag 8 mei 2005 werd ter ere van de drie aanvallers op het transport, Jean Franklemon, Georges Livschitz en Robert Maistriau, een tweede herdenkingsmonument aan het station van Boortmeerbeek opgericht. Dit kunstwerk in cortenstaal van beeldhouwer Etienne Desmet kwam tot stand op initiatief van Maurice Tzweren en van het Joods Museum van Deportatie en Verzet te Mechelen. Fondsen om het te realiseren, kwamen van vrienden en instanties rond Maurice Tzweren. Hij is de zoon van Hena Wasyng, een van de zeventien gedeporteerden die dankzij de tussenkomst van Robert Maistriau in Boortmeerbeek konden ontsnappen. Tzweren beschouwde het als zijn morele plicht om een monument op te richten ter ere van de helden die zijn moeder uit de handen van de nazi's hadden gered. De Gentse beeldhouwer Etienne Desmet ontwierp een sobere zuil met drie op elkaar liggende handen die niet alleen symbool staan voor de strijd tegen onverdraagzaamheid, discriminatie, geweld en marteling, maar ook voor

Heldenmonument (Boortmeerbeek, 2005).

hoop en solidariteit. Het monument wil behalve een herinnering aan de heldendaad van de drie jongeren ook een aanklacht zijn tegen alle genocides in de wereld.

In het Nederlands, het Frans, het Hebreeuws, het Engels en het Duits werd de volgende tekst in de zuil ingebrand:

‘Vriend voorbijganger,
toon eerbied voor deze heldhaftige handen, zij hebben hen gered
die door krachten van het kwaad naar de hel werden gezonden.’

Op de achterzijde van de zuil staat vermeld:

‘Dit monument is een symbool en een geheugenbaken in de strijd tegen elke volkerenmoord. Het is opgericht als eerbetoon aan Robert Maistriau, Georges Livschitz en Jean Franklemon, die met onverzettelijke moed streden tegen de wreedheid en de barbaarsheid van de onverdraagzaamheid.’

Het heldenmonument werd plechtig onthuld op de twaalfde herdenkingsplechtigheid in Boortmeerbeek op 8 mei 2005. Het was Regine Krochmal die de eer had het lint door te knippen.

Fotodoeken ‘Geef ze een gezicht’

In Boortmeerbeek worden in de periode van de herdenking van Transport XX, parallel met de spoorlijn Mechelen-Leuven, vier grote zeilen van drie meter hoog en vijf meter breed ‘wagongewijs’ naast elkaar gezet. Daarop staan de portretten afgebeeld van de 236 weggevoerde joden die erin slaagden op Belgisch grondgebied uit het XXste Transport te ontsnappen. Op het eerste van de vier grote zeildoeken staan de drie jonge mannen die de trein stopten, Georges Livchitz, Jean Franklemon en Robert Maistriau.

De zeilen met de portretten staan symbool voor de wagons waarmee miljoenen joden naar het oosten werden gedeporteerd. De vier doe-

Het eerste van vier zeildoeken 'Geef ze een gezicht' (Boortmeerbeek, 2007).

ken in Boortmeerbeek maken deel uit van het bredere project van het Joods Museum voor Deportatie en Verzet, 'Geef ze een gezicht', waarop 1.070 portretten staan afgebeeld van de 1.631 gevangenen die met Transport XX werden weggevoerd. Op 27 september 2005 werd dit project in aanwezigheid van Patrick Dewael, de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, en de Brusselse minister Guy Vanhengel officieel in de Kamer van Volksvertegenwoordigers voorgesteld. Deze foto's waren gedurende een beperkte periode in Antwerpen, Brussel, Keulen en Mechelen te bekijken. De vier doeken van de redders en de 236 weggevoerden die ontsnapt zijn op Belgisch grondgebied, werden in 2008 in bruikleen gegeven aan de Duitse Democratische jongeren voor de tentoonstelling *Deportationen mit einem Güterwaggon auf dem Bahnhofsvorplatz* aan het station van Keulen.

Op 4 maart 2009 werd de vierdelige publicatie *Mecheln-Auschwitz 1942-1944* voorgesteld. Daarin staan 18.000 foto's van de gedeporteerden van alle transporten die werden teruggevonden in de vreemdelingendossiers. Het Joods Museum van Deportatie en Verzet heeft ook de digitalisering van deze dossiers verzorgd; ze zijn consulteerbaar in het

Project 'Geef ze een gezicht' (Keulen, 2008).

Algemeen Rijksarchief te Brussel en in de Dossinkazerne: Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten in Mechelen. Vele foto's van gedeporteerden in dit boek zijn afkomstig uit deze rijke fotoverzameling.

De jaarlijkse herdenking

Elk jaar wordt er aan het station in Boortmeerbeek een herdenking gehouden. Naast het herdenken van de slachtoffers en de gebruikelijke officiële toespraken van de joodse gemeenschap en de burgemeester, wordt de jongste jaren ook een historisch-maatschappelijk thema aan de herdenking verbonden (zie tabel 15). Op die manier wordt het verleden gelinkt aan het heden. Aandacht wordt besteed aan oorlogsthema's, zinloos geweld, genocides en hedendaagse misdaden tegen de menselijkheid. Zo werd het thema 'Kinderen in de oorlog' als uitgangspunt genomen op de herdenkingsplechtigheid van 2006. Daarbij werd zowel verwezen naar de 237 kinderen jonger dan 15 jaar die met Transport XX werden weggevoerd, als naar Duitse kinderen die bij de *Hitlerjugend* werden ingezet. Kindsoldaten uit Congo en vluchtelingkinderen kregen aandacht in de tentoonstelling 'Kinderen als slacht-

offer in de oorlog'. Op de vijftiende herdenking in 2008 werden naar aanleiding van de zestigste verjaardag van de Rechten van de Mens elk van die rechten getoetst aan de judeocide. In een tentoonstelling werden de mensenrechten visueel uitgebeeld en in een panelgesprek werd gepeild naar de evolutie van de mensenrechten sinds 1948.

Herdenking Transport XX (Boortmeerbeek, 2010).

DATUM	THEMA	BIJZONDERHEDEN
16/05/1993	/	Eerste herdenking, precies vijftig jaar na de treinoverval op Transport XX, voorafgegaan door een herdenkingsmars. Oprichting gedenkteken.
24/04/1994	/	Onthulling straatnaamplaat: XXste Konvooistraat.
11/06/1995	/	Eerste maal dat een overlevende van het XXste Transport, Régine Krochmal, een toespraak houdt.
28/04/1996	/	/
13/04/1997	/	Onthulling bijkomende gedenkplaten ter historische verduidelijking voor anderstaligen.
10/05/1998	/	/
25/04/1999	/	/
30/04/2000	/	/

22/04/2001	/	/
2002	/	Uitgesteld wegens terreurdreiging.
22/06/2003	/	/
25/04/2004	(Kornfeld-gedicht)	/
08/05/2005	Verhalen over Transport XX	Vooraf een vertelavond en fototentoonstelling. Inwijding heldenmonument. Toekenning ereburgerschap Boortmeerbeek aan Robert Maistriau.
23/04/2006	Jong zijn in de oorlog	Tentoonstelling: 'Jong zijn in de oorlog'.
06/05/2007	Geef ze een gezicht	Toespraak Vlaams Minister-president Yves Leterme. Achteraf panelgesprek: 'Waarom genocide vandaag een gezicht geven?', tentoonstelling en wandeling.
13/04/2008	Mensenrechten en Holocaust	Achteraf panelgesprek: '60 jaar mensenrechten en Holocaust' en tentoonstelling: '15 jaar herdenking Transport XX en 60 jaar mensenrechten'.
10/05/2009	In memoriam Robert Maistriau	Achteraf dvd-voorstelling over Transport XX.
25/04/2010	Genummerd voor het leven	Fototentoonstelling: 'Genummerd voor het leven' in de korte periode voor en na de herdenkingsplechtigheid.
15/05/2011	Sporen van herinnering	Achteraf tentoonstelling Francine Mayran: 'Stille getuigen, schuldige getuigen' in samenwerking met het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk.

Tabel 15: Overzicht herdenkingen Transport XX Boortmeerbeek 1993-2011.
Bron: COPPEIN, H., Een stormlamp en rood zijdepapier. De publieke herdenking van Transport XX, Leuven (onuitgegeven masterscriptie), 2011.

Een beklijvend moment bij de jaarlijkse herdenkingen zijn zonder enige twijfel de persoonlijke getuigenissen van de overlevenden van het XXste Transport. De plechtigheid naast het station van Boortmeerbeek en de spoorlijnen met de voorbijrijdende treinen vormen een uniek herinneringsoord voor Transport XX. Henk Coppein stelt dat de stationsomgeving van Boortmeerbeek met de twee gedenktekenen en de

stopplaats, samen met het Fort van Breendonk en de Dossinkazerne, bij uitstek een derde en zeker een even krachtige Belgische *lieu de mémoire* vormt voor de jodenvervolging en het joodse verzet.

Website

Met de website Transport XX (<http://users.telenet.be/holocaust.bmb/>) werd gestart op 6 november 2002. Die site was vooral bedoeld om nabestaanden via een alfabetische lijst van de weggevoerden toe te laten verdwenen familieleden terug te vinden. Kleinkinderen, ooms, neven, nichten van weggevoerden van Transport XX over de hele wereld reageerden heel positief op het initiatief. Landen met de hoogste frequentie aan pageviews zoals Zweden, Canada en Rusland hadden we niet zo direct gelinkt aan de geschiedenis van het XXste Transport.

Land van herkomst	Aantal pageviews (*)	% pageviews
België	6.900	72,6%
Nederland	935	9,8%
Verenigde Staten	353	3,7%
Zweden	272	2,9%
Frankrijk	265	2,8%
Duitsland	230	2,4%
Verenigd Koninkrijk	92	1,0%
Israël	74	0,8%
Canada	58	0,6%
Rusland	48	0,5%
Rest	282	3%
Totaal	9.509	100%

Tabel 16: Contacten (pageviews) met familieleden van gedeporteerden Transport XX via de website.

(*) Het aantal pageviews tussen 6 november 2002 en 16 februari 2011.

Bron: <http://users.telenet.be/holocaust.bmb>.

Veel informatie en beeldmateriaal voor dit boek werd via deze website verkregen. Nabestaanden hadden vaak helemaal geen weet van wat er met hun familielid was gebeurd. We brachten hen in contact met het Museum van Deportatie en Verzet in Mechelen, waar ze meer gedetailleerde informatie konden krijgen. Zo kon er bijvoorbeeld nagegaan worden of er relieken zoals identiteitskaarten, brieven, verklaringen, betalingsbewijzen of andere documenten van hun verdwenen familielid in Mechelen aanwezig waren.

Dankzij de website kregen we ook aanvragen voor begeleide wandelingen en bezoeken aan de site van het monument. Ook scholen hebben reeds meermaals gebruikgemaakt van dat herinneringseducatieve aanbod.

Cijfers van Transport XX (januari 2012)

	Aantal	%
I. VERTREK EN TRANSPORT		
Aantal gedeporteerden bij vertrek in Mechelen	1.631	100,0
Ontsnaapt tijdens deportatie naar Auschwitz	236	14,5
Opnieuw gevat	91	5,6
Gedood	25	1,5
Vrij	120	7,4
II. AANKOMST - LEVEN OF STERVEN		
Aantal gedeporteerden bij aankomst	1.395	100,0
Van het mannelijk geslacht	613	43,9
Mannen (15*)	503	36,1
Jongens (15 en 15*)	110	7,9
Van het vrouwelijk geslacht	782	56,1
Vrouwen (15*)	655	47,0

Meisjes (15 en 15*)	127	9,1
Jongens en meisjes (15 en 15*)	237	17,0
II. A. LEVEN - DWANGARBEID (links)		
Aantal stamnummers bij aankomst	521	37,3
Aantal nummers van mannelijke gevangenen	276	19,8
117.455 tot 117.730		
Aantal nummers van vrouwelijke gevangenen	245	17,6
42.451 tot 42.695		
Vrouwen overgebracht naar Auschwitz I	112	8,0
Vrouwen overgebracht naar Natzweiler-Struthof	7	0,5
II.B. STERVEN (rechts)		
Vergast in Auschwitz bij aankomst	874	62,7
Vergaste mannen en jongens	337	24,2
Vergaste vrouwen en meisjes	537	38,5
Aantal officiële overlijdensaktes	5	0,4
III. NA DE OORLOG		
Gerepatrieerd	150	10,8
Aantal teruggekeerde vrouwen	63	
Aantal teruggekeerde mannen	84	
Aantal teruggekeerde jongens	1	
Aantal teruggekeerde meisjes	2	

Tabel 17.

Bron: Laurence Schram, Kazerne Dossin vzw – eigen onderzoek, 2012.

VIII

BIBLIOGRAFIE

BOEKEN EN ARTIKELS

- ABICHT, L., *De joden van België*, Amsterdam (Atlas), 1994.
- ADRIAENS, W. e.a., *Mecheln-Auschwitz, 1942-1944. De vernietiging van de joden en zigeuners van België*, Brussel (VUBPress), 2008.
- ADRIAENS, W. e.a., *De Belgische tentoonstelling in Auschwitz. Het boek*, Mechelen (Joods Museum voor van Deportatie en Verzet), 2007.
- BERLER, W., *Itinéraire dans les ténèbres. Monowitz, Auschwitz, Gross-Rosen, Buchenwald, Parijs (L'Harmattan)*, 1999.
- BRONZWAER, P., *Maastricht en Luik bezet. Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Hilversum (Verloren), 2010.
- CAESTECKER, F. (ed.), 'Het Belgisch vluchtelingenbeleid in de 19de en 20ste eeuw', in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 2010 nr. 3.
- COPPEIN, H., *Een stormlamp en rood zijdepapier. De publieke herdenking van Transport XX, Leuven (onuitgegeven masterscriptie)*, 2011.
- CZECH, D., *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945*, Hamburg (Rowohl), 1989.
- DE CONINCK, D., 'Opeens dat besef: de trein is gestopt, De overval op het XXste Konvooi naar Auschwitz-Birkenau', in *De Morgen*, 29-01-2005.
- DE LAENDER, J., *Het hart van de duisternis. Psychologie van de menselijke wreedheid*, Leuven (Davidsfonds), 1996.
- DE LANDTSHEER, P., VAN ROOSBROECK, M. en VAN DEN BULCKE, E., *Genummerd voor het leven. De laatste getuigen van de concentratiekampen in Europa (1940-1945)*, Leuven (Davidsfonds), 2009.
- DENECKER, K., *Gewapende joodse partizanen van België. Getuigenissen*, Uitgegeven door de Kinderen van Gewapende joodse partizanen van België, 1997.
- Die Endlösung der Judenfrage in Belgien, Prozess vor dem Landesgericht Kiel gegen Kurt Heinrich Asche, Urteil vom 8 juli 1981, (kopie van het vonnis dd. 8 juli 1981).
- DRESDEN, S., *Vervolging, vernietiging*, Amsterdam (Meulenhoff), 1991.
- DUJARDIN, V. en VAN DEN WIJNGAERT, M., *Land zonder koning (1939-1950)*, in *Nieuwe Geschiedenis van België (1905-1950)*, Tielt (Lannoo), 2006, dl. II, p. 1121-1320.
- ELSLANDER, P. en VAN DEN WIJNGAERT, M., 'Dishonourable Conduct in a Divided State: Settling Accounts with the Collaborators in Belgium', in *Modern Europe after Fascism (1945-1980)*, New York (Columbia University Press), 1998, dl. 2, p. 1316-1343.
- FERRAN-WABBES, M., *Jules Wabbes*, Gent (Borgerhoff & Lamberigts), 2010.
- FLAM, L., 'Naar de dageraad. Kroniek en getuigenis van de oorlogsjaren 1943-1945',

- in Driemaandelijks tijdschrift van de Stichting Auschwitz, bijzonder nr. 51 (april-juni 1996).
- GILBERT, M.J., *The Routledge Atlas of the Holocaust*, Londen (Routledge), 2009.
- GOLDHAGEN, D.J., *Erger dan oorlog. Volkerenmoord, eliminatisme en de aanhoudende schending van de menselijkheid*, Antwerpen (Manteau), 2009.
- GRIFFIOEN, P. en ZELLER, R., *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België. Overeenkomsten, verschillen, oorzaken*, Amsterdam (Boom), 2011.
- HILBERG, R., *De vernietiging van de Europese joden*, Antwerpen (Verbum/De Vries), 2008, dl. II en III.
- HUYSE, L., *Alles gaat voorbij, behalve het verleden*, Leuven (Van Halewyck), 2006.
- KOGON, E., LANGBEIN en H., RUECKERL, A. (ed.), *Nazi Mass Murder: A Documentary History of the Use of Poison Gas*, New Haven (Yale University Press), 1993.
- KROCHMAL, R., *Het moet verteld worden zodat de herinnering van de moed tegenover afgrijselijkheid nooit vergeten wordt*, Brussel (Eigen beheer), 1995.
- KROCHMAL, R., *Aimer...Pourquoi? Un conte.une vie*, Brussel (Eigen beheer), 2010.
- LANG, H.-J., *Die Namen der Nummern, Wie es gelang, die 86 Opfer eines NS-Verbrechens zu identifizieren*, Hamburg (Hoffmann und Campe Verlag), 2004.
- LETTOW, F., *Arzt in den Höllen. Erinnerungen an vier Konzentrationslager*, München (Heyne Verlag), 1997.
- LIFTON, R.J., *The Nazi Doctors: Medical Killing And The Psychology Of Genocide*, New York (Basic Books), 1986.
- LOKKER, C., *Stokken in de wielen, Deurne-Antwerpen (MIM)*, 1985.
- LONCIN, J., *Geheime routes en netwerken. Joodse kinderen op de vlucht voor de Holocaust*, Leuven (Davidsfonds), 2003.
- LOUYET, P., *België in de Tweede Wereldoorlog. Het verzet*, Kapellen (Uitgeverij Pelckmans), 1991.
- MAES, J., *Omstanders, slachtoffers en daders. Een verhaal van individuele keuzes en morele verantwoordelijkheid tijdens de jodenvervolging in de omgeving van Antwerpen*, Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2006.
- MAERTEN, F., SELLESLAGH, F. en VAN DEN WIJNGAERT, M. (red.), *Entre la peste et le choléra. Vie et attitude des catholiques belges sous l'occupation*, Gerpennes-Brussel (Quorum-Soma-Arca), 1999.
- MARGALIT, A., *Herinnering. Een ethiek voor vandaag*, Amsterdam (Boom), 2006.
- MAYRAN, F., *La shoah et son ombre*, Straatsburg (Arthénon), 2009.
- MICHEELS, L.J., *Dokter 117641. Herinneringen aan de Holocaust*, Baarn (Ambo), 1990.
- MICHIELS, M., *In memoriam Robert Maistriau (1921-2008)*, Boortmeerbeek (Gemeente Boortmeerbeek), 2009.
- MOREAU, P., *Systematiek en willekeur, Het verhaal van de politieke gevangenen uit het arrondissement Mechelen*, Berchem (EPO), 2004.
- NEFORS, P., *Breendonk. De geschiedenis (1940-1945)*, Antwerpen (Standaard Uitgeverij), 2004.
- NUYTEN, G., *Het monument en de directe ruimtelijke omgeving*, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1983.
- REES, L., *Een tijd van duisternis. De Tweede Wereldoorlog door de ogen van daders en slachtoffers*, Amsterdam (Ambo), 2010.
- ROEKENS, A., *Gewillig België. Belgische overheden en de jodenvervolging*, Antwerpen (De Bezige Bij Antwerpen), 2011.
- ROZENBLUM, T., *Une cité si ardente. Les Juifs de Liège sous l'occupation (1940-1944)*, Brussel (Editions Luc Pire), 2009.
- ROZETT, R. en SPECTOR, S., *Encyclopedie van de Holocaust*, Kampen (Kok), 2003.
- RUYTERS, M., *Jan Vanriet. Parcours 1966-2008*, Gent (Snoeck), 2008.
- SAERENS, L., *Vreemdelingen in een Wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt (Lannoo), 2000.
- SAERENS, L., *De jodenjagers van de Vlaamse SS*, Tielt (Lannoo), 2007.
- SCHMIDT, E., *Geschiedenis van de joden in Antwerpen*, Antwerpen (Ontwikkeling), 1963.
- SCHRAM, L., 'Au camp de rassemblement pour Juifs de Malines: les maîtres de la Aufnahme', in *Les Cahiers de la Mémoire Contemporaine-Bijdragen tot de Eigentijdse Herinnering*, nr. 8, 2008, p. 13-34.
- SCHREIBER, M., *Stille rebellen. De overval op de twintigste deportatietrein naar Auschwitz*, Amsterdam (Atlas), 2001.
- SEBRECHTS, F., *Ieder zijn zwarte*, Leuven (Davidsfonds), 1994.
- STABEL, K., *De Möbelaktion. Het Duitse beheer van de in België geconfisqueerde joodse goederen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 2000.
- STEINBACHER, S., *Auschwitz. Een geschiedenis*, Utrecht (Spectrum), 2005.
- STEINBERG, M. en SCHRAM, L., *Transport XX Mechelen - Auschwitz*, Mechelen-Brussel (Joods Museum van Deportatie en Verzet-VUB Press), 2008.
- STEINBERG, M., *Dossier Brussel Auschwitz. De SS-politie en het uitroeien van de joden*, Mechelen (Van den Bossche), 1981.
- VAN ALPHEN, E., *Schaduw en spel. Herbeleving, historisering en verbeelding van de Holocaust*, Rotterdam (NAI), 2004.
- VAN DEN DAELLEN, V., *Laten we hun lied verder zingen. De heropbouw van de joodse gemeenschap in Antwerpen na de Tweede Wereldoorlog (1944-1960)*, Amsterdam (Aksant), 2008.
- VAN DEN WIJNGAERT, M. (red.), *Beulen van Breendonk. Schuld en boete*, Antwerpen (Standaard Uitgeverij), 2010.
- VAN DEN WIJNGAERT, M. (red.), *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen (Standaard Uitgeverij), 2004.
- VAN DEN WIJNGAERT, M., *Het beleid van het Comité van de Secretarissen-generaal in België tijdens de Duitse bezetting (1940-1944)*, Brussel (Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten), 1975.
- VANDERVELPEN, J., *En wat deed mijn eigen volk?*, Berchem (EPO), 2003.
- VAN DE VIJVER, H., VAN DOORSLAER, R. en VERHOEYEN, E., *België in de Tweede Wereldoorlog. Het verzet, Deel 2, Kapellen* (Uitgeverij Pelckmans), 1991.
- VAN DE WEYER, C., *Autobiografie Constant Van de Weyer, geboren te Haacht, Oud strijder 14-18, veldwachter te Boortmeerbeek, erkende weerstand-politiek gevangene 40-45, Brigadier, Boortmeerbeek (Eigen beheer)*, 1973.
- VAN DOORSLAER, R. (red.), *Les juifs de Belgique. De l'immigration au génocide (1925-1945)*, Brussel (Onderzoeks- en Studiecentrum voor de Tweede Wereldoorlog), 1994.
- VAN DOORSLAER, R. (red.), *Gewillig België. Overheid en jodenvervolging in België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Brussel (SOMA), 2007.
- VAN DOORSLAER, R. en SCHREIBER, J.P., *De curatoren van het Getto. De vereniging van joden in België tijdens de nazi-bezetting*, Tielt (Lannoo), 2004.
- VANDORMAEL, H., *Verborgene oorlogsjaren. Ondergedoken joodse kinderen getuigen*, Tielt (Lannoo), 2009.

VANDORMAEL, H., *Een jasje met een ster. Gids bij de tentoonstelling Verborgten Kinderen*, Antwerpen (Vredescentrum), 2010.
 VELAERS, J. en VAN GOETHEM, H., *Leopold III, de koning, het land, de oorlog*, Tiel (Lannoo), 1994.
 VERBEKE, E., *Een verleden in steen! Monumenten, gedenkplaten en straatnamen die refereren naar de Holocaust in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*, Gent (onuitgegeven masterscriptie), 2009.
 VERPLANCKE, M. e.a., *Malines Transit (vluchten, vluchtte, gevlucht)*, Mechelen (Joods Museum van Deportatie en Verzet), 2008.
 VERPLANCKE, M., *Herdacht. Over herinneringseducatie*. Mechelen (Joods Museum van Deportatie en Verzet), 2008.

WEBSITES

<http://www.go2warz.nl/>
<http://users.telenet.be/holocaust.bmb/>
<http://www.uitpers.be/>
<http://www.combuysse.fgov.be/mobelaktion.html>) Johanna Pezechkian, *La Möbel-aktion (1940-1963)*, Bruxelles, 2000.
<http://niod.al-m.nl/zoekwoord:Ahnenerbe>
<http://www.27avril44.org/auschwitz-birkenau.html>
<http://www1.yadvashem.org/download/.../BELGIUMenglish.pdf>
<http://www.zuidelijkewandelweg.nl/columnist/ruudo12.htm>
<http://www.candleholocaustmuseum.org/>
<http://www.kazernedossin.be/>
<http://www.thesis.net/>
<http://www.cegesoma.be/>
<http://books.google.be/>
<http://madness-visible.blogspot.com/>
<http://www.deathcamps.org/occupation/auschwitzmen.html>
<http://www.nizkor.org/hweb/people/m/muench-hans/auschwitz-declaration.html>
<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Holocaust/Munch.html>
<http://en.wikipedia.org/wiki/Hans—M%C3%BCnch>
<http://www.martingilbert.com/maps.html>
<http://en.wikipedia.org/wiki/Perry—Broad>
<http://www.die-namen-der-nummern.de/>
<http://www.getuigen.be/Getuigen/3den/Schmidt-Ephraim/tkst.htm>
<http://www.wageningen1940-1945.nl/Kampen/htm>
<http://kanselarij.belgium.be/nl/binaries/Brochure—NL—tcm171-101435.pdf>
<http://www.massviolence.org/The-Transit-Camp-for-Jews-in-Mechelen>
<http://brussels.mfa.gov.il/>
<http://www.vvlg.be/VVLG/45—Vernietiging—Europese—joden.html>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Cultureel—geheugen>
<http://nl.wikipedia.org/wiki/Pierre—Nora>
<http://www.liberales.be/boeken/margalit>
<http://www.grenzgeschichte.eu/rundbriefe.html/rundbriefnr10>
<http://www.chge.be/>

Lijst van de geraadpleegde dossiers bij de Federale overheidsdienst (FOD) Sociale zekerheid - Dienst voor Oorlogsslachtoffers

ABEL Chaïm, °07/09/1907: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d074620)
 ABRAHAMOVICZ Salomon, °10/11/1928: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d369787)
 AMES Lejzor, °10/03/1895: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d238769)
 ARONSFRAU Leon, °08/12/1887: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d002707)
 ARONSFRAU Leon, °08/09/1920: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d002706)
 BANDEL Benjamin, °07/03/1908: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d251378)
 BERRY-MITELSBACH Rosia, °1-14/06/1909: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d211207)
 BIRN Moritz, °15/09/1912: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d224892)
 BLECH Judith, °16/06/1901: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d254163)
 BLODER Abraham, °19/12/1912: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d020936); statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 33915/888)
 BOAS-WESTHEIMER Meta, °09/11/1904: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d293712)
 BOMBERG-BIRENTZVEIG Sara, °16/07/1904: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d074954)
 BRAUNER Simon, °25/04/1886: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d286676)
 CLEFFMANN Alex Israel, °06/12/1878: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d254671)
 COHEN-FINGER Ida, °24/05/1888: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d009295)
 CWAJMAN Faiga B., °27/03/1899: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d004735)
 CYNGISER Israel-Jacob, °24/08/1904: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d251652)
 DE GROOT-PRESO Esther, °14/05/1887: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d163838); statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 58727/15403)
 DEUTSCH Fanny, °12/07/1929: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-dalpha)
 FASTAG Eva, °03/04/1917: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d076549); statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 140826/2155), statuut van burgerlijk weerstander (Ref. SVG-BW 732439/30108), statuut van weerstander door de sluikpers (Ref. SVG-WSP 614128/15273)
 FELZENSZTEJN Sura, °16/06/1909: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d031056); statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 27785/88)
 FINK Hirsch, °09/04/1903: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d293726)
 FISCHEL Abraham, °04/08/1921: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d018768); statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PG 28372/1311)
 FRANKLEMON Jean, °10/09/1917: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d030012); statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PG 19030/2568)
 FRENKIEL David, °23/01/1908: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d122364); statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 16912/2553), statuut van weerstander door de sluikpers (Ref. SVG-WSP 625444/20303)
 GARBER Beila, °15/03/1882: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d069185)
 GETZL-KANDEL Martha, °17/12/1913: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d069327); statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 53350/13527)
 GOLDRING Marie, °13/08/1919: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d293735)
 GOLDSTEINAS Mendelis, °05/10/1901: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d041902); statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 123415/2176)

GOLDWASSER Braune, °15/11/1903: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do77431)
 GROSS Israël, °04/04/1897: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d223706)
 GRUB-KEMPNER Brandel, °29/09/1922: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d367107)
 HEFFNER Naftali, °27/04/1921: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d176371)
 ISRAELS Berthe, °22/05/1921: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do51747)
 ISRAELS Gustave, °14/11/1896: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d122124)
 JOACHIMSMAN Frieda, °08/10/1903: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do86790);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 57030/7573)
 KAMINSKI Chaskiel, °02/05/1918: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d168914)
 KANDEL Jakob Israel, °24/02/1906: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do78401);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 53344/15095)
 KEMPNER-ROSEN Maryem, °28/02/1891: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d367648)
 KLEIN-THALHEIM Elisabeth, °29/05/1901: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d226727)
 KUTNOWSKI/SILBERSTEIN Leon/Leib, °18/10/1918-19/09/1918: persoonlijk dossier
 “DDO” (Ref. SVG-do59258)
 KOLBUSZOWER-STEINER Hermine, °04/03/1908: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d290714)
 LACHIN Michel, °01/09/1880: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d144876)
 LEHRER Michael, °19/04/1898: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d290716)
 LIBER Jakob, °30/01/1898: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d144247)
 LINDNER Hubert, °12/04/1925: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d236466)
 MAISTRIAUX Robert, °13/03/1921: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do23503);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PG 15840/14248)
 MAJZEL Baruch, °24/06/1906: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do31211)
 MAYZEL Boruch, °24/06/1906: statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 38823/2586)
 MICHEELS Louis Josef, °06/06/1917: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d241242)
 MIODEK-MARIENBERG Ruchla, °16/03/1903: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do70905);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 54384/13141)
 MITELSBACH Nuchim, °15/01/1907: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do43332)
 MOGIELNICK Lejbus, °22/06/1909: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d186360);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PG 112533/34004)
 MUHLBAUER Isidor, °23/04/1909: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d291800)
 PASSMANN-VOGELSANG Wwe, °28/01/1878: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d211965)
 PASTERNAK Abraham, °28/07/1878: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-dalpha)
 PIEKARZ Wolf, °25/09/1898: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do40618)
 POLAK Jonas, °12/01/1918: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d381625)
 PRESO Willem, °04/06/1924: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d168720)
 RESLER Eva, °02/10/1929: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d160077);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 58641E/14001)
 ROZENSTEIN Dyna, °20/05/1920: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d293763)
 SAINDERICHIN-BRODSKY Wwe, °16/06/1881: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do60028)

SCHÄFLER Saul, °06/12/1901: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d294142)
 SCHUTZ-KAMINSKI Josephine, °22/11/1915: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do55377)
 SEYEN Petrus, °27/10/1909: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do13731);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PG 1231/3054)
 STEINBERG Israël, °14/07/1890: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d250970)
 STEINWOLF Moses, °07/07/1901: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d222204)
 SZTERNLICHT-ZLOTO Necha, °01/08/1911: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d212817)
 TABAK-MAJZEL Sara, °26/08/1910: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do29215);
 statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 33681/2590)
 TABAKMAN Mejer, °03/09/1912: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do71123);
 statuut van politiek gevangene (Ref. SVG-PGAD 44338/1662),
 statuut van weerstander door de sluikepers (Ref. SVG-WSPAD 625682/2383)
 THYS Frits, °05/08/1904: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do16644);
 (PP 4025/5994)
 VAN ESSO Isna (Ina) Schalom, °09/10/1920: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d282147)
 VISTINEZKI Hinda, °17/12/1905: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-do41238);
 statuut van buitenlander politiek gevangene (Ref. SVG-VPG 123414/688)
 WASYNG Hena, °01/01/1913: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d257435)
 WEBERMAN Symcha, °05/01/1909: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d231555)
 WERNER Léon, °07/05/1904: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d293776)
 WOLMAN Icek, °28/04/1906: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d257070)
 ZYLBERSZAC Szmul Szulem, °13/05/1894: persoonlijk dossier “DDO” (Ref. SVG-d179325)

FOTOVERANTWOORDING

De Joodse gemeenschap in België voor en bij het begin van de Tweede Wereldoorlog

16 Algemeen Rijksarchief 20 Privé-archief JP Kains 21 Privé-archief Simon Gronowski 22 Privé-archief Henri Korn 24 Kazerne Dossin (Relieken) 25 Privé-archief Azriel Genachowski 30 Breendonk 32 Algemeen Rijksarchief

Vorbereiding van de deportatie

43 (boven) FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 43 (onder) Dienst Vreemdelingenzaken 46 Algemeen Rijksarchief 48 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 49 Privé-archief Simon Gronowski 51 Algemeen Rijksarchief 53 SOMA/CEGES

De deportaties van joden uit de Dossinkazerne

58 Privé-archief Marc Michiels 60 Algemeen Rijksarchief 66 Privé-archief Eva Fastag 67 Kazerne Dossin (Relieken) 69 Algemeen Rijksarchief 72 Privé-archief Simon Gronowski 75 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 77 NMBS/SNCB 79 Algemeen Rijksarchief 80 Algemeen Rijksarchief 81 Privé-archief Regine Krochmal 82 Kazerne Dossin 84 Privé-archief Charles Bleiberg 87 Stadsarchief Oberhausen

Het XXste Transport op weg naar Auschwitz (april 1943)

93 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 96 NMBS/SNCB 97 Privé-archief Marc Michiels 104 Archief Paula Marcovici-Reichman (met dank aan Jan Maes) 105 Algemeen Rijksarchief 106 Kazerne Dossin (Relieken) 111 Algemeen Rijksarchief 113: Algemeen Rijksarchief 114 Mecheln-Auschwitz 1942-1944 (deel 3) VUBPRESS 119 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 127 Kazerne Dossin 129 Fonds Lecarte-Franklemon 131 Privé-archief familie Maistriaux 140 Algemeen Rijksarchief 141 Algemeen Rijksarchief 142 Algemeen Rijksarchief 145 (boven) Kazerne Dossin – Fonds Korten (met dank aan François Clynhens) 145 (onder) Kazerne Dossin (Relieken) 148 Kazerne Dossin (Relieken) 152 Algemeen Rijksarchief 154 (boven) FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 154 (onder) Algemeen Rijksarchief

Leven of sterven in de kampen (april 1943-mei 1945)

162 Kazerne Dossin/Cathy César 163 Auschwitz Museum 171 Algemeen Rijksarchief 172 Algemeen Rijksarchief 174 www.getuigen.be 176 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 178 Deutsches Bundesarchiv (Bild 135-KA-10-063) 183 Algemeen Rijksarchief 184 Algemeen Rijksarchief 185 Algemeen Rijksarchief 186 United States Holocaust Memorial Museum (Instytut Pamieci Narodowej) 189 Dienst Vreemdelingenzaken 191 Algemeen Rijksarchief 195 Algemeen Rijksarchief 196 Kazerne Dossin (Relieken) 197 Privé-archief Marc Michiels

Na de oorlog (mei 1945)

200 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 204 Privé-archief Marc Michiels 205 Algemeen Rijksarchief 206 Privé-archief Marc Michiels 208 Privé-archief Charles Bleiberg 209 Privé-archief Charles Bleiberg 212 Algemeen Rijksarchief 214 Privé-archief Simon Gronowski 215 Privé-archief Marc Michiels 219 (boven) Privé-archief Marie Beirens 219 (onder) Privé-archief Marc Michiels 221 Privé-archief Marc Michiels 223 Koninklijk Legermuseum Brussel 224 (boven) Koninklijk Legermuseum Brussel (met dank aan Dorien Styven) 224 (onder) Kazerne Dossin – Fonds Pioro (met dank aan Dorien Styven) 225 (boven) Otto Spronk – SOMA/CEGES 225 (onder) Archief Openbaar Ministerie (Kiel) 227 (boven) Wim Bronkhorst 227 (midden) <http://williamdietrich.com> 227 (onder) <http://en.auschwitz.org/> 228 (boven) United States Holocaust Memorial Museum Washington, D.C (photograph #11693) 228 (onder) United States Holocaust Memorial Museum Washington, D.C (photograph #34805) 229 <http://www.holokausztmagyarorszagon.hu/> 231 FOD Sociale zaken Dienst Oorlogsslachtoffers 232 Privé-archief Marc Michiels 234 Privé-archief Marc Michiels

Om niet te vergeten

238 Koninklijk Museum voor de Schone Kunsten Antwerpen (KMSKA) 239 Privé-archief Marc Michiels (met dank aan Adriaan Raemdonck) 240 (boven) Privé-archief Francine Mayran 240 (onder) Privé-archief Michel van der Burg 242 Privé-archief Marc Michiels 244 Privé-archief Marc Michiels 246 Privé-archief Marc Michiels 247 Privé-archief Duitse Democratische jongeren Keulen 248 Privé-archief Marc Michiels

Vennootschap en Stichting Robert Maistriau/Ontwikkelingsproject**Bois Fleuri**

272 Stichting Robert Maistriau

X

LIJST VAN GEDEPORTEERDEN VAN WIE DE LEVENSGESCHIEDENIS AAN BOD KOMT IN DIT BOEK /TRANSPORT XX IN CIJFERS

Naam	Voornaam	Trans.nr	Nr Auschw	Geb.datum	Geb.plaats
ABEL	Chaim	XXI/0283		07/09/1907	Wilna
ABRAMOWICZ	Salomon	50013		23/07/1916	Wenen
AJZENSZTEJN	Nochim, Chaim	1565	117.457	04/11/1909	Pinsk
AMES	Lejzor	0750		10/03/1895	Dubiecko
ARONSFRAU	Léon	1426		08/12/1887	Bochnia
ARONSFRAU	Léonore	1428		08/09/1920	Dresden
ARONSFRAU - HOLLANDER	Eva	1427		28/07/1893	Radomysl
BANDEL	Benjamin	0427		07/03/1908	Sanok
BEHR	Lucien	1268		04/10/1869	Neuville
BEHR-HOENEL	Julie	1269		24/06/1871	Minversheim
BERLER	Wilhelm	1058	117.476	18/04/1918	Meselocanti
BERNEMAN	Dydja	0237		07/05/1911	Koziennice
BIRN	Moritz	0749		15/09/1912	Chemnitz
BLEIBERG	Meschulim Chaim	0677	117.478	01/03/1907	Mykułychyn
BLEIBERG	Anna	0679		06/03/1941	Zottegem
BLEIBERG - GINIEWSKI	Ruchel	0678		07/03/1914	Stanislaw
BLEIBERG - HEFTER Wwe	Gitel	0676		17/03/1880	Bohorodezany
BLIMBAUM	Sascha	1334		27/12/1924	Leipzig
BLITZ	Chaskel Feiwel	50009		05/05/1899	Tarnow
BLOCKERMAN	Benjamin	1061		27/11/1897	Jano Podlaska

HET XXSTE TRANSPORT NAAR AUSCHWITZ

BLODER	Abraham	1380		19/12/1192	Warschau
BLOM	Jacob	0584		07/08/1852	Mijdrecht
BLUMENFELD - WAJCBLUM	Chaja	1110	42.570	10/05/1909	Opatow
BOMBERG - BIRENTZVEIG	Sara	1445	42.571	16/07/1904	Warchau
BRADT	Marianne	XXIII/0359		29/11/1919	Berlijn
BRAUNER	Simon	1004		25/04/1886	Sandomiersz
CLEFFMANN	Alex Israel	0764		06/12/1878	Wesel/Rhin
CWAJMAN	Faiga-B.	0755		27/03/1899	Warschau
CYNGISER	Israel, Jacob	1366		24/08/1904	Krasnik
DAB recta FLEISCHMAN	Adolf	50011		28/11/1909	Jaslo
DEUTSCH	Fanny	0003		12/07/1929	Wenen
EJZYN	Jojne	50006		13/08/1903	Lodz
FASTAG	Eva	0000		03/04/1914	Warchau
FEIGIN	Jacob	50001		04/05/1892	Odessa
FINGER - COHEN	Ida	1398		24/05/1888	Oberhausen
FINK	Hirsch Moses	1364		09/04/1903	Pikolovka
FISCHEL	Abraham	1360		04/08/1921	Antwerpen
FRENKIEL	David	1064	117.525	23/01/1908	Tomaszow
FRITZ	Hans	50014		13/01/1912	Wenen
GEHL - JOACHIMSMANN	Frieda	0745		08/10/1903	Trappau
GOLDBERG	Sarah		51.825	01/01/1921	Radoszyce
GOLDRING	Marie	0887		13/08/1919	Leipzig
GOLDSTEINAS	Mendelis	0779		05/10/1901	Maryampolis
GOLDSTEINAS - VISTINEZKI	Hinda	0780		17/12/1905	Maryampolis
GRONOWSKY	Simon	1234		12/10/1931	Ukkel
GRONOWSKY	Ita	0000		24/09/1924	Luik
GRONOWSKY - KAPLAN	Chana	1233		10/12/1902	Jurbarkas
GROSS	Israël	1265		04/04/1897	Nadworno
GROSZ	Paula	0455		16/01/1926	Antwerpen
GROSZ	Alexander	0456		03/07/1928	Antwerpen

TRANSPORT XX IN CIJFERS

GROSZ	Anni	0457		26/10/1929	Antwerpen
GROSZ - REICHMAN	Myriam	0454		18/11/1902	Satu Mare
GRUB	Abraham	0825		25/03/1905 (1911?)	Drobin
GRUB-KEMPNER	Brandel	1570	42.600	29/09/1922 (1926)	Düsseldorf
GRUNBAUM	Ester	1412		29/08/1916	Warchau
GURVICIUS	Peisachas	1114		19/01/1901	Koshedary
GUTFRAJND - FELSENSTEJN	Sura (Sara)			16/06/1909	Warchau
HAMMER - GLUCKSMANN	Lina- Charlotte	1028		3/11/1903	Berlijn
HEFFNER	Naftali	1276		27/04/1911	Dubiecko
HERSCHLIKOWITSCH	Godel-Israël	0335	117.561	27/11/1899	Zloczew
HERSZ	Nadel	1036		25/04/1898	Neu-Sanec
HERSZAFT	Joseph	0784		26/03/1893	Warchau
HERSZAFT - BLECH	Judith	0785		16/06/1901	Garzde
HERZ	Hans-Jakob Israel	0116	117.566	13/11/1905	Aachen
HOLZER	Arthur Israël	50018		26/01/1905	Wenen
ICEK	Majer	50016		01/09/1919	Kusmia
ICEK	Kopel	50017		23/08/1913	Klanowa
ISRAELS	Gustave	0498	117.567	14/11/1896	St Jans Molenbeek
ISRAELS	Alice, Renée	0500		18/10/1930	St Jans Molenbeek
ISRAELS	Berthe (Betty)			22/05/1921	St Jans Molenbeek
ISRAELS - ALEXANDER	Suzanne	0499		03/05/1900	Antwerpen
JABLONSKI - ROZENSTEIN	Dyna	1373		20/05/1920	Lazki
KAHAN	Rudolf/Fiche SD 2:Gustav	1407		07/11/1900	Warchau
KAHN	Hermann	0249		15/07/1892	Kettenbach
KAINS	Alfred-Israël	0314	117.584	10/01/1915	Berlin
KAMINSKI	Suzanne	0215		11/03/1943	Brussel
KAMINSKI - SCHUTZ	Josephine	0214		22/11/1915	Anderlecht
KANDEL	Jakob Israel	0654	117.593	24/02/1906	Wien

HET XXSTE TRANSPORT NAAR AUSCHWITZ

KANDEL	Renée	0656		17/10/1938	Brüssel
KANDEL	Camilla	0658		07/05/1942	Brüssel
KANDEL	Hendrik	0660		29/04/1941	Donk
KANDEL	Henri	0657		19/01/1940	Brüssel
KANDEL - GETZL	Martha	0655		17/12/1913	Wien
KEMPNER - ROSEN	Maryem	1568		16-28/2/1891	Pabjanice
KLEIN	Josef	0718		08/03/1898	Trumbowla
KLEIN - THALHEIM	Elisabeth	0661	42.619	29/05/1901	Wien
KORENBERG	Jankiel	1283		03/09/1906	Zawiezce
KORN	Akiwa	0562	117.580	15/11/1996	Warschau
KOSCHMINSKI	Erwin, Martin, Israel	1311	117.578	09/12/1914	Berlin
KOSCHMINSKI - GENSAITE	Frieda	1312		18/08/1911	Polotzk
KROCHMAL	Regine	0263		28/07/1920	Den Haag
KUCZYNSKI	Jakob	50007		13/04/1911	Plauen
KUCZYNSKI	Max	50012		11/03/1921	Plauen
KUTNOWSKI	Baruch Lejb	0383		18/10/1919	Siedlec
LACHIN	Michel	1217		01/09/1880	St Petersburg
LEHRER	Michael	1207		19/04/1898	Jassy
LIGETTI	Herta	XXIII/0358		11/11/1920	Wenen
LINDNER	Herbert Milan	0762		12/04/1925	Wien
MAJBRUCH	Izak-Lazar	0907	117636	05/09/1913	Krakau
MAJBRUCH	Jacob	0909		03/04/1937	Antwerpen
MAJBRUCH - RABINOVITCH	Laura	0908		08/07/1914	Novograd
MAJZEL	Baruch	0342	117.630	24/06/1906	Leczyca
MAJZEL-TABAK	Sara	0343	42.640	26/08/1910	Stanislaw
MARIENBERG - MIODEK	Ruchla	1280		16/03/1903	Miechow
MARJENBERG	Refuel	1279		28/11/1903	Warchau
MAYER	Karl	0652		16/11/1909	Wenen
MAYER - FISCHBEIN	Frieda	1193		12/10/1911	Kiev
MELMAN	Uszer Berck	50008		21/07/1923	Ozarow
MICHEELS	Louis Josef	0033	117.641	06/06/1917	Amsterdam
MICHEELS - VAN ESSO	Isna Schalom	0034		09/10/1920	Amsterdam

TRANSPORT XX IN CIJFERS

MITELSBACH	Nuchim	1362		15/01/1907	Warschau
MITELSBACH - BERRY	Rose	1363		27/04/1909	Szczakowa
MOGIELNICKI	Lejbus	0748		22/06/1909	Uszczanow
MÜHLBAUER	Isidor	1406		23/04/1909	Lemberg
NEUMAN	Abraham	0835		06/04/1919	Krakau
NOZYCE	Robert	1554		13/06/1936	Chénée
NOZYCE	Noé	1551	117.647	08/10/1904	Techen
NOZYCE	Gisèle	1553		12/02/1933	Chénée
NOZYCE - LASAR	Marthe	1552		01/04/1907	Anderlecht
PARDES - GOLDWASSER	Braune	0788		15/11/1903	Oswiecim
PASKUSZ	Moriz	50019		23/08/1901	Wartberg
PASSMAN - VOGELSANG Wwe	Jeannette	0686	42.658	28/01/1878	Gelsenkirchen
PASTERNAK	Abraham, Chaim	0169		28/07/1878	Zalesec
PATRON	Josef Majer	0340		01/11/1896	Warchau
PERKAL	Wigdor Henoeh	1155		23/01/1906	Nowo-Minsk
PERL	Samuel	50003		16/10/1920	Ruscova
PIEKARZ	Wolf	0771		25/09/1898	Mogolody
POLAK	Jonas	1235		12/01/1918	Amsterdam
PORGES	Erwin	0597		16/07/1891	Praag
POSESORSKI	Lejb	50010		18/07/1918	Warschau
PRESO	Willem	0747		04/06/1924	Antwerpen
PRESO - de GROOT	Esther	0641		14/05/1887	Amsterdam
RABINOVITCH - GARBER	Beila	0906		15/03/1882	Novograd
REICHMAN	Ludwig	0311		22/04/1876	Halmen
REICHMAN - GLATT	Feiga	0312		28/09/1880	Ulanopol
RESLER	Mendel	0324		22/07/1894	Sulita Botosani
RESLER	Alexander	0326	117.674	26/12/1922	Boekarest
RESLER	Mirace	0327	117.673	06/04/1926	Boekarest
RESLER	Tauba	0328		13/06/1928	Boekarest
RESLER	Eva	0329		02/10/1929	Etterbeek
RESLER - GUTMANN	Rebecca	0325		22/07/1895	Jassy

HET XXSTE TRANSPORT NAAR AUSCHWITZ

ROSENFELD - FRANCK	Germaine Esther	0596		21/09/1888	Bayonne
ROTENBERG	Anna	1370		23/07/1901	Lodz
ROTSZTAJN- WAJCBLUM	Sura	1109	42.667	13/03/1908	Opatow
ROZEN	Alter Jacob	1571		27/08/1888	Pabjanice
ROZEN	Dawid	0515		03/09/1910	Blonse
SAINDERICHIN - BRODSKY Wwe	Maria	0626	42.670	04/06/1881	Kichineff
SCHAFFEL - VEISZNER	Paula	0228		05/07/1914	Sighet
SCHÄFLER	Saul	0763		06/12/1901	Kolomea
SCHÄFLER - GLASBERG	Chaja	XXIII/0014		11/11/1906	Stryj
SCHMITZ	Rudolf Salomon	50004		02/12/1914	Kaisersesch
SCHUTZ	Léa	0216		02/02/1919	Antwerpen (Oudergem)
SILBERSTEIN	Suzanna	1543		24/01/1920	Warchau
SLEZINGHER	Wolf	1111		15/03/1880	Aichineff (Kichineff)
SLEZINGHER - REITICH	Sofia	1112		04/05/1884	Kichineff
SONTAG	Lotte	XXIII/0360		12/11/1920	Wenen
SPRECHER	Eljasz	0834		06/08/1899	Sanok
STEINBERG	Israël	1210		14/07/1890	Vilna (Wilno)
STEINER- KOLBUSZOWER	Hermine	1212		04/03/1904	Wien
STEINWOLF	Moses	0759		07/07/1901	Podwoloczyska
SUROVETCHI	Meer	1106		07/08/1901	Cetatea Alba
SUROVETCHI - GUTMAN	Szama	0247		28/03/1905	Lomazy
SWAAB	Samuel	0839		10/01/1921	Amsterdam
SZIPER (SZYPER)	Frajm	0254		12/12/1916	Jozefow
TABAKMAN	Majer	1381		03/09/1912	Siedlec
TRAN - ROTHOLZ	Fajga	50015		01/05/1898	Warschau
TURKO	David Lejbus	50002		15/05/1906	Konskie
TZWERN - WASYNG	Hena	0736		01/01/1913	Warschau
URSTEIN	Leibusch	1032		30/05/1879	Petrikau

TRANSPORT XX IN CIJFERS

URSTEIN - BRANDRIS	Marie	0200	42.685	06/01/1892	Grzymalow
von WASSERMANN	Robert, Siegfried	1203		08/01/1897	Berlin
von WASSERMANN - von TAUSSIG	Alice	0223		16/09/1874	Wenen
WALD - MANSKLAJD	Ruckla	1190		28/05/1918	Warchau
WEBERMAN	Symcha	1379		05/01/1909	Lyszyce
WEINBERG	Josef	1447		12/10/1909	Salzburg
WEINREB	Isabella	1153		02/11/1919	Frankfurt a/M
WEISS false SUSSWEIN	Mayer	0870		29/10/1911	Neu - Sanec
WEISZ	Sandor	0362		18/03/1911	Måndok
WERNER	Léon	0752		07/05/1904	Stanislaw
WESTHEIMER	Julius	0879		13/06/1901	Cannstatt
WESTHEIMER-BOAS	Miela (Meta)	0880		09/11/1904	Berlin
WOLKOWICZ	Herszel	1498		13/06/1902	Zdunska Wola
WOLKOWICZ - GLUCHA	Liba	1499		17/08/1901	Zdunska Wola
WOLMAN	Icek Moszek	1369		28/04/2006	Vyshhorod
ZEHEL	Moise	1550	117.725	04/01/1899	Kichineff
ZIMETBAUM	Malka	X/0999		26/01/1918	Brzesko
ZLOTO - SZTERENLICHT	Nécha	1367		01/08/1911	Warschau
ZWEIG	Benjamin	50005		16/09/1920	Krakau
ZYLBERSZAC	Szmul Szulem	0760		13/05/1894	Ozorkow
ZYLBERSZAC	Hélène	0026		31/03/1927	Anderlecht

VENNOOTSCHAP EN STICHTING ROBERT MAISTRIAU ONTWIKKELINGSPROJECT BOIS FLEURI

Wegens gezondheidsredenen heeft Robert Maistriau in de Republiek Congo zijn grondconcessies met een totale oppervlakte van 4.000 ha in de buurt van Feshi, op 200 km ten zuiden van Kikwit (Provincie Bandundu) niet meer kunnen beheren. Met enkele Congolese en Europese vrienden heeft hij op 11 februari 2005 een vennootschap opgericht. Een van de belangrijkste taken van deze vennootschap was om het natuurlijk gemengd bos van ongeveer 200 ha Bois Fleuri dat aangeplant werd door Robert Maistriau op een voorzichtige ecologische manier te ontginnen. Met de houtwinning wilde men inkomsten verwerven voor de lokale bevolking. Als gevolg van de oorlog en wegens het gebrek aan koopkracht is deze activiteit niet winstgevend gebleken.

Behalve het aanplanten van een bos heeft Maistriau ook een veeteeltproject ontwikkeld. Op dit ogenblik beheren zes veehoeders een kudde van 130 runderen. De gemeente Boortmeerbeek waar Robert Maistriau ereburger was, investeerde in 2011 in dit project. De gemeentelijke subsidie voor ontwikkelingssamenwerking werd aangewend voor de aankoop van dierengeneesmiddelen en zogenaamde likblokken, die de nodige mineralen leveren voor een gezonde veestapel.

Na de commerciële vennootschap werd in maart 2011 een Stichting Robert Maistriau opgericht. Deze stichting zou zich alleen bezighouden met niet-commerciële ontwikkelingsprojecten rond o.m. onderwijs en gezondheidszorg. Zo is er een basisschool waar ongeveer 240 leerlingen van de streek school lopen. In september 2011 werd het

onderwijsaanbod uitgebreid met twee klassen secundair onderwijs. Om de medische hulpverlening op een duurzame wijze te verbeteren in de streek werd in december 2011 overgegaan tot de oprichting van een dispensarium met een apotheek en verzorgingskamer. Basisgezondheidszorg kan nu verstrekt worden aan een 200-tal bewoners van de concessie en de dorpen in de omgeving.

In 2012 wil de Stichting-Robert Maistriau twee nieuwe belangrijke projecten realiseren. Panelen voor zonne-energie moeten zorgen voor de elektriciteitsvoorziening. De bedoeling is de lokale gemeenschap een minimum aan verlichting te bezorgen en de mogelijkheid te krijgen voedingsmiddelen en medicamenten koel te bewaren. Twee computers met satellietantenne zullen nuttig gebruikt kunnen worden voor de communicatie, het beheer van de stichting en voor het onderwijs.

De opbrengst van dit boek gaat integraal naar dit ontwikkelingsproject in de Republiek Congo. Ook u kunt een bijdrage leveren aan dit project. Uw giften zijn welkom op de rekening van de Stichting Robert Maistriau: 001-6495 450-18. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met de voorzitter van de Stichting Robert Maistriau: roland.schmid@pandora.be.

De lokale gemeenschap Bois Fleuri (Feshi, 2011)